

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

**ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»**

Εκπαιδευτικές επισημάνσεις μέσα από τα έργα του Πλάτωνα και του Ισοκράτη

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Της

Άννας Πολυχρονοπούλου

Καθηγήτριας Φιλολόγου και Διευθύντριας Λυκείου Αριστομένη Μεσσηνίας

**Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Βολονάκη Ελένη, Επίκουρος Καθηγήτρια Αρχαίας
Ελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου**

**Συνεπιβλέποντες : 1. Πλατυπόδης Λαμπρινός, Διδάκτωρ Φιλοσοφίας του Τμήματος
Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης**

**2. Πανταζάκος Παναγιώτης, Καθηγητής του Τμήματος Φ.Π.Ψ. του
Ε.Κ.Π.Α**

Καλαμάτα, Ιούλιος 2019

1) Η εκπαίδευση είναι δύναμη που γιατρεύει την ψυχή

2) Η παιδεία είναι δεύτερος ήλιος για τους ανθρώπους.

3) Όταν ο άνθρωπος πάρει σωστή εκπαίδευση, γίνεται θεϊκό και πολύ ήμερο ζώο. Κι όταν δεν ανατραφεί αρκετά ή κατάλληλα, γίνεται το πιο άγριο απ' όσα γέννησε η φύση.

Πλάτωνας, Έλληνας φιλόσοφος (427-347 π.Χ)

1) «Παιδεία εὐτυχοῦσι μὲν ἐστὶ κόσμος, ἀτυχοῦσι δὲ καταφύγιον».

2) «Τῆς παιδείας τὴν μὲν ρίζαν εἶναι πικρὰν τὸν δὲ καρπὸν γλυκύν».

Ισοκράτης, 436-338 π. Χ., Αθηναῖος ρήτορας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
A. Η εκπαίδευση στην εποχή του Πλάτωνα και του Ισοκράτη	8
B. ΠΛΑΤΩΝΑΣ	11
B1. Γενικά στοιχεία για τον Πλάτωνα	11
B2. Οι παιδαγωγικές απόψεις του Πλάτωνα	13
Γ. Τα έργα του Πλάτωνα για την εκπαίδευση	15
Γ1. Πρωταγόρας	16
Γ2. Ίων	20
Γ3. Μένων	23
Γ4. Συμπόσιο	26
Γ5. Πολιτεία	27
Γ6. Φαίδρος	33
Γ7. Νόμοι	35
Γ8. Επινομίς	38
Γ9. Θεαίτητος	38
Δ. ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ	40
Δ1. Γενικά στοιχεία για τον Ισοκράτη	40
Δ2. Το παιδαγωγικό ιδεώδες του Ισοκράτη	42
E. Η εκπαίδευση μέσα από τα έργα του Ισοκράτη	45
E1. Κατά των Σοφιστών	45
E2. Περί Αντιδόσεως	48
E3. Προς Δημόνικον	52
E4. Περί Ειρήνης	52
E5. Παναθηναϊκός	52
E6. Πανηγυρικός	54
E7. Ευαγόρας	55
ΣΤ. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΠΛΑΤΩΝΑ-ΙΣΟΚΡΑΤΗ	56
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	56
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	62

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία αναφέρεται στις βασικές απόψεις για την παιδεία δύο σπουδαίων εκπροσώπων της φιλοσοφίας και της ρητορικής κατά τον 4ο αιώνα π.Χ., του Πλάτωνα και του Ισοκράτη. Αναπτύσσονται, αρχικά, οι απόψεις του Πλάτωνα για την παιδεία, οι οποίες εστιάζουν στην ηθικοποίηση των πολιτών και στην απόκτηση της αλήθειας, μέσα από την κατάκτηση του άφθαρτου κόσμου των ιδεών. Καταγράφεται το δικό του ιδανικό εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο αποτελεί βασικό θεμέλιο για την ύπαρξη της ιδανικής πολιτείας του. Στη συνέχεια διατυπώνονται οι απόψεις του Ισοκράτη για την παιδεία, οι οποίες στηρίζονται στη δύναμη της ρητορικής και στην επίδραση που αυτή ασκεί με το περιεχόμενο και τη δομή της ως σημαντικά εργαλεία εκπαίδευσης, για τη σμίλευση του χαρακτήρα των ακροατών.

Ο Πλάτων εστίασε την προσοχή του στην ολόπλευρη και σφαιρική παιδεία, η οποία, όπως παρουσιάζεται στα έργα του, αποτελεί το κλειδί για τη λύση σε όλα τα θέματα που σχετίζονται με την Πολιτεία. Η πλατωνική εκπαίδευση δεν αποσκοπεί μόνο στην απόκτηση γνώσης, αλλά στοχεύει και στη διάπλαση ηθικών και άρτιων χαρακτήρων, με πλούσιο διανοητικό υπόβαθρο, το οποίο θα τους καταστήσει ικανούς να διοικήσουν μία πολιτεία. Κατά συνέπεια, η εκπαίδευση στον Πλάτωνα λειτουργεί ως μέσον επιλογής των κατάλληλων ανθρώπων για τη σωστή διακυβέρνηση της Πολιτείας. Και ο Ισοκράτης κατείχε ξεχωριστή θέση ανάμεσα στους συγχρόνους του και αγωνίσθηκε σθεναρά για να δείξει ότι η ρητορική μπορεί να συμπεριληφθεί ανάμεσα στις βασικές Τέχνες, εφόσον μπορεί να αποτελέσει ένα ικανοποιητικό μέσο εκπαίδευσης από τη μια και επειδή είναι δυνατόν να σχηματισθεί με την αρωγή της ένα σύστημα μάθησης πλήρες, που να καλύπτει μια απαίτηση του ανθρώπου: “πώς να ζει κανείς καλά μέσα στην Κοινωνία και να κερδίζει την εκτίμηση των άλλων, όντας καλός πολίτης”. Αυτή ήταν η Φιλοσοφία του.¹

Η παιδεία συνιστά τη βασική επιδίωξη της πλατωνικής πολιτείας, μέσω της οποίας ο πολίτης οδηγείται στην κατάκτηση της αρετής και κατά συνέπεια και στην προσέγγιση της ατομικής του ευτυχίας «που δεν αντιπαρατίθεται, αλλά αντίθετα, συνεπικουρεί στην ευδαιμονία του συνόλου, καθώς γίνεται ικανός να άρχει και να άρχεται με δικαιοσύνη».² Η πλατωνική παιδεία αποσκοπεί στην απόκτηση της αρετής από τους νέους, σε κοινωνικό, ηθικό, πολιτικό και πνευματικό επίπεδο. Η αρετή είναι διδακτή κατά τον Πλάτωνα, ο οποίος χωρίς να πιστεύει στην παντοδυναμία της εκπαίδευσης, εντούτοις της αναγνωρίζει έναν σημαντικό ρόλο για την αρμονική ανάπτυξη σώματος και ψυχής, όπως και για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα του ανθρώπου και της δράσης του σε πολιτικό, κοινωνικό, αλλά και σε προσωπικό επίπεδο.³

Από την αντίθετη πλευρά του Πλάτωνα, ο Ισοκράτης υπήρξε ρήτορας και ρητοροδιδάσκαλος συνάμα, ο οποίος ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το θέμα της φιλοσοφίας. Καλλιέργησε κυρίως αυτό τον όρο, γνωρίζοντας το βαθύ σημασιολογικό και συμβολικό του φορτίο και επειδή για τον ίδιο η ευγλωττία ήταν στενά συνδεδεμένη με την αρετή και την ευφύια. Η λέξη λόγος σημαίνει ομιλία, λογική, σκέψη, λογική διατύπωση σκέψης.

Ο Ισοκράτης έχοντας ως αφετηρία αυτή τη διαπίστωση εγκωμιάζει την αξία του λόγου, αναφέροντας ότι είναι θεϊκό δώρο που ξεχωρίζει τον άνθρωπο από τα υπόλοιπα άλογα όντα και επιτρέπει με συνέπεια την κοινωνική ζωή. Η ρητορική, κατά την άποψη του, είναι η αναζήτηση της αλήθειας, του πραγματικού και της ηθικής τελείωσης. Η Ισοκρατική αυτή αντίληψη φαίνεται πως θεμελίωσε τις βάσεις του ανθρωπισμού, της λογοτεχνικής παιδείας και της ρητορικής σπουδής και επέδρασε πολύ σημαντικά στην ιστορία της εκπαίδευσης στη Δύση.

1..Ν. Δημητριάδης, (1983).Ανατομία της Ρητορικής, σελ.76-77

2.Σ. Μαζαράκη, (1978).«Πολιτεία» ή «Περί Δικαίου πολιτικός»: φιλοσοφικές, πολιτικές, κοινωνικές, ψυχολογικές, παιδαγωγικές, παιδαγωγικές απόψεις του Πλάτωνος, χ.ό. Θεσσαλονίκη, σ. 8.

3.Ο Πλάτων επιδιώκει την αρμονική εξέλιξη των τριών στοιχείων της ψυχής: του «επιθυμητικού», του «θυμοειδούς» και του «λογιστικού». (Ν. Κ. Ασπρουλάκης, Νόμοι και άρχοντες σε σχέση με το παιδευτικό πρόβλημα στον Πλάτωνα, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1979, σ. 22). Ο Πλάτων δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην αξία της παιδείας, υποστηρίζοντας ότι η απουσία της οδηγεί στη διαφθορά και στην αποσταθεροποίηση της πόλης και τονίζοντας πως χάρη στη μάθηση ο άνθρωπος γίνεται η τελειότερη και η πιο θεία ύπαρξη, ενώ ο αμαθής παραμένει το πιο άγριο από τα δημιουργήματα που υπάρχουν στον κόσμο. (Κ. Μ. Κολοβόνα – Ε. Λ. Οζερτσκάγια, «Η καθημερινή ζωή στην αρχαία...», σ.125).

Μελετάται, συνεπώς, το εκπαιδευτικό σύστημα του, έτσι όπως το διαμόρφωσε ο ίδιος, και το οποίο αποβλέπει στην απόκτηση της γνώσης για τα πράγματα που μας περιβάλλουν και στην Αλήθεια, καθώς και στην δημιουργία ενάρετων χαρακτήρων. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Ισοκράτη είχε βάση τη φιλοσοφία της πολιτικής, της ηθικής και της ρητορικής. Τέλος, συγκρίνονται οι απόψεις των δύο κορυφαίων προσωπικοτήτων της εποχής εκείνης και προκύπτει πως είχαν εξίσου και κοινές, αλλά και αντίθετες οπτικές στο θέμα της παιδείας.

Στην παρούσα εργασία θα μελετηθούν οι απόψεις και του Ισοκράτη και του Πλάτωνα για την εκπαίδευση και θα διερευνηθούν μέσα από κάποια συγκεκριμένα έργα τους. Η κατευθυντήρια έννοια που διανθίζει όλη την δραστηριότητα και τη διδασκαλία του Ισοκράτη είναι η παιδεία. Παιδεία για τον Ισοκράτη σήμαινε να εξουσιάζει κανείς το λόγο, γιατί με τη δύναμη του λόγου, υποστήριζε ο Ισοκράτης, ξεχωρίζει ο άνθρωπος από το ζώο και ο Έλληνας από το βάρβαρο.⁴ Όπως επίσης κεντρική έννοια που προσδίδει κοσμοϊστορική σημασία και στην πλατωνική φιλοσοφία είναι η ιδέα της παιδείας. Ο Πλάτων είναι εκείνος που πρώτος κατέστησε την παιδεία αντικείμενο συστηματικής διερεύνησης και τη συνέδεσε με τη φιλοσοφία. Επιπλέον εμβάθυνε στον ουσιαστικό της χαρακτήρα και διέγινε ότι σκοπός της παιδευτικής διαδικασίας είναι η μόρφωση της ανθρώπινης ψυχής “επί τη βάση της ενοράσεως των ιδεών”.⁵

Συγκεφαλαιώνοντας, τελικός στόχος της συγκεκριμένης διπλωματικής είναι η συγκριτική παρουσίαση των συμπερασμάτων που θα προκύψουν από την ανωτέρω διερεύνηση, ώστε να καταστούν σαφή τα σημεία στα οποία οι δύο διανοητές αποκλίνουν, καθώς και αυτά τα οποία συγκλίνουν. Θα αξιολογηθεί, ενδεικτικά, η τοποθέτησή τους στα θέματα παιδείας της εποχής τους, το παιδαγωγικό ιδεώδες τους, καθώς και οι απόψεις τους για τη γνώση, την αρετή και την εκπαίδευση μέσα από τα σχετικά για την παιδεία έργα τους. Ακολούθως θα επιχειρηθεί συγκριτική μελέτη των προσωπικοτήτων, της παιδαγωγικής φιλοσοφίας και της αντίληψής τους για την ηθική σφυρηλάτηση του χαρακτήρα των νέων και τελικά θα καταγραφούν και οι διαφορετικοί ρόλοι που τους αποδίδονται στην ρητορική αφενός και στη φιλοσοφία αφετέρου.

Πιο αναλυτικά, η παρούσα πτυχιακή εργασία αποτελείται από έξι ενότητες. Στην πρώτη ενότητα παρουσιάζονται οι πνευματικές συνθήκες ή πιο συγκεκριμένα η οργάνωση της εκπαίδευσης την εποχή που έζησαν και δραστηριοποιήθηκαν οι δύο σπουδαίοι διανοητές της εκπαίδευσης. Στην δεύτερη ενότητα καταγράφονται ορισμένα βασικά βιογραφικά στοιχεία του Πλάτωνα και αναπτύσσεται η εκπαιδευτική φιλοσοφία του. Στην τρίτη ενότητα αναφέρονται συγκεκριμένα έργα του Πλάτωνα που απηχούν την τοποθέτησή του για την εκπαίδευση της εποχής. Στην τέταρτη ενότητα δίνονται βιογραφικά στοιχεία για τον Ισοκράτη και παρουσιάζεται το παιδαγωγικό ιδεώδες του. Στη συνέχεια μέσα και από τα δικά του συγκεκριμένα έργα εκμαιεύονται αντίστοιχες απόψεις για την εκπαίδευση. Τέλος, στην έκτη και τελευταία ενότητα αυτής της εργασίας, παρατίθενται και σχολιάζονται οι ομοιότητες και οι διαφορές των δύο μεγάλων φιλοσόφων, όσο αφορά τη σκέψη και τη φιλοσοφία τους πάνω στο θέμα της μόρφωσης και της Παιδείας, και παρουσιάζεται το συνολικό συμπέρασμα της παρούσας πτυχιακής.

Λέξεις κλειδιά: Πλάτωνας, Ισοκράτης, εκπαιδευτικό σύστημα, ηθική και πολιτεία, εκπαιδευτικά έργα, παιδεία, εκπαίδευση, κοινωνία, αγωγή, μόρφωση, ρητορική, φιλοσοφία.

4.Α. Lesky,(1981).Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας,Θεσ/νίκη. Σελ. 814

5.Γεωργούλης Κ. Δ.,(1975).Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας, σελ.231-232

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Πλάτωνας, κορυφαίος αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος και σημαντικός παιδαγωγός, είναι ο πρώτος που θεμελίωσε τη φιλοσοφία της αγωγής. Πρόβαλε την έννοια του Αγαθού και θεωρούσε ότι η προσέγγιση του ήταν θεμελιώδης στόχος του ανθρώπου. Διακήρυττε ότι η αρετή είναι γνώση και η ηθική θεμελιώνεται πάνω σε αρχές, αξίες και ιδανικά. Η γνώση αυτή είναι η ανώτερη σοφία, η κορυφή της γενικής αγωγής, «της παιδείας». Η βασική πρωτοτυπία της παιδαγωγικής του Πλάτωνα είναι η διαρκής αναδίφηση προς το εσωτερικό της ψυχής, που οδηγεί στην κατάκτηση της σοφίας. Τα μαθηματικά, για τον Πλάτωνα είναι η πιο καρποφόρα άσκηση για τη φιλοσοφική μόρφωση του πνεύματος. Η διδασκαλία, όπως αυτός την εννοεί, δεν απευθύνεται σ' εκείνους που αναζητούν τη γνώση μόνο για την ωφέλειά της, αλλά και σε αυτούς που εμφορούνται από το ζήλο εκείνο, για την κατάκτηση της σοφίας και της αλήθειας. Ο καλός παιδαγωγός επομένως στοχεύει στη διασπορά των γνώσεων στους μαθητές του και στη συγκρότηση της σκέψης τους.⁶

Από την άλλη πλευρά, ο Ισοκράτης θεωρεί τη Ρητορική ιδιαίτερα χρήσιμη για τον κάθε εκπαιδευόμενο. Κατά την άποψή του, οι σπουδαστές της Ρητορικής ασκούν με τη βοήθειά της τη διάνοιά τους και βελτιώνουν το χαρακτήρα τους. Επιπλέον γίνονται ικανοί να συμβουλεύουν με ευχάριστο και πειστικό τρόπο τα ορθά και χρήσιμα πράγματα, ενώ παράλληλα με τη βοήθεια της ρητορικής δραστηριοποιούνται έντονα, αποσκοπώντας στην κοινή ευημερία. Για τον Ισοκράτη ο άξιος ρήτορας είναι ταυτόχρονα και άξιος πολιτικός. Για να αποδώσει όμως η διδασκαλία της Ρητορικής είναι απαραίτητο να συγκεντρώνει στοιχεία και από την Ποίηση, τη Λογοτεχνία, τη Λογική, την Ηθική, την Πολιτική Επιστήμη, την Τέχνη και τη Μουσική. Όμως και η Φιλοσοφία κατείχε θέση σημαντική στο πρόγραμμα σπουδών του Ισοκράτη. Παρόλο που είχε το ρόλο της θεραπεινίδας της Ρητορικής, ο Ισοκράτης θεωρούσε απαραίτητη τη διδασκαλία της για τους μαθητές του. Και καθόλου δεν την είδε υποτιμητικά, όπως οι σοφιστές. Θεωρεί πως με τη φιλοσοφία οι άνθρωποι βελτιώνουν τις μεταξύ τους σχέσεις και υπομένουν με αξιοπρέπεια τις συμφορές τους. Αυτή η τοποθέτησή του έχει μεγάλη σημασία για την Παιδαγωγική Επιστήμη.

Αυτό που επιχειρείται συνεπώς στην παρούσα εργασία είναι πρωτίστως, να αναλυθεί η τοποθέτηση του Πλάτωνα και του Ισοκράτη που αφορά την εκπαίδευση. Η εκπαίδευση κατέχει κυρίαρχη θέση σε ορισμένα έργα τους. Η πλατωνική φιλοσοφία για παράδειγμα, δεν αντιμετωπίζει τον άνθρωπο ατομικά, αλλά ως αναπόσπαστο τμήμα της κοινωνίας της πόλης, του συνόλου, της ομάδας και διερευνάται το κατά πόσο ένα τέτοιο σύστημα εκπαίδευσης μπορεί να παρέχει την ποθητή ευημερία και πρόοδο που κάθε μέρος- πολίτης- και κάθε σύνολο- πολιτεία- ποθεί. Αλλά και το έργο του Ισοκράτη είναι διάσπαρτο από τις θέσεις του για τη σπουδαιότητα της εκπαίδευσης στην εξέλιξη του ατόμου μέσα στην πολιτεία.

Αρχικά παρουσιάζονται κάποια βιογραφικά στοιχεία του φιλοσόφου και του ρήτορα, τα οποία ενδεχομένως καθόρισαν την μετέπειτα πορεία τους και τους οδήγησαν στο μεγαλείο του συγγραφικού τους έργου. Θα ήταν επίσης σημαντικό να τονιστεί η δυσκολία της βαθιάς μελέτης ολόκληρου του συγγραφικού έργου των δύο κορυφαίων διανοητών, γι' αυτό και η έρευνα αρέστηκε σε κάποια ενδεικτικά και πιο αντιπροσωπευτικά έργα τους, από τα οποία εκμαιεύονται σημαντικές απόψεις για την εκπαίδευση και τις παιδαγωγικές τους αντιλήψεις γενικότερα.

Ο Πλάτων, σε δύο μεγαλειώδη έργα του, την Πολιτεία, έργο της ωριμότητάς του, το οποίο θεωρείται ως το περιεκτικότερο και εκτενέστερο έργο του μετά τους Νόμους και στους ίδιους τους Νόμους, που συνέγραψε σε μεγαλύτερη ηλικία, ασχολείται ιδιαίτερα με το θέμα της παιδείας, ζήτημα που φαίνεται ότι έντονα τον απασχολεί και τον προβληματίζει. Επίσης η οικονομική και κοινωνική επιφάνεια της οικογένειάς του, του προσέδωσε επιμελημένη αγωγή και παιδεία και είναι πιθανό ότι η ανατροφή και η εκπαίδευση των παιδιών που θίγει στην Πολιτεία και στους Νόμους να μπορεί να ερμηνευθεί με βάση τις προσωπικές του κυρίως, εμπειρίες και αναμνήσεις.⁷

6. Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο Οκτώβριος 2014

7. Gottfried Martin, (1991). Πλάτων, εκδ., Πλέθρον. Αθήνα, σελ. 12

Και ο ίδιος όμως, προχώρησε πιο πολύ. Ήταν ένας διανοητής, ο οποίος ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη 'φιλοσοφία της παιδείας', ενώ εισήγε πρώτη φορά την έννοια της δημόσιας παιδείας, καθώς μέχρι την εποχή του η εκπαίδευση των νέων είχε αφηθεί αποκλειστικά στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Εξ άλλου, ο Πλάτων με την ίδρυση της Ακαδημίας αργότερα, περίπου το 388-387 π.Χ. δημιούργησε κάτι νέο για το κοινωνικό σώμα σε καθολική κλίμακα. Η Ακαδημία του Πλάτωνα είχε κάποια κοινά στοιχεία με τις μέχρι τότε υπάρχουσες Σχολές, ο Πλάτων, ωστόσο, είναι ο πρώτος στοχαστής που ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για τη διαμόρφωση ενός καθορισμένου εκπαιδευτικού συστήματος. Γενικά, τα οργανωμένα εκπαιδευτικά συστήματα ήταν καρπός του δεύτερου μισού του 5ου αιώνα, περίοδο κατά την οποία γεννήθηκε και ενηλικιώθηκε ο Πλάτων. Και αυτά επιζητούσαν κάτι περισσότερο από τη συμβατική σχολική μόρφωση.⁸

'Έτσι, ο Πλάτων με την ίδρυση της Ακαδημίας υπήρξε ο 'πρώτος ιθύνων' ενός πνευματικού ιδρύματος, το οποίο ως σκοπό είχε την πρωτότυπη έρευνα για την προαγωγή της γνώσης. Αυτή ήταν και η καινοτομία του Πλάτωνα όσον αφορά στην Ακαδημία, ότι επρόκειτο για ένα ίδρυμα προαγωγής της επιστημονικής μελέτης.⁹

Από την άλλη, για τον Ισοκράτη το αληθινό ενδιαφέρον της εκπαίδευσης ήταν η συζήτηση για γενικά και πρακτικά θέματα και για την εκπαίδευση των νέων σε πρακτικά ζητήματα, τα οποία να υποστηρίζουν πειστικά το ιδεώδες του.

Την εποχή εκείνη όσοι νέοι ήθελαν να μορφωθούν είχαν να διαλέξουν ανάμεσα στον Πλάτωνα και στον Ισοκράτη, δηλαδή ανάμεσα σε δύο αντίπαλες θέσεις-αντιλήψεις για την παιδεία και την εκπαίδευση. Ίσως πρέπει να υπογραμμισθεί το γεγονός ότι από τη στιγμή όπου η εκπαίδευση αποκτά στους αρχαίους, κατά κάποιον τρόπο, θεσμικό χαρακτήρα, εμφανίζεται με διπλή, αντίπαλη όψη: προβάλλεται ένας τύπος εκπαίδευσης στον οποίο κυρίαρχο είναι το φιλοσοφικό στοιχείο και ένας άλλος τύπος εκπαίδευσης, στον οποίο κυριαρχεί το στοιχείο της ρητορικής. Πλάτων και Ισοκράτης, αν θέλουμε να συνοψίσουμε, είναι δύο εξέχοντα ονόματα, δύο ισχυρές μορφές τεράστιου πνευματικού διαμετρήματος, που αγωνίζονται και προβάλλουν απόψεις για την παιδεία και την εκπαίδευση. Ο Πλάτων, όπως είναι γνωστό, οικοδομεί το σύστημα της εκπαίδευσης στη βασική έννοια της αλήθειας ή, ακριβέστερα, στην κατάκτησή της μέσω της επιστήμης, δηλαδή της ορθής γνώσης που θεμελιώνεται στον λόγο, σε αντίθεση με τη δόξα, η οποία αναφέρεται στο τι πρεσβεύει ο πρώτος τυχών, όταν αποφασίσει να προβάλλει τις απόψεις του. Η κατοχή της αλήθειας αποτελεί, για τον Πλάτωνα, το αδιαφιλονίκητο κριτήριο με το οποίο ορίζεται ο πραγματικός ρήτορας σε αντίθεση με τον σοφιστή.

Ειδικότερα, στην Πολιτεία, γίνεται αναφορά στην εκπαίδευση των «φυλάκων», δηλαδή των στρατιωτών, οι οποίοι πρέπει να λαμβάνουν τόσο σωματική εκπαίδευση με τη γυμναστική, όσο και πνευματική με τη μουσική, η οποία συμπεριλαμβάνει και τη λογοτεχνία. Για τον Πλάτωνα είναι σημαντική η εκπαίδευσή τους, αφού κάποιος από αυτούς θα βοηθούν τους «άρχοντες» στη λήψη αποφάσεων και θα ονομαστούν «επίκουροι», ενώ κάποιος άλλος θα γίνουν «άρχοντες». Γίνεται λόγος και για την παιδεία των «φιλοσόφων». Αναλυτικότερα, παρουσιάζεται η φιλοσοφία, οι αρχές, οι αρετές, ο προσανατολισμός της, καθώς και η εκπαιδευτική μέθοδος που θα συμβάλει στην επίτευξη των στόχων της. Βεβαίως, όλα τα βιβλία του έργου, αναφέρονται, έμμεσα, στην εκπαίδευση, η οποία προβάλλεται ως κατεξοχήν βάση της επίτευξης του στόχου του, δηλαδή της «ιδανικής» πολιτείας, που θα εξασφαλίσει τελικά και την ευτυχία των πολιτών. Επομένως, η ιδέα της εκπαίδευσης διατρέχει όλο το έργο της Πολιτείας.

Ο Ισοκράτης αποτελεί χαρακτηριστική έκφραση για τη προβολή της ατομικής προσωπικότητας κατά τον 4ο αι. π.Χ. Ο ίδιος ως ατομική πολιτική προσωπικότητα, προβάλλει τις ανησυχίες του μέσα από τη ρητορική, χωρίς να απαρνιέται αλλά ούτε και να περιορίζεται από την πόλη-κράτος. Για τον Αθηναίο Ισοκράτη αυτό δεν ήταν αντιφατικό αλλά απελευθερωτικό. Μάλιστα, ο ίδιος θα υμνήσει μέσα από τα έργα του, όσο κανείς άλλος, τα αθηναϊκά πνευματικά επιτεύγματα (Πανηγυρικός, Παναθηναϊκός) και θα απευθυνθεί στην πόλη του για την πραγμάτωση του πανελλήνιου ιδεώδους (Πανηγυρικός), θα υπερηφανευτεί για τις τριηραρχίες και τις υπόλοιπες

8. G. C. Field,(2000). Ο Πλάτων και η εποχή του, εκδ. Γρηγόρη. Αθήνα, σελ. 47

9. Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος,(2012). Εισαγωγή στον Πλάτωνα, Βιβλιοπωλείον της 'Εστίας'. Αθήνα, σελ. 69

λειτουργίες υπέρ της Αθήνας(Περί Αντιδ. 145) και θα εκφράσει και τις απόψεις του για την παιδεία μέσα από δύο λόγους κατεξοχήν: το λόγο *Κατά των Σοφιστών* και τον *Περί Αντιδόσεως*. Πρόκειται για λόγους με τους οποίους κριτικάρει τις άλλες σχολές και υπερασπίζεται τη δική του.

Στόχος επομένως της διπλωματικής αυτής εργασίας είναι η μελέτη και ανάλυση της εκπαιδευτικής θεωρίας του Πλάτωνα και του Ισοκράτη μέσα από τα αντιπροσωπευτικά έργα τους. Αυτή η διερεύνηση θα βοηθήσει στην παρουσίαση των βασικών θέσεων των δύο αυτών σπουδαίων διανοητών.

Η μέθοδος εργασίας που θα ακολουθηθεί είναι αναλυτική, δεδομένου ότι θα εξετασθούν ένα προς ένα τα έργα που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με το θέμα της εκπαίδευσης και από τους δύο διανοητές και ακολούθως συγκριτική, όσον αφορά στη σύγκριση των παιδαγωγικών απόψεων του Πλάτωνα και του Ισοκράτη.

A. Η εκπαίδευση στην εποχή του Πλάτωνα και του Ισοκράτη

Ο Πλάτων έζησε την κλασική εποχή της Αθήνας (5ος π.Χ. – 4ος π.Χ.), από το 428/7 έως 348/7 π.Χ. .Ο Ισοκράτης έζησε το χρονικό διάστημα από το 436 έως το 338 π.Χ. Πρόκειται για μία περίοδο της αρχαίας ελληνικής ιστορίας, κατά την οποία αναπτύχθηκε ένας πολιτισμός με ποικιλία και δημιουργική δύναμη. Ο πολιτισμός αυτός έγινε πρότυπο για ολόκληρες εποχές στην ευρωπαϊκή, αλλά και την παγκόσμια ιστορία. Το καθεστώς της αθηναϊκής εκπαίδευσης την πρώτη περίοδο του 5ου αιώνα ορίστηκε από τον Αριστοφάνη ως «αρχαία παιδεία». Είναι η περίοδος εκείνη που προηγείται των μεγάλων παιδαγωγικών καινοτομιών της γενιάς των Σοφιστών¹⁰.

Η πολιτική δημοκρατία της Αθήνας τον 5ο π.Χ. αιώνα θεμελίωσε τον πολιτισμό της εποχής και άφησε τα χνάρια της και διαχρονικά, όπως επίσης οικοδόμησε και το παιδευτικό «θαύμα». Την κλασική εποχή ο όρος παιδεία σημαίνει μάθηση και αγωγή – κοινωνικοποίηση του ατόμου εφ' όρου ζωής.¹¹ Ως παιδευτικός όρος η παιδεία αναφέρεται στα κείμενα του 5ου αι. π.Χ., απηχώντας την κοινή αντίληψη για την ανατροφή και την αγωγή που παρέχεται στα παιδιά με τη φροντίδα της οικογένειας και την επιστασία των δασκάλων και των παιδαγωγών. Για τους Έλληνες της κλασικής εποχής, η Παιδεία ταυτίζεται κυρίως με την πολιτική και δεν μπορεί να εννοηθεί ανεξάρτητα από την έννοια της πόλεως. Η σημασία που αποδίδεται στην καλή ή κακή παιδεία συνάδει με την έννοια του πολίτη. Με βάση το αξίωμα αυτό επιβεβαιώνεται ότι η Παιδεία παραπέμπει στην πνευματική καλλιέργεια και την άσκηση του ήθους που οδηγεί «προς αρετήν». Είναι βασική η πεποίθηση στους αρχαίους Έλληνες ότι ο άνθρωπος μόνον ως πολίτης καταξιώνεται και ολοκληρώνει τη φύση του. Είναι εύλογο, επομένως, κατά την κλασική εποχή, να τίθεται ως στόχος της Παιδείας ο πολίτης.¹²

Η ανώτερη εκπαίδευση στην αρχαία Ελλάδα αρχίζει να διαμορφώνεται με την εμφάνιση των σοφιστών στην Αθήνα, οι οποίοι, όπως και ο Σωκράτης, υπήρξαν δάσκαλοι μεγάλης πνευματικής εμβέλειας, αλλά όμως, ούτε σχολή ίδρυσαν, ούτε δίδαξαν σε συγκεκριμένους σπουδαστές. Επομένως η συστηματική ανώτερη εκπαίδευση εμφανίζεται τον 4ο π.Χ. αιώνα, όταν ο Πλάτωνας ίδρυσε την Ακαδημία, ο Αριστοτέλης το Λύκειο, ο Αντισθένης τη σχολή των Κυνικών και ο Ισοκράτης τη ρητορική σχολή. Οι σχολές αυτές, αλλά και άλλες που εμφανίστηκαν αργότερα στην Αθήνα, όπως αυτές των Στωϊκών και των Επικουρείων, λειτουργούσαν σε ορισμένο χώρο, είχαν μεγάλο αριθμό τακτικών σπουδαστών και συγκεκριμένο πρόγραμμα, που περιλάμβανε τις Φυσικές Επιστήμες, τα Μαθηματικά, τη Φιλοσοφία, την Ιστορία, τη Λογοτεχνία, τη Ρητορική¹³.

Η ανώτερη εκπαίδευση της κλασικής εποχής περιέκλεινε ποικίλες επιστήμες, όμως για ελάχιστες από αυτές, με εξαίρεση τη Φιλοσοφία και τη Ρητορική, υπήρχαν ιδιαίτερες σχολές. Αυτές κατείχαν

10.Μαργου, Η.Ι.(1948), Η ιστορία της εκπαίδευσης στην αρχαιότητα (Ο ελληνικός κόσμος), μτφ: Βάλια Σερέτη, Αθήνα: εκδ. Δαίδαλος, Ι. Ζαχαρόπουλος, σελ. 99

11.Τσιπλητάρης Α., (2001).Η κοινωνικοποίηση του παιδιού, Αθήνα, σελ.119

12.Κύρκος Β., (1993).«Η ελληνική έννοια της Παιδείας ως διαχρονική αξία», Διαχρονική αξία της ελληνικής αρχαιότητας στις επιστήμες της Αγωγής, Αθήνα, σελ.174-175

13.Μελανίτης Ν., (1976).Εισαγωγή εις την παιδαγωγική, Αθήνα, σελ.99

την πρώτη θέση στην ανώτερη εκπαίδευση της κλασικής εποχής. Γι' αυτό και οι ανώτερες σχολές της εποχής εκείνης διακρίνονται σε φιλοσοφικές και ρητορικές. Στις φιλοσοφικές σχολές της κλασικής εποχής διδάσκεται και η Ρητορική, όπως αντίστοιχα στις ρητορικές σχολές διδάσκεται και η Φιλοσοφία. Η διάκριση μιας σχολής σε φιλοσοφική ή ρητορική γινόταν με βασικό κριτήριο το αν η Ρητορική είχε μετατραπεί σε θεραπευτική της Φιλοσοφίας, ή αντίστοιχα η Φιλοσοφία σε θεραπευτική της Ρητορικής. Στην ανώτερη εκπαίδευση της κλασικής εποχής ανάμεσα στις δύο αυτές επιστήμες αναπτύχθηκε σκληρός ανταγωνισμός, που συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια της Αρχαιότητας, για να καταλήξει στο τέλος σε νίκη της Ρητορικής.¹⁴

Μεγάλη προσφορά στην εκπαίδευση αποτέλεσε η πίστη των σοφιστών πως η αρετή δεν είναι ιδιότητα κληρονομική, αλλά μπορεί να διδαχτεί. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή η αρετή έχει δυναμικό χαρακτήρα και η εκπαίδευση αποσκοπεί στην απόκτηση γνώσεων που αφορούν τη «Γενική Παιδεία» και στην άσκηση της γλωσσικής έκφρασης, που αποτελεί βασικό στοιχείο για την ανθρώπινη επικοινωνία.

Οι σοφιστές καλύπτουν ένα κενό που μέχρι τότε υπήρχε στην εκπαίδευση, και που αφορούσε την αγωγή των παιδιών της ανερχόμενης μεσαίας τάξης. Η κοινωνική αυτή τάξη κατείχε τα χρήματα, αλλά δεν τη χαρακτήριζε η αριστοκρατική καταγωγή, η οποία, ως την εποχή εκείνη ήταν βασικό κριτήριο διάκρισης, από τις κατώτερες τάξεις, αλλά και απαραίτητο συνάμα για την ανέλιξη σε ανώτερες. Ο Ισοκράτης, που υπήρξε μαθητής των σοφιστών και γνώστης της διδασκαλίας τους, χρησιμοποίησε το σπίτι του ως σχολή ανώτατης εκπαίδευσης. Για πρώτη φορά καθιερώνει τότε σταθερή διάρκεια σπουδών (τρία ως τέσσερα χρόνια), αλλά και σταθερό πρόγραμμα σπουδών. Σ' αυτό, ως βασικό μάθημα εμπεριέχεται η Ρητορική, διδάσκονται όμως και ένα πλήθος άλλων μαθημάτων, όπως η Αριθμητική, η Γεωμετρία, η Μουσική, η Αστρονομία (τετρακτύς), η Γραμματική, η Ιστορία και η Φιλοσοφία.

Η αθηναϊκή παιδαγωγική πρακτική, πρότυπο και πηγή έμπνευσης στην κλασική Ελλάδα, άρχισε να προσανατολίζεται προς μια διαφορετική κατεύθυνση. Ενώ οι Αθηναίοι επί σειρά ετών θεωρούσαν ότι το παιδί έπρεπε να προετοιμάζεται, ώστε να γίνει ένας καλός οπλίτης, σταδιακά αυτή η προσέγγιση άλλαξε. Βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο της εποχής, ήταν η ορμητική είσοδος των γραμμάτων και των τεχνών στην εκπαίδευση και η αποβολή μεγάλου μέρους του στρατιωτικού της χαρακτήρα, που υπογραμμίστηκε από την αντικατάσταση της οπλομαχίας με τη γυμναστική και τον αθλητισμό.¹⁵ Είναι γνωστό ότι η Αθήνα υπήρξε το μεγαλύτερο πολιτιστικό και μορφωτικό κέντρο της Ελλάδος, κυρίως από τα μέσα του 5ου αιώνα π. Χ. και έγινε “δάσκαλος” όλων εκείνων που είναι ικανοί να μιλούν ή να διδάσκουν.¹⁶

Στην ανάπτυξη αυτή των γραμμάτων και των τεχνών συνετέλεσαν πολλοί παράγοντες, κυρίως η δημοκρατία και η ελευθερία του λόγου. Η ρητορική, τέχνη του λόγου, παρουσίασε ξεχωριστή άνθιση, κυρίως στην Αθήνα. Η γνώση της ήταν απαραίτητο εφόδιο για τους πολιτικούς άνδρες της εποχής. Στην Αθήνα έδρασαν οι σπουδαιότεροι ρήτορες, όπως ο Λυσίας και ο Ισοκράτης, που είχε ιδρύσει και σχολή ρητορικής, όπως προεγράφη. Στη φιλοσοφία κυριαρχεί η μεγάλη μορφή του Πλάτωνα. Η ποίηση, η ρητορική, η ιστοριογραφία, η φιλοσοφία, όλοι αυτοί οι τομείς των γραμμάτων και των επιστημών, συνέβαλαν στην ανοικοδόμηση του κράτους και στη βελτίωση της καθημερινής ζωής πιο εμπεριστατωμένα.¹⁷

Αποτελεί παραδοξότητα το γεγονός ότι στη δημοκρατική Αθήνα η εκπαίδευση ήταν ιδιωτική και παρέμενε προνόμιο των λίγων ευγενών, παρ' όλο που η Δημοκρατία εστίαζε στην πολιτιστική και πνευματική άνθιση και στην κοινοκτημοσύνη των αγαθών. Μόνο όσοι είχαν μεγάλα εισοδήματα μπορούσαν να στέλνουν τους γιους τους για μεγάλο χρονικό διάστημα στο σχολείο. Η ευθύνη για τη μόρφωση του παιδιού ανήκει αποκλειστικά στους γονείς. Ο πατέρας αποφασίζει, ανάλογα με την κοινωνική θέση και την οικονομική δυνατότητά του. Η ιδιωτική εκπαίδευση δεν απέβλεπε στην επαγγελματική κατάρτιση των νέων, αλλά κυρίως στην άσκηση του σώματος και στη γενική

14. Γιαννικόπουλος Α., (2003). Η εκπαίδευση στην Προκλασική και κλασική αρχαιότητα, Αθήνα, σελ. 139-140

15. Καρζής, Θ. (1997), Η παιδεία στην αρχαιότητα, Αθήνα: εκδ. Φιλιπότη, σελ. 228

16. Ισοκράτης, Περί τής άντιδόσεως, 295

17. Ε. Τζημούλη, (2007). Ανθρώπινη φύση και παιδεία στον Πλάτωνα και η επίδρασή τους στις νεώτερες και σύγχρονες παιδαγωγικές θεωρήσεις, Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα. σελ. 12

μόρφωση.¹⁸ Με την εμφάνιση του σχολείου, στα τέλη του βου αιώνα π. Χ., θα καλλιεργηθεί η σύμμετρη ανάπτυξη του σώματος και του πνεύματος και θα προβληθεί το ιδανικό της καλοκαγαθίας. Η συστηματική αγωγή του Αθηναίου πολίτη θα συντελέσει ευνοϊκά, ώστε το άτομο να ενταχθεί καλύτερα στο κοινωνικό σύνολο και να γίνει ενάρετος και ελεύθερος πολίτης.

Δεν υπάρχει σαφής διαχωρισμός στις διάφορες εκπαιδευτικές βαθμίδες στην Αθήνα την εποχή του Πλάτωνα και του Ισοκράτη. Σε γενικές γραμμές μπορούμε να διακρίνουμε το παρακάτω αναλυτικό πρόγραμμα: από τη γέννηση μέχρι την ηλικία των επτά ετών τα παιδιά ανατρέφονται από την οικογένεια. Ακολουθούν δύο εκπαιδευτικές βαθμίδες: από το έβδομο έτος μέχρι το δέκατο τέταρτο επιχειρείται η πρώτη συστηματική εκπαίδευση. Αυτή περιλαμβάνει την εκμάθηση γραφής, ανάγνωσης, αριθμητικής, μουσικής και γυμναστικής. Στο επόμενο στάδιο, ο νέος διδάσκεται γραμματική, ρητορική, μαθηματικά, αστρονομία, μουσική, γυμναστική. Η εκπαίδευση αυτή διαρκεί από το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας μέχρι το δέκατο όγδοο. Παρέχει ανωτέρου επιπέδου θεωρητική μόρφωση. Ακολουθεί η στρατιωτική εκπαίδευση, στο “έφηβειον”, και τα στρατιωτικά γυμνάσματα μεταξύ του δεκάτου ογδού έτους και του εικοστού. Αργότερα θα δημιουργηθεί και η μέση εκπαίδευση.

Ενώ η αθηναϊκή εκπαίδευση, κατά τον 5ο αιώνα, προσανατολιζόταν προς τον βίο των ευγενών, των μεγάλων γαιοκτημόνων και των πλουσίων, σταδιακά, άρχισε να εκλαϊκεύεται και να επιτρέπει την πρόσβαση όλων των ελεύθερων ανθρώπων στην παιδεία. Έτσι, προσδόθηκε στην παιδεία συλλογικός χαρακτήρας και προέκυψε ένας εκδημοκρατισμός στον χώρο της εκπαίδευσης, γεγονός που δημιούργησε και καθόρισε τον σχολικό θεσμό.¹⁹

Η αθηναϊκή αγωγή ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για το ηθικό περιεχόμενο των διδασκομένων ποιημάτων και ασμάτων, καθώς και για την ηθικοπλαστική τους αξία. Μεταξύ των διδασκομένων έργων ήταν και αυτά του Ομήρου, του Ησίοδου, του Θέογνη και του Σόλωνα.²⁰

Η σταδιακή εισαγωγή της γραφής, η μετέπειτα διάδοσή της και η τελική χρήση της σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας, υπαγόρευαν την αναπόφευκτη ένταξή της στην εκπαίδευση. Κατά την κλασική εποχή, ο θεσμός του σχολείου ως χώρου εκμάθησης ανάγνωσης, γραφής και αριθμησης εδραιώνεται στην κοινωνική συνείδηση. Το παιδί παρακολουθεί τον γραμματιστή, τον δάσκαλο των γραμμάτων που, στη συνέχεια, αποκαλείται διδάσκαλος, ο κατ' εξοχήν διδάσκων. Για τους Αθηναίους, ο τελικός σκοπός της ανατροφής, της εκπαίδευσης και της παιδείας ήταν η πραγμάτωση ενός πολιτειακού ιδανικού, με τη δημιουργία τέλειων πολιτών. Το ιδανικό αυτό, της αρχαίας αγωγής, ήταν ένα ιδανικό ηθικής τάξης και συνοψίζεται σε μια μόνο λέξη: καλοκαγαθία. Η λέξη καλός είχε την έννοια του προικισμένου, με φυσικό και καλλιεργημένο σωματικό κάλλος, άντρα. Η λέξη αγαθός είχε ποικίλες έννοιες, όπως αυτή του γενναίου πολεμιστή, αλλά και του δίκαιου, ηθικού, σώφρονος άντρα.

Η συγκεκριμένη αγωγή, συνεπώς, επεδίωκε τόσο τη διάπλαση του σώματος, όσο και τη διαμόρφωση του χαρακτήρα, του ήθους. Η βασική εκπαίδευση του παιδιού αποτελούσε το αρχικό στάδιο για την κατοπινή πρόσκτηση παιδείας, από την οποία θα προέκυπτε μια πιο αναπτυγμένη μορφή σωματικής, πνευματικής και ψυχικής καλλιέργειας.²¹

Οι γόνιμοι των καλών οικογενειών μπορούσαν να μαθητεύσουν πλάι στους σοφιστές ή στους ρήτορες, με στόχο να ασκηθούν κατάλληλα στην χρήση του λόγου, για να τον χρησιμοποιήσουν ορθά στο δικαστήριο και στην εκκλησία του Δήμου.

Εκείνη την εποχή υπήρχε μεγάλη αντιπαλότητα ανάμεσα στις δύο σχολές, του Ισοκράτη και του Πλάτωνα: η μία σχολή χρησιμοποιούσε το λόγο ως εργαλείο πειθούς και η άλλη ως μέθοδο για την ανακάλυψη της αλήθειας και της διάκρισής της από το ψέμα. Κοινό στοιχείο και των δύο ήταν η αναγκαιότητα της διδασκαλίας των μαθηματικών. Οι μαθητές της Μέσης εκπαίδευσης διδάσκονταν, εκτός από τα φιλολογικά μαθήματα, και τα μαθηματικά. Οι αρχαίοι Έλληνες σωστά πίστευαν πως η διδασκαλία των μαθηματικών βοηθούσε στην ανάπτυξη του πνεύματος. Ο

18.(Πρωταγόρας, 312b)

19.Marrou, H.I.(1948), Η ιστορία της εκπαίδευσης στην αρχαιότητα,(Σερέτη, Β., μτφ.),Αθήνα: εκδ. Δαίδαλος, Ι. Ζαχαρόπουλος ,σελ.107

20.Marrou, H.I.(1948), ό.π., σελ. 112

21. Κ.Τζαβέλλα,(2015),, ό.π., σελ.13-15

καθηγητής των μαθηματικών ήταν ο “αριθμητικός” και ο γεωμέτρης.

Με την πρόοδο της Δημοκρατίας, καθώς και την οικονομική και πνευματική άνθηση της Αθήνας, παρατηρείται μεγάλη μεταβολή στο σύστημα της παιδείας. Γίνεται φανερό πως στο δημοκρατικό πολίτευμα η παιδεία αποτελεί εφόδιο και όπλο για την ανάδειξη του πολίτη. Όμως, ο πολίτης συνειδητοποιεί ότι η παραδοσιακή παιδεία δεν ήταν αρκετή. Επίσης, γίνεται σαφές πως η πολιτική αγωγή δεν πηγάζει από την αριστοκρατική καταγωγή, αλλά αποκτάται με τη μόρφωση στο ελεύθερο δημοκρατικό πολίτευμα. Την ανάγκη αυτή καλούνται να καλύψουν οι σοφιστές. Συνοψίζοντας, να αναφέρουμε πως η έννοια της αρχαίας ελληνικής παιδείας έχει περιεχόμενο ιδιαίτερα βαθύ και σημαίνει την πνευματική καλλιέργεια του ατόμου, αλλά συγχρόνως και την αθλητική άσκηση και τη μουσική εκπαίδευση. Το στοιχείο που χαρακτηρίζει την αγωγή των νέων στην αρχαία Ελλάδα είναι το έντονο αγωνιστικό πνεύμα, το οποίο εκφράζει η προτροπή του Πηλέα προς τον Αχιλλέα, όταν ξεκινούσε για τον πόλεμο:” αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων”, (να είσαι πάντα ο πιο καλός και να ξεπερνάς τους άλλους). Αυτό το αγωνιστικό πνεύμα των αρχαίων Ελλήνων το συναντούμε σε όλες σχεδόν τις κοινωνικές εκδηλώσεις τους και σε όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας.²²

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: ΠΛΑΤΩΝΑΣ

Β1. Γενικά στοιχεία

Ο Πλάτωνας γεννήθηκε στην Αθήνα το 428/7 π.Χ. και ανδρώθηκε μέσα στην ταραγμένη περίοδο του Πελοποννησιακού Πολέμου και των δραματικών γεγονότων που ακολούθησαν την ήττα των Αθηναίων. Ήταν ο πιο γνωστός και δαιμόνιος μαθητής του Σωκράτη και δάσκαλος του Αριστοτέλη. Η επίδρασή του ήταν τεράστια τόσο στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία, όσο και στη δυτική φιλοσοφική παράδοση και φτάνει μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Ισχυροποίησε δηλαδή τη φιλοσοφία και εμπνεύστηκε άμεσα ή έμμεσα τις σπουδαιότερες αλλαγές στον κοινωνικό και πολιτικό τομέα. Είναι ο πρώτος που δημιούργησε μια φιλοσοφία της Αγωγής και οι βασικές παιδαγωγικές του ιδέες αποτελούν μια συνεχή αναδίφηση προς τα ενδότερα της ψυχής, που αυτή με τη σειρά της οδηγεί στην απόκτηση της σοφίας.

Αποτελεί τον πιο διακεκριμένο μαθητή του Σωκράτη και μια από τις πιο εξέχουσες πνευματικές φυσιογνωμίες στο βασίλειο της φιλοσοφίας. Υπήρξε ο συνεχιστής της σωκρατικής φιλοσοφίας και της παιδαγωγικής. Στα πρώτα του βήματα όμως, ασχολήθηκε με τη μελέτη της ποίησης και με τον αθλητισμό. Καθοριστικό στοιχείο για τον ηθικοπνευματικό του προσανατολισμό, ήταν η γνωριμία του με τον δαιμόνιο άνδρα των Αθηνών, τον Σωκράτη, σε ηλικία είκοσι χρονών. Θα πρέπει ακόμα να σημειωθεί, πως οι πρώιμες προσωπικές του φιλοδοξίες, ήταν πιθανώς πολιτικές, όμως η σχέση του με τη Σωκρατική διδασκαλία και το Σωκρατικό ήθος, μετέβαλαν οριστικά τον πνευματικό προσανατολισμό του, τον έκαναν να καταστρέψει τα νεανικά του ποιητικά έργα, τα πρωτόλεια, και τον μετέστρεψαν οριστικά προς στη φιλοσοφία. Σε ηλικία είκοσι ετών προσκολλήθηκε δυνατά στο Σωκράτη και έμεινε κοντά του επί εννέα έτη. Η αγάπη του προς το δάσκαλό του ήταν χαρακτηριστικό δείγμα αφοσίωσης του μαθητή προς τον πνευματικό καθοδηγητή του. Ο Πλάτωνας επίσης ταξίδεψε στην Αίγυπτο, στην Κυρήνη, στη Σικελία, αλλά και στη Μ. Ασία και ο σκοπός αυτών των ταξιδιών ήταν κυρίως η γνωριμία με φιλοσόφους της πυθαγορείου, ιδιαίτερα, σχολής.

Έμαθε να επικεντρώνει την προσοχή του στο υπεραίσθητό, προπάντων στο ηθικό, καθώς επίσης ότι είναι απαραίτητη η ειδική μόρφωση των πολιτικών αρχηγών και η ηθική αγωγή του λαού. Όταν πέθανε ο Σωκράτης, ο αγαπημένος του δάσκαλος, συγκλονίστηκε βαθύτατα, ώστε αναγκάστηκε να πάει στα Μέγαρα, κοντά στον Ευκλείδη. Αφού γύρισε στην Αθήνα, για μια δεκαετία σχεδόν συνέγραψε φιλοσοφικά έργα, εμπνευσμένα από την προσωπικότητα του Σωκράτη.²³

Στη συνέχεια, ο φιλόσοφος έκανε πολλά ταξίδια. Εικάζεται, σύμφωνα με μεταγενέστερες πληροφορίες, ότι ταξίδεψε στην Αίγυπτο και στην Κυρήνη. Ταξίδεψε και στην Σικελία και στην Κάτω Ιταλία σχεδόν τρεις φορές. Την πρώτη φορά (398-390 π.Χ.) που ταξίδεψε εκεί, ήρθε σε

22.Σ Μπρισένιου- Χ.Παππά, η εκπαίδευση στην αρχαία Ελλάδα, Διαδίκτυο

23.Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης(ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), υποσ.4

επαφή με την πυθαγόρεια φιλοσοφία και τους διάφορους εκπροσώπους της, γεγονός που επηρέασε και την δική του φιλοσοφική σκέψη. Εκεί συνάντησε επίσης, τον τύραννο των Συρακουσών, τον Διονύσιο τον Ι και τον γαμπρό του τον Δίωνα. Ωστόσο, η φιλία του Πλάτωνα με τον Δίωνα φάνηκε ως συνεργασία συνωμοσίας στον Διονύσιο και έτσι εκδιώξε τον Πλάτωνα, ο οποίος παραλίγο να πουληθεί ως δούλος στην Αίγινα.²⁴

“Εκείνο που βάρυνε στη σκέψη μου ήταν ότι, αν επρόκειτο κάποτε να επιχειρήσω να εφαρμόσω όσα είχα σκεφτεί για τους νόμους και την πολιτεία, η δοκιμή έπρεπε να γίνει τώρα. [...] Ξεκίνησα λοιπόν από την πατρίδα μου κυρίως, γιατί ντρεπόμουν τον ίδιο μου τον εαυτό, μήπως φανεί ότι δεν είμαι παρά μόνο σκέτη θεωρία και ότι ουδέποτε επιλέγω να καταπιαστώ με κάποια πράξη.”

Πλάτων 7η Επιστολή 328b-c

Στην ισχυρότερη πόλη της Σικελίας, τις Συρακούσες, ο Πλάτων πήγε τρεις φορές, μετά από πρόσκληση των τυράννων της πόλης, γιατί η ελπίδα του ήταν ότι σε αυτή την περιοχή του ελληνισμού, ήταν ακόμα ζώσα η πυθαγόρεια διδασκαλία. Συνεπώς, πίστευε ότι θα μπορούσε να πετύχει τη συνένωση εξουσίας και γνώσης, για την οποία πρέσβευε ότι θα ήταν ό,τι το ιδανικότερο είχε οραματιστεί. Ο Πλάτων πρέσβευε ότι ένας τρόπος για να εξουσιάζουν οι φιλόσοφοι ήταν είτε να δεχτούν οι πολιτικοί ηγεμόνες να γίνουν οι ίδιοι φιλόσοφοι, ή τουλάχιστον να διδαχθούν μια μορφή παρασκηνιακής καθοδήγησης από τους πραγματικούς φιλοσόφους. Οι ελπίδες του Πλάτωνα διαψεύστηκαν και τις τρεις φορές οικτρά, και όπως προαναφέρθηκε μάλιστα, λέγεται ότι μετά το πρώτο του ταξίδι το 388 π.Χ. κατέληξε να πουληθεί δούλος και σώθηκε εντελώς τυχαία, όταν κάποιος γνωστός του τον αναγνώρισε στην Αίγινα.

“Αν δεν συμβεί αυτό, ή να κυβερνήσουν στις πολιτείες οι φιλόσοφοι ή να ασχοληθούν με τη φιλοσοφία αυτοί που τώρα ονομάζουμε βασιλείς και δυνάστες, έτσι ώστε η πολιτική δύναμη και η φιλοσοφία να συμπέσουν στο ίδιο πρόσωπο, [...] δεν θα έχουν τελειωμό οι συμφορές στις πολιτείες ούτε ακόμη και στο ανθρώπινο γένος, κι ούτε τούτο το πολίτευμα που περιγράψαμε στη θεωρία θα λάβει πραγματική υπόσταση και θα βγει στο φως του ήλιου.”

Πλάτων, Πολιτεία 473c-d

Η αρνητική εμπειρία του πρώτου σικελικού ταξιδιού έκανε τον Πλάτωνα να αναζητήσει μια εναλλακτική διέξοδο. Αν το όραμα του συνολικού μετασχηματισμού της κοινωνίας έμοιαζε ανέφικτο, αφού θα προσέκρουε πάντοτε στα συμφέροντα των αντίθετων ομάδων και στις φιλοδοξίες των ισχυρών, θα μπορούσε τουλάχιστον να δημιουργηθεί μια μικρογραφία της ιδανικής πολιτείας μέσα στην Αθήνα, ένας πυρήνας αντίστασης στα επικρατούντα ήθη. Έτσι γεννήθηκε η ιδέα της ίδρυσης της πλατωνικής Ακαδημίας το 387 π.Χ.

Στην Ακαδημία συσπειρώθηκαν ορισμένα από τα πιο δημιουργικά μυαλά του 4ου αιώνα: ο μαθηματικός Θεαίτητος, οι αστρονόμοι Εύδοξος, Κάλλιππος και Ηρακλείδης, οι φιλόσοφοι Σπεύσιππος, Ξενοκράτης, Φίλιππος και, φυσικά, ο Αριστοτέλης, ο οποίος πέρασε είκοσι ολόκληρα χρόνια στο εσωτερικό της Ακαδημίας. Στο χώρο αυτό δραστηριοποιήθηκε ως παιδαγωγός και ο Πλάτωνας, μέχρι τον θάνατό του, το 347 π.Χ. Με δεδομένη την προτίμησή του για την προφορική επικοινωνία, υποθέτουμε ότι το μεγαλύτερο μέρος της δραστηριότητάς του αφιερώθηκε στη διδασκαλία και στη διάπλαση της προσωπικότητας των μαθητών του. Λέγεται μάλιστα ότι τα πιο δύσκολα και κεντρικά ζητήματα της πλατωνικής φιλοσοφίας, αν και αποτελούσαν αντικείμενο διδασκαλίας και συζήτησης σε στενό κύκλο προχωρημένων μαθητών, δεν πήραν ποτέ γραπτή μορφή, για να μην προδοθούν τα νοήματά τους. Το σίγουρο πάντως είναι ότι όλοι οι διάλογοι της ωριμότητας του Πλάτωνα γράφηκαν, διαβάστηκαν και συζητήθηκαν μέσα στην Ακαδημία.²⁵

Για την ιστορία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας η ίδρυση της πλατωνικής Ακαδημίας αποτελεί σημείο καμπής για τη φιλοσοφική έρευνα και παιδεία. Γι' αυτό το λόγο η Ακαδημία, έμελλε να αποτελέσει μέγιστο γεγονός στην ιστορία της φιλοσοφίας και της επιστήμης και έμμεσα και της πολιτικής. Ο Πλάτωνας δίδαξε σ' αυτή επί σαράντα περίπου χρόνια και πάντοτε προφορικά. Κοντά του μαθήτευσαν και συνεργάστηκαν φωτισμένοι και δημιουργικοί άνδρες. Ακόμα, η Ακαδημία,

24. Παπαϊωάννου Μ., (2018). Η έννοια της παιδείας στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη ως προς τη συγκρότηση μιας αναπτυγμένης κοινωνίας, Πτυχιακή εργασία, Φλώρινα, σελ. 8-10

25. theancientwebgreece.wordpress.com/2017/07/17/o-pilatwn-kai-h-filosoφικη-akadhmia

εκτός από τον κλάδο της φιλοσοφίας, σπουδαία έρευνα έκανε και στο πεδίο των μαθηματικών με καίριες ανακαλύψεις στη γεωμετρία προπάντων. Επίσης, υπήρξε σπουδαστήριο πολιτικής επιστήμης, αλλά και της θεωρίας του δικαίου. Διαπιστώνουμε λοιπόν, πως τα ενδιαφέροντα της Ακαδημίας, δεν περιορίζονταν μόνο στην φιλοσοφία με τη στενή έννοια, αλλά επεκτείνονταν και στις άλλες επιστήμες. Σύμφωνα με μια παλιά παράδοση, στην είσοδο της Ακαδημίας υπήρχε η επιγραφή: «αγεωμέτρητος μηδείς εισίτω» (ας μην εισέλθει κανείς που αγνοεί τη γεωμετρία).²⁶

B2. ΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ

Ο Πλάτων θεμελίωσε τη φιλοσοφία. Το φιλοσοφικό του σύστημα είναι η πρώτη προσπάθεια για να ερμηνευθεί ο κόσμος και ο άνθρωπος, και ο ίδιος είναι ο πρώτος στοχαστής που επιχειρήσει να δώσει μια σαφή απάντηση στο ζήτημα του ορισμού της φιλοσοφίας. Όπως υποστήριζε, το έργο του φιλοσόφου συνίσταται στον έλεγχο των βασικών αρχών στις επιστήμες, οι οποίες αποτελούν την εναρκτήριο δύναμη του κατά την έρευνά του. Αρχή της φιλοσοφίας του Πλάτωνος είναι το “θαυμάζειν”.²⁷

Για τον Πλάτωνα η φιλοσοφία εδραιώνεται ως μια διαδικασία διδαχής, η οποία προϋποθέτει πάντοτε δύο πόλους, κατά βάση ανισότιμους: έναν γνώστη και έναν αποδέκτη, έναν δάσκαλο και έναν μαθητή. Ο φιλοσοφικός λόγος είναι ο λόγος του δασκάλου και όχι γενικά ο λόγος του σοφού. Και είναι ένας λόγος με συγκεκριμένη στόχευση: επιδιώκει τη διαμόρφωση του *ήθους* του μαθητή, την καλλιέργεια της ψυχής του. Η φιλοσοφία εγγράφεται στην ψυχή του νέου, μετασχηματίζοντάς την, και χαρακτηρίζεται από τον Πλάτωνα ως *ψυχαγωγία*- αγωγή της ψυχής²⁸.

Για να λειτουργήσει επομένως ο φιλόσοφος, χρειάζεται μια σχολή. Στο εσωτερικό της σχολής θα διαμορφωθεί ο ίδιος και, όταν έρθει η ώρα, θα αναλάβει με τη σειρά του να διαμορφώσει τους δικούς του μαθητές. Σημαντικό κομμάτι της φιλοσοφικής ζωής του Πλάτωνος, υπήρξε η ίδρυση της Ακαδημίας, ενός σημαντικού εκπαιδευτικού ιδρύματος, το οποίο λειτούργησε για μεγάλο χρονικό διάστημα και ξεπέρασε και τη φήμη της σχολής του Ισοκράτη. Ο χρόνος ίδρυσής της υπολογίζεται περίπου το 387 π.Χ. Όταν δηλαδή ο Πλάτωνος επέστρεψε στην Αθήνα από το πρώτο του ταξίδι στην Σικελία. Η λειτουργία της Ακαδημίας διήρκεσε γύρω στα 900 με 1000 χρόνια. Σχολάρχης της ήταν ο ίδιος ο Πλάτωνος, ο οποίος είχε επωμιστεί την ευθύνη να διαμορφώσει με τη διδασκαλία του ορθά συγκροτημένους πολιτικούς φιλοσόφους. Ενέμενε κυρίως στις προφορικές παραδόσεις, γιατί πίστευε πως δεν χρειάζονται τόσο τα γραπτά, όταν υπάρχει αμεσότητα στη γνώση και στη διανοητική επικοινωνία. Έδινε όμως την ευκαιρία και το λόγο στους μαθητές που φοιτούσαν εκεί να εκφράσουν τη δική τους γνώμη και άποψη για τα πράγματα.²⁹

Η Ακαδημία υπήρξε ένας θεσμός καινοτομικός. Ίσως λειτουργούσε ως μια κλειστή κοινότητα πνευματικών ανθρώπων, που αφιέρωναν τη ζωή τους στη φιλοσοφία και στην επιστημονική γνώση. Υπήρξε κατά κάποιο τρόπο **το πρώτο πανεπιστήμιο της αρχαιότητας**, μια κλειστή σχολή φιλοσοφίας με συγκροτημένη δομή: το σχολάρχη, τους ειδικευμένους ερευνητές, τους δασκάλους και μαθητές, τα τακτικά και δόκιμα μέλη. Όλα αυτά τα μέλη της πλατωνικής Ακαδημίας συνδέονταν με κοινό στόχο το γνωστικό ιδεώδες και την αναζήτηση της αλήθειας. Για τον Πλάτωνα ωστόσο, η γνώση είχε αξία μόνο, αν οδηγούσε στην ηθική βελτίωση των ατόμων και στην κοινωνική ευδαιμονία. Σε συνάρτηση με αυτές τις επιδιώξεις, προκύπτει ότι τα κυρίαρχα στοιχεία της Ακαδημίας ήταν ο κοινός τρόπος ζωής των μελών της, η κοινή αναζήτηση και ο επικοινωνιακός διάλογος, μέσα από τον οποίο η νέα γενιά των μαθητών έβρισκε τον δρόμο της. Από την άλλη πλευρά η φιλοσοφική εκπαίδευση, όπως την αντιλαμβάνεται ο Πλάτωνος, αποτελεί μια ιδιαίτερα επίπονη και μακρόχρονη διαδικασία. Περιλαμβάνει την ισόρροπη ανάπτυξη του σώματος και της ψυχής του μαθητή, την ανάδειξη των φυσικών του δεξιοτήτων, τη βαθμιαία εξοικείωσή του με τις επιστήμες, και ιδίως με τα μαθηματικά, και τέλος, στην ηλικία της ωριμότητας, τη μύησή του στα ενδότερα της φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία είναι το ύψιστο «μάθημα», η κορύφωση της εκπαιδευτικής πορείας, ένα μάθημα που απευθύνεται μόνο σε όσους έχουν περάσει με επιτυχία όλα τα προηγούμενα στάδια εκπαίδευσης, έχουν αποδείξει τη φυσική τους

26. Παλάζη Π., (2018), Οι απόψεις του Πλάτωνος και του Αριστοτέλη για την παιδεία, Φλώρινα, Πτυχιακή εργασία, σελ. 6-7

27. (Θεαίτητος, 155d).

28. (Φαίδρος 271c)

29. Ε. Αγγελοπούλου, (2012). Η πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος, Πτυχιακή εργασία, Θεσ/νίκη, σελ. 5-7

προδιάθεση και τις ιδιαίτερες ικανότητές τους και έχουν αποφασίσει να αφιερωθούν στον ασκητικό φιλοσοφικό τρόπο ζωής.

Ο Πλάτωνας δίκαια χαρακτηρίζεται ως ένας από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους της αρχαιότητας και μεταγενέστερα, διότι τον απασχόλησαν ερωτήματα που αφορούσαν την ηθική, τη γνώση, την φιλοσοφία, αλλά και τις διάφορες επιστήμες της εποχής. Προσπάθησε να αναλύσει την έννοια της εκπαίδευσης, καθώς θεωρούσε πως συνδέεται άμεσα με την πολιτική. Και αυτό εξηγείται από τη στιγμή που η πλατωνική φιλοσοφία πρεσβεύει ότι ο άνθρωπος δεν είναι μόνο άτομο, αλλά κυρίως ένα αναπόσπαστο κομμάτι του συνόλου, της πόλης. Συνεπώς, προσπάθησε να διερευνήσει κατά πόσο ένα σύστημα παιδείας που θα συνδυάζει την εκπαίδευση με την πολιτική θα μπορούσε να παράσχει την καλύτερη δυνατή ευημερία, που θα επιθυμούσε κάθε πολίτης αλλά και κάθε πολιτεία. Η πλατωνική σκέψη ήταν κατά βάση παιδευτική και όχι τόσο πολιτική, αν αναλογιστεί κανείς πως η παιδεία είναι το βασικό έργο της πλατωνικής πολιτείας και αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση της ύπαρξής της.³⁰

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, η παιδεία έχει τη δυνατότητα να οργανώσει τη ζωή ταυτόχρονα με την ιδέα της δικαιοσύνης, αλλά παράλληλα αποτελεί και το πιο αποτελεσματικό μέσο για τη καλύτερη δυνατή διαμόρφωση του ήθους των πολιτών. Η παιδεία οφείλει να οδηγεί στην αυτογνωσία και να ολοκληρώνει τον άνθρωπο, ενώ η ιδεώδης πολιτεία με κυρίαρχο στοιχείο τη δικαιοσύνη θα θεωρείται ως ένας παιδευτικός θεσμός, στον οποίο θα κατέχουν πρωταρχική θέση η ανατροφή και η παιδεία. Το εκπαιδευτικό σύστημα είναι ενιαίο για άνδρες και γυναίκες, αλλά αποκλείει την ποίηση, τη μουσική και το θέατρο ως παιδευτικά μέσα, γιατί θεωρούσε ότι ήταν τέχνες που δε στόχευαν τόσο στη λογική όσο στα πάθη και χαρακτήριζαν το κατώτερο μέρος της ψυχής. Αυτή η απαγόρευση ερχόταν να γίνει πιο αυστηρή κυρίως στην τάξη των Φυλάκων και των Αρχόντων, καθώς όφειλαν να αποφεύγουν οποιαδήποτε είδους διαφθορά και να μην επιτρέπουν να υπερισχύει το κατώτερο μέρος της ψυχής έναντι των άλλων δυο, προκειμένου να διασφαλισθεί η αρμονία.³¹

Ο Πλάτωνας ήταν ο πρώτος που δημιούργησε μία φιλοσοφία της αγωγής. Τα παιδαγωγικά θέματα πάντα τον απασχολούσαν, από τα πρώτα χρόνια της φιλοσοφικής του δραστηριότητας έως το τέλος της ζωής του.³² Αποτελεί πάντα έναν από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους που ανέπτυξαν μια σπουδαία και συστηματική θεωρία για την εκπαίδευση. Υποστήριζε ότι για να μπορέσει να μορφωθεί ο έφηβος, δεν χρειάζεται να διδαχτεί πράγματα που δεν τα ξέρει. Γιατί η μόρφωση δεν είναι τίποτε άλλο, παρά η προσπάθεια να βοηθήσουμε κάθε άνθρωπο να φέρει στη μνήμη του τα πράγματα που ήδη γνωρίζει.³³

Ο Πλάτων εστίασε την προσοχή του στην ολόπλευρη και σφαιρική παιδεία, η οποία, όπως παρουσιάζεται στα έργα του, είναι το κλειδί για τη λύση σε όλα τα θέματα που σχετίζονται με την πολιτεία. Η πλατωνική εκπαίδευση δεν αποσκοπεί μόνο στην εκμάθηση γνώσεων, αλλά και στη διάπλαση ηθικών και άρτιων χαρακτήρων, με πλούσιο διανοητικό υπόβαθρο, το οποίο θα τους καταστήσει ικανούς να διοικήσουν μία πολιτεία. Κατά συνέπεια, η εκπαίδευση στον Πλάτωνα λειτουργεί ως μέσον επιλογής των κατάλληλων ανθρώπων για τη διακυβέρνηση της πολιτείας.

Η πλατωνική παιδεία είναι το «εν μέγα» το οποίο θα συγκροτήσει ηθικά και πνευματικά το άτομο, αλλά και ο θεμέλιος λίθος πάνω στο οποίο θα θεμελιωθεί η ιδεώδης πολιτεία. Η ανατροφή, η διαπαιδαγώγηση, η καλλιέργεια, η «Ιθάκη» για την εύρεση της αλήθειας ξεπερνώντας κάθε είδους ψευδαισθήσεις, αμάθειες και σκοταδισμούς αποτελούν τα σημαντικά εχέγγυα που θα βοηθήσουν τον άνθρωπο να απομακρυνθεί από τη μεταβλητότητα των αισθήσεων στον άφθαρτο κόσμο των ιδεών.³⁴

Έτσι το πλατωνικό ιδεώδες στηρίζεται και εξαρτάται από την ισότιμη παιδαγωγική και πνευματική κατάρτιση των ατόμων, αλλά και την ηθική διάπλασή τους,, που διαμορφώνεται από το ιδεώδες της ανδρείας, της τιμής, του σεβασμού και της αφοσίωσης στην πατρίδα, και την υπακοή στους νόμους. Τότε μόνο η Πολιτεία λειτουργεί ως αρωγός της κοινωνικής ευδαιμονίας, ενώ οι άνθρωποι δεν

30.Στεφάνου Ν.,(2009).Πλατωνικές Παιδαγωγικές Απόψεις, Πτυχιακή εργασία, Θεσ/νίκη,σελ.7-9

31. Τσακαλίδης Α.,(2010).Οι θεωρητικοπαιδαγωγικές αρχές στην Πολιτεία του Πλάτωνα, Θεσ/νίκη,σελ.56-58

32.Σατώ Ζαν,(1983).Οι μεγάλοι παιδαγωγοί .Από τον Πλάτωνα και τον Σωκράτη ως τον Τζ. Ντιούι και τη Μ. Μοντεσσόρι,σελ.25

33.Μένων 81 e-82a

34.Πλάτωνος Πολιτεία 421e-423e

πέφτουν θύματα της κακοδαιμονίας εξαιτίας της αμάθειάς τους.³⁵ Ο ορθός τρόπος διδασκαλίας ακολουθεί την κίνηση “από μέσα προς τα έξω”, δηλαδή από τον εσωτερικό κόσμο του εφήβου προς την επιφάνεια, προς ό,τι ονομάζουμε συνείδηση. Επίσης ο Πλάτων είναι εκείνος που συνέδεσε την παιδεία με τη φιλοσοφία και εμβάθυνε στον ουσιαστικό της χαρακτήρα.

Παράλληλα, ο Πλάτων είναι και ο πρώτος που ενδιαφέρεται για την εκπαίδευση των γυναικών. Με αυτόν τον τρόπο αντιτίθεται στην άποψη πως οι γυναίκες προορίζονται μόνο για την τεκνογονία και για τη φροντίδα του νοικοκυριού τους. Παραδέχεται πως διαθέτουν λιγότερη σωματική ρώμη, αλλά είναι ικανές να κάνουν την ίδια εργασία με τους άνδρες, γι’ αυτό και δικαιούνται υλική τροφή και παιδεία. Επιπλέον πρέπει να εκπαιδεύονται στη μουσική, στη γυμναστική και στον πόλεμο, όπως ακριβώς οι άνδρες.

Βασικοί στόχοι στο πλατωνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι η ύπαρξη δημόσιας εκπαίδευσης, η κοινή εκπαίδευση για άνδρες και γυναίκες, με άλλα λόγια η ισότητα των δύο φύλων σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, η διαμόρφωση ακμαίου πνεύματος αλλά και σώματος, η ηθική αναμόρφωση του πολίτη ενισχύοντας μέσα του τις αρετές της δικαιοσύνης, δηλαδή τη σοφία, την ανδρεία και τη σωφροσύνη, καθώς και η απομάκρυνση από κάθε είδους μονομέρεια. Η πλατωνική παιδεία συγκροτεί το άτομο ηθικά και πνευματικά. Με την σωστή ανατροφή, την καλή διαπαιδαγώγηση και καλλιέργεια, το άτομο θα είναι ικανό να μεταφερθεί από τον κόσμο των αισθήσεων στο άφθαρτο κόσμο των ιδεών.³⁶

Ο Πλάτωνας συνιστούσε στους νέους να σπουδάσουν αρχικά τους μαθηματικούς κλάδους, πριν φοιτήσουν στην σχολή του. Η μέθοδος που υποστήριζε ο Πλάτωνας ότι βοηθούσε τον άνθρωπο για να φτάσει στην αλήθεια, ήταν η **διαλεκτική**, η τέχνη του διαλόγου. Με τη διαλεκτική έφτανε κανείς στη γνώση της ουσίας κάθε πράγματος, με μοναδικό στήριγμα το **λόγο**. Η φροντίδα για την **ορθή αγωγή** του ατόμου αποτελεί ύψιστο καθήκον της πόλεως. Ο Πλάτωνας διακρίνει την **παιδεία** σε γυμναστική για το σώμα και μουσική για την ψυχή. Η **γυμναστική αγωγή** περιελάμβανε την πάλη, την όρχηση και τις στρατιωτικές ασκήσεις. Η **μουσική αγωγή** περιελάμβανε την ανάγνωση, την γραφή, την ποίηση και τη μουσική (με τη σημερινή της έννοια). Επιπρόσθετα είναι εισηγητής της προσχολικής αγωγής. Η πολιτεία έχει καθήκον να φροντίζει για την αγωγή των νηπίων. Και ύψιστος σκοπός του ανθρώπου πρέπει να είναι πάντα η αρετή.

Επαινεί διακαώς την παιδεία που τείνει προς την αρετή. Αποδοκιμάζει την παιδεία που αποβλέπει σε χρήματα, στην πολιτική δύναμη ή σε οποιαδήποτε άλλη σοφία, χωρίς δικαιοσύνη. Με την αγωγή θα αφυπνιστεί η ψυχή του ανθρώπου από το λήθαργο. Έτσι θα φτάσει στον κόσμο των ιδεών. Ο Πλάτων δέχεται το διδακτό της αρετής, και η άγνοια είναι η αιτία της αμαρτίας. Η αρετή είναι επίκτητη δεξιότητα που αποκτά το άτομο με επιμέλεια, άσκηση και διδαχή. Ο Πλάτων θεραπεύει τη «μετ’ επιστήμης» παιδεία.³⁷

Ακόμα πιστεύει ότι ο κάθε άνθρωπος χρειάζεται διαφορετική καθοδήγηση για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, και το έργο της παιδείας πρέπει να εξατομικεύεται και να διαμορφώνεται αναλόγως με το χαρακτήρα του μαθητευόμενου. Καθοριστικό μέσο εκπαίδευσης θεωρείται ο λόγος, που πρέπει κάθε φορά να προσαρμόζεται στην προσωπικότητα του κάθε εκπαιδευόμενου. Ο φιλόσοφος, ο ρήτορας και όποιος ασχολείται με την εκπαίδευση της νεολαίας, εκτός από την διαλεκτική, την πολιτική ή την ρητορική οφείλει να σπουδάσει την φύση του όλου, τον αιώνιο κόσμο που δεν λειτουργεί μηχανικά και δεν διαχωρίζεται από τον γήινο φθαρτό κόσμο, αλλά είναι μια έμψυχη ολότητα που η προέλευσή της βρίσκεται στην ιδέα του Αγαθού.

Γ. Έργα του Πλάτωνα για την εκπαίδευση

Είναι πολύ πιθανό ότι ο Πλάτων γράφει τα πρώτα του έργα αμέσως μετά τον θάνατο του Σωκράτη. Το συγγραφικό έργο του Πλάτωνα χαρακτηρίζεται αρχικά ως μνήμη και φήμη, εξιδανικευτική, του βίου, του θανάτου και του ήθους του Σωκράτη, αλλά και ως ανάπτυξη, ευμέθοδη και πολύπτυχη της διδασκαλίας του, πιστή ως κάποιο βαθμό στο πνεύμα του. Τα έργα του Πλάτωνα (36) εκτός από

35.Σακορράφου Δ.»Πλάτωνος Κοινωνιολογικά και Παιδαγωγικά αρχαία», σελ..213-225

36.Νασιάκου = Κ.,«Η παιδεία στον Πλάτωνα»,σελ.324

37.Ο φιλόσοφος Πλάτων (427-347 π.Χ.),Σελίδες Ιστορίας και επιστήμης, Διαδίκτυο

την *Απολογία* και τις *Επιστολές* είναι γραμμένα σε μορφή διαλόγου. Ως κεντρικό πρόσωπο στους διαλόγους, εκτός από έναν, τους *Νόμους*, παρουσιάζεται ο *Σωκράτης*, ακόμη και όταν σε κάποιον διάλογο φαίνεται σαν να παραμερίζεται σε θέση ακροατή. Σε κανένα διάλογο δεν εμφανίζεται ο ίδιος ο Πλάτωνας. Οι διάλογοί του υπογράφονται συνήθως με το όνομα κάποιου από τα συνδιαλεγόμενα πρόσωπα, π.χ. *Τίμαιος*, *Γοργίας*, *Πρωταγόρας*. Έξι μόνο διάλογοι, το *Συμπόσιον*, η *Πολιτεία*, ο *Σοφιστής*, ο *Πολιτικός*, οι *Νόμοι* και η *Επινομίς* τιτλοφορούνται από το περιεχόμενό τους.

Στους παλαιότερους διαλόγους διατηρεί την εικόνα του πραγματικού Σωκράτη, ενώ στους νεότερους, όπως εικάζουν οι φιλόλογοι, κάτω από το πρόσωπο του δασκάλου κρύβεται ο ίδιος ο μαθητής. Ο Πλάτων είναι μάλλον ο πρώτος που συνέλαβε την ιδέα ότι η μορφή του διαλόγου είναι η πιο πρόσφορη επιλογή για να παρουσιαστεί στο κοινό ο Σωκράτης με τη μεγαλύτερη ζωντάνια και ρεαλιστικότητα. Την ίδια εποχή και άλλοι μαθητές του Σωκράτη καταφεύγουν στην ίδια λύση. Έτσι δημιουργείται ένα νέο λογοτεχνικό είδος, ο φιλοσοφικός διάλογος, που γνωρίζει μεγάλη άνθιση κατά τον 4ο αιώνα π.Χ.

Ο Πλάτωνας μάς παρέχει την πιο καλά συγκροτημένη και ολοκληρωμένη εικόνα για το περιεχόμενο, τη μέθοδο, τους σκοπούς και το ήθος της παιδείας. Πρώτος διατύπωσε πλήρη θεωρία για την αγωγή στα πολυάριθμα έργα του και κυρίως στην «Πολιτεία» και στους «Νόμους» του. Οι αντιλήψεις του για τη παιδεία γενικά υπάρχουν σε όλα τα έργα του, ιδιαίτερα όμως προβάλλονται στον «Πρωταγόρα», στο «Μένωνα», στο «Συμπόσιο», στον Ίωνα, στο «Φαίδρο», στο «Θεαίτητο», στην «Πολιτεία», στους «Νόμους» και στο έργο «Επινομίς», όπως προαναφέρθηκε. Στα έργα του «Πολιτεία» και «Νόμοι» ο Πλάτων έδωσε πρώτος ένα συνειδητό, συστηματικά διαμορφωμένο ιδανικό της αγωγής και της πνευματικής καλλιέργειας. Ανήγε ταυτόχρονα τη φιλοσοφία και την επιστήμη σε μεγάλες «οδηγούς» της δημόσιας ζωής και σε ύψιστες μορφωτικές δυνάμεις. Οι φιλόσοφοι πρέπει να γίνουν κυβερνήτες και οι κυβερνήτες να γίνουν πραγματικοί φιλόσοφοι.

Γ1.Πρωταγόρας

Ο «Πρωταγόρας», όπως τονίζει ο Taylor,³⁸ αποτελεί ίσως το κορυφαίο αριστούργημα του Πλάτωνα. Στο διάλογο αυτό διατυπώνεται κατά τρόπο αριστοτεχνικό η σωκρατική ηθική, βασική αρχή της οποίας είναι ότι η αρετή είναι γνώση και συνάμα περιγράφεται με ακρίβεια ο σκοπός της σοφιστικής παιδείας. Ένα από τα σημεία στα οποία στρέφεται καταρχάς η φιλοσοφική συζήτηση είναι κατά πόσο ο σοφιστής μπορεί να αναλάβει το έργο της φιλοσοφικής διάπλασης, της μόρφωσης των νέων, μόρφωσης που ταιριάζει στον ελεύθερο άνθρωπο. Επειδή το διακύβευμα είναι μεγάλο, θα πρέπει πρώτα πρώτα να αποσαφηνιστεί «τι είναι σοφιστής» και ποιο είναι το περιεχόμενο της διδασκαλίας του. Έτσι το ερώτημα του Σωκράτη προς τον Πρωταγόρα είναι ποιο όφελος μπορεί να περιμένει κανείς από τη μαθητεία κοντά του. Ο Πρωταγόρας ισχυρίζεται ότι η αποστολή του είναι η παιδεία και ότι όποιος μαθήτευσε σ' αυτόν θα βελτιώνεται καθημερινά (318α). Συνδέει, όπως βλέπουμε, ο Πρωταγόρας τη μόρφωση των ανθρώπων με τη διδασκαλία της αρετής και στοχεύει στο να κάνει τους ανθρώπους καλούς και ενεργούς πολίτες, πράγμα ακριβώς που έθελε τους Αθηναίους που είχαν τη φιλοδοξία να εμπλακούν στη δημόσια ζωή.

Ο *Πρωταγόρας* είναι διάλογος του Πλάτωνα, που γράφτηκε στην πρώτη σωκρατική περίοδο της συγγραφικής του δραστηριότητας και αναφέρεται στους ηθικούς κινδύνους που ελλοχεύουν για όσους νέους υποστούν την παιδαγωγική επίδραση των σοφιστών. Τόπος του διαλόγου είναι το σπίτι του πλουσίου Αθηναίου Καλλία, ο οποίος φιλοξενούσε τον σοφιστή και φιλόσοφο Πρωταγόρα. Ο διάλογος αυτός ανήκει στους διαλόγους της νεανικής ηλικίας του Πλάτωνα. Ορισμένοι μάλιστα λένε πως είναι ο πιο παλιός. Άλλοι τον κατατάσσουν στα έργα της μεταβατικής περιόδου της ζωής του φιλοσόφου. Ο διάλογος πρέπει να εκτυλίχθηκε στα τελευταία χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου.

Ο Πρωταγόρας, σοφιστής από τα Άβδηρα, σύγχρονος του Σωκράτη, διακήρυττε ότι ήταν σοφιστής και είχε επάγγελμα να μορφώνει ανθρώπους: «εγώ ουν...και ομολογώ τε σοφιστής είναι και παιδεύειν ανθρώπους»(317B). Μέσα από τη συζήτηση αναδεικνύονται οι πεποιθήσεις του σοφιστή φιλοσόφου και η αμφισβήτηση του Σωκράτη. Ο διάλογος επικεντρώνεται στο επίμαχο ζήτημα του

38. Taylor, A.E(1978): Πλάτων: Ο άνθρωπος και το έργο του, Αθήνα 1990, σελ.280.

κατά πόσον μπορεί η ηθική ή η αρετή να αποτελέσουν αντικείμενο επαγγελματικής διδασκαλίας.³⁹ Ο Πρωταγόρας ήταν πιθανόν ο πρώτος δάσκαλος που δίδασκε με ανταμοιβή και ήταν ξακουστός για τα υψηλά δίδακτρα που χρέωνε. Οι μέθοδοι διδασκαλίας ήταν πρόδρομοι των σημερινών διαλέξεων και είχαν ως περιεχόμενο την ανάλυση ποιημάτων, τις συζητήσεις για τα νοήματα και τις σωστές χρήσεις των λέξεων και γενικούς κανόνες ρητορικής. Όπως είναι φυσικό, οι μαθητές του ήταν πλούσιοι και οικονομικά ευκατάστατοι Αθηναίοι με κοινωνικό υπόβαθρο. Εστίαζε την εκπαίδευση που παρείχε σε πρακτικά ζητήματα, αποδίδοντας μεγάλη αξία στη ρητορική δεινότητα και ευγλωττία (ορθοέπεια). Θεωρώντας πως για κάθε θέση μπορούν να διατυπωθούν επιχειρήματα υπέρ και κατά, προετοίμαζε τους μαθητές του με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι σε θέση να υπερασπιστούν, αλλά και να επικρίνουν, με λογικά επιχειρήματα, κάθε αμφιλεγόμενη θέση.⁴⁰

Ο Πρωταγόρας, συνεχίζοντας την απόδειξη για το διδακτό της αρετής, επικαλείται ένα εμπειρικό και γι' αυτό ισχυρότερο τεκμήριο. Αναφέρεται στη μέριμνα των ανθρώπων για την ηθική και πολιτική αγωγή των παιδιών τους. Παρουσιάζει το εκπαιδευτικό σύστημα της Αθήνας εγκωμιαστικά ως πρότυπο παιδείας και αγωγής που υπηρετεί με συνέπεια την πολιτική αγωγή και τον πολιτισμό. Βέβαια, η περιγραφή του αθηναϊκού εκπαιδευτικού συστήματος γίνεται για να φανεί το διδακτό της αρετής και αυτό σημαίνει ότι δεν αποτελεί μια πλήρη και λεπτομερή απόδοσή του, παρά τις πολύτιμες πληροφορίες, που διασώθηκαν, γιατί ο σκοπός του Πρωταγόρα δεν ήταν αυτός. Ο Πρωταγόρας θα παρουσιάσει τη δομή και τη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος της Αθήνας μιλώντας για τις βαθμίδες που περιλαμβάνει, για να καταλήξει τελικά στο συμπέρασμά του ότι η πολιτική αρετή διδάσκεται.

Η διά βίου εκπαίδευση των Αθηναίων αποδεικνύει ότι η πολιτική αρετή διδάσκεται. Ο Σωκράτης καθώς επιχειρεί να στηρίξει την άποψή του πως η πολιτική αρετή δεν είναι διδακτή, μας παρέχει ενδιαφέροντα στοιχεία σχετικά με την ιδιαίτερη σημασία που είχε για τους Αθηναίους η παιδεία. Εισαγωγικά, θα πρέπει να αναφερθεί πως η εκπαίδευση στην αρχαία Αθήνα περιλάμβανε τη διδασκαλία ανάγνωσης, γραφής, αριθμητικής και μελέτης σημαντικών λογοτεχνικών κειμένων (τα έπη του Ομήρου και του Ησιόδου) από τον *γραμματιστή*, διδασκαλία χορού και μουσικής από τον *κιθαριστή* και φυσικά υπήρχε μέριμνα για τη σωστή φυσική εξάσκηση από τους *παιδοτρίβες*. Με την πάροδο των χρόνων, βέβαια, οι Αθηναίοι επένδυναν όλο και περισσότερο στην ανώτερη εκπαίδευση των παιδιών τους με την εκμάθηση της πολιτικής τέχνης, της ρητορικής και της φιλοσοφίας, στέλνοντάς τα να μαθητεύσουν κοντά σε κάποιον σοφιστή. Η εκπαίδευση των παιδιών χρηματοδοτούνταν φυσικά από τους γονείς, γεγονός που ευνοούσε εξ ορισμού τις εύπορες οικογένειες, που είχαν τη δυνατότητα να διασφαλίσουν τους καλύτερους δασκάλους και παράλληλα να προσφέρουν στα παιδιά τους τα ακριβά μαθήματα των σοφιστών.⁴¹

Η εκπαίδευση των νέων, πάντως, μπορούσε να συνεχιστεί με την εντρύφηση σε κάποια τέχνη, όπως ήταν η οικοδομική και η ναυπηγική, με προσωπική μάλιστα φροντίδα των πατεράδων που συχνά μάθαιναν και κληροδοτούσαν στα αγόρια της οικογένειας την τέχνη τους. Οι Αθηναίοι εκτιμούσαν, όπως μας αναφέρει ο Σωκράτης, τις γνώσεις των τεχνιτών και κάθε φορά που συζητούσαν στην εκκλησία του δήμου κάποιο θέμα που απαιτούσε ειδική τεχνογνωσία, έδιναν το λόγο μόνο σ' εκείνους που κατείχαν τη συγκεκριμένη τέχνη.

Ο Σωκράτης παρόλο που δεν εκτιμούσε την κερδοσκοπική τακτική των σοφιστών, είχε εντούτοις ιδιαίτερη εκτίμηση στον Πρωταγόρα, η μεγάλη εμπειρία και γνώση του οποίου δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί. Όταν, λοιπόν, ο Σωκράτης λέει στον Πρωταγόρα: «... θεωρώ πως έχεις μεγάλη πείρα σε πολλά ζητήματα, και πολλά έχεις μάθει και πολλά επίσης έχεις ανακαλύψει μόνος σου», μας αποκαλύπτει παράλληλα τις πηγές απ' όπου μπορούσε να αντλήσει κάποιος γνώσεις. Έτσι, πέρα απ' όσα μπορούσε κάποιος να μάθει μελετώντας, υπήρχαν επίσης εκείνα που μάθαινε κάποιος με τα χρόνια, από τις εμπειρίες της ζωής, αλλά κι εκείνα που μπορούσε να γνωρίσει με δική του προσωπική έρευνα και αναζήτηση. Ο Σωκράτης σέβεται τον σοφιστή και αποδέχεται πως ως

39. Πηγή: Schooltime.gr/2018/05/29/basikoi-orismoi-platonos-protagoras-kai-politeia-epanalipsi-sta-arxaiia-ellinika-g-likeiou/

40 <https://el.wikipedia.org/wiki/Πρωταγόρας>.

41. Πλάτωνος Πρωταγόρας, (2013-2014). Κείμενο, Μετάφραση, Σχόλια, Ερωτήσεις, Επιμέλεια Π. Αθανασόπουλος, σελ. 62-64

σκεπτόμενο άτομο έχει προβληματιστεί πάνω στα θέματα της παιδείας κι έχει καταλήξει σε ουσιαστικά συμπεράσματα.

Το ζητούμενο, πάντως, της παιδείας ήταν η διαμόρφωση ενάρετων πολιτών και σ' αυτό στόχευαν τα μαθήματα που παρείχαν στους μικρούς μαθητές, ιδίως μάλιστα η μελέτη των ομηρικών επών, με την προβολή σημαντικών ηρωικών και αγαθών προτύπων. Η διαβεβαίωση, επομένως, του Πρωταγόρα ότι μπορεί να διδάξει στους μαθητές του την πολιτική αρετή, καθιστώντας τους έτσι αγαθούς πολίτες, προκαλεί εντύπωση στον Σωκράτη, καθώς όσο κι αν αυτή η διδασκαλία θα ήταν πολύτιμη, μοιάζει συνάμα δυσεπίτευκτη.⁴²

Το εκπαιδευτικό σύστημα στην αρχαία Αθήνα, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, στηριζόταν σε τρία στάδια αγωγής: Το πρώτο στάδιο περιλάμβανε τη νηπιακή ηλικία. Φορείς εκπαίδευσης ήταν οι γονείς και η τροφός, η οποία βοηθούσε στην ανατροφή των παιδιών κατά την προσχολική ηλικία. Ο Παιδαγωγός επίσης ήταν κατά κανόνα δούλος, ο οποίος συνόδευε το παιδί στο σχολείο και στους περιπάτους. Ο παιδαγωγός συμβούλευε και βοηθούσε το παιδί σε κάθε περίπτωση. Επίσης, πρόσεχε τη συμπεριφορά του, τις συναναστροφές του και όλη γενικά τη ζωή του· σπάνια τιμωρούσε το παιδί με ξυλοδαρμό και άλλους τρόπους για διόρθωση και φρονηματισμό. Ευνόητο είναι ότι παιδαγωγούς είχαν μόνο οι εύποροι Αθηναίοι. Το περιεχόμενο της εκπαίδευσης σε αυτό το στάδιο ήταν ηθοπλαστικό. Στόχος της: Η βελτίωση του παιδιού στην αρετή. Μέθοδοι: Νουθεσίες, διδασκαλία, απειλές, χτυπήματα.

Το δεύτερο στάδιο περιλάμβανε την παιδική/ εφηβική ηλικία. Οι φορείς ήταν οι δάσκαλοι(στους δασκάλους έστελναν τα παιδιά τους οι Αθηναίοι από το 6ο ή 7ο έτος της ηλικίας τους). Οι δάσκαλοι της βαθμίδας ήταν: Ο γραμματιστής: δίδασκε ανάγνωση, γραφή και αριθμητική και φρόντιζε για την ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Δίδασκε στα διδασκαλεία. Ο κιθαριστής: δίδασκε μουσική(τραγούδι, αυλό, λύρα, κιθάρα),επίσης στα διδασκαλεία. Ο *παιδοτρίβης*, ο γυμναστής, που παρακολουθούσε τα παιδιά στη γύμναση και στα αθλήματα, στις παλαιστρες. Την ανώτερη βαθμίδα της εκπαίδευσης είχαν αναλάβει οι σοφιστές, οι φιλόσοφοι και οι ρητοροδιδάσκαλοι. Οι έφηβοι ασκούσαν στα δημόσια γυμναστήρια, τα λεγόμενα γυμνάσια. Το περιεχόμενο ήταν ηθοπλαστικό και εδώ και γνωστικό. Στόχος: Η “ευκοσμία” των παιδιών Μέθοδοι: Διδασκαλία, μίμηση (αρχαίων ηρώων)

Το τρίτο στάδιο περιλάμβανε την αντρική ηλικία. Φορείς του η πολιτεία και η κοινωνία. Το περιεχόμενο: πολιτικό (εκμάθηση των νόμων).Στόχος:Η πολιτική αγωγή,να ζουν οι πολίτες σύμφωνα με τους νόμους, μαθαίνοντας να άρχουν και να άρχονται. Μέθοδοι: Κυρώσεις στους παραβάτες των νόμων (*ευθύναι*)

Τα παιδαγωγικά μέσα που χρησιμοποιούνταν για την ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες: Α) Οι νουθεσίες και η προβολή παραδειγμάτων για μίμηση βοηθούν το παιδί στη διάπλαση της προσωπικότητάς του και στην κατάκτηση της αρετής. Τα μέσα αυτά υιοθετεί και η σύγχρονη παιδαγωγική. Β) Οι απειλές, τα χτυπήματα και η καθοδήγηση στην αποστήθιση ποιημάτων ανήκουν στις σωφρονιστικές μεθόδους. Από τις μεθόδους αυτές, οι ραβδισμοί συνιστούν ολοφάνερα άσκηση σωματικής βίας, ενώ οι εκφοβιστικές απειλές και ο κάθε λογής καταναγκασμός συνιστούν άσκηση ψυχολογικής βίας. Αυτές οι μέθοδοι προσβάλλουν την προσωπικότητα του παιδιού και δημιουργούν στην ψυχή του ανεπούλωτα τραύματα, γι' αυτό και απορρίπτονται από τη σύγχρονη παιδαγωγική.⁴³

Η «πρωταγόρειος πολιτεία» είναι μία πολιτεία δημοκρατική, η οποία στηρίζεται σε δύο πυλώνες: την παιδεία και τους νόμους. Όμως, σε ποια παιδεία αναφέρεται ο Πρωταγόρας; Στην παιδεία που ο ίδιος παρείχε στους νέους με αμοιβή, καθιστώντας τους ικανούς στην τέχνη του λόγου, ως ρήτορες και ως συζητητές, ή στην πιο ουσιαστική παιδεία,για την οποία διατεινόταν ότι ήταν δάσκαλος «παιδεύσεως καί ἀρετῆς» και όποιος μαθητεύε μαζί του κάθε μέρα «ἀπιέναι οἴκαδε βελτίονι γεγονότι». Το μάθημά του καθοριζόταν από δύο συνιστώσες: «εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων... και περὶ τῶν τῆς πόλεως». Ο όρος «εὐβουλία» ταυτίζεται στον Πρωταγόρα, με τη σύνεση και την ορθή κρίση και συμπορεύεται με την αγωγή, μέσω της οποίας το άτομο καθοδηγείται και καθίσταται σωστός πολίτης. Λειτουργεί δηλαδή ο παιδαγωγός, όπως ο γεωργός, ο οποίος τοποθετεί τον σπόρο

42. www.study4exams.gr/anc_greek/course/view.

43. Πλάτωνος Πρωταγόρας,σελ.65

στην κατάλληλη γη πετυχαίνοντας τη μεγαλύτερη δυνατή καρποφορία.⁴⁴

Στο έργο αυτό ο Πλάτων καταδεικνύει ότι η παιδαγωγική τέχνη του Σωκράτη δεν βασιζόταν στην ιδιαιτερότητα της μεθόδου του ή στην μυστική δύναμη της προσωπικότητάς του, αλλά κυρίως στο γεγονός ότι η αναφορά στα ηθικά προβλήματα και στο πρόβλημα της γνώσης δημιούργησε για πρώτη φορά την προϋπόθεση εκείνη η οποία έλειπε από την σοφιστική παιδαγωγική. Αυτό το οποίο αναζητεί η κλυδωνιζόμενη εκείνη εποχή είναι η γνώση ενός ύψιστου κανόνα, ο οποίος δεσμεύει και υποχρεώνει όλους, διότι αποτελεί την έκφραση της εσωτερικής φύσεως του ανθρώπου και το σημείο στο οποίο θα στηριχθεί η αγωγή, για να μπορέσει να αναλάβει την ύψιστη αποστολή, τη δημιουργία δηλαδή του αληθινού ενάρετου ανθρώπου. Αυτό δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσω των γνώσεων και των ασκήσεων των σοφιστών, αλλά μόνο μέσω εκείνης της βαθύτερης γνώσης, προς την οποία είχε στραφεί η φιλοσοφία του Σωκράτη.⁴⁵

Στον Πρωταγόρα αναμετρώνται ο Σωκράτης με την παιδεία των σοφιστών και η αναμέτρηση αυτή εκφράζει τον αγώνα δύο αντίθετων κόσμων για την κυριαρχία στο χώρο της παιδείας. Ακόμα διαγράφονται δυο διαφορετικοί τύποι παιδαγωγών: ο σοφιστής, ο οποίος συσσωρεύει αδιακρίτως κάθε είδους γνώσεις στο πνεύμα του μαθητή, εκπροσωπώντας έτσι το συνηθισμένο μέχρι και τις ημέρες μας τύπο αγωγής και ο Σωκράτης, ο γιατρός των ψυχών, κατά τον οποίο η γνώση αποτελεί τροφή της ψυχής, και ο οποίος συνεχώς διερωτάται τι είναι χρήσιμο και τι βλαβερό για την ψυχή.

Στη συνέχεια παρατίθεται ένα σχετικό απόσπασμα: *Ο «λόγος» του Πρωταγόρα: η αγωγή των νέων στην Αθήνα.* [324d]

“Ωστόσο μένει ακόμα η απορία που έχεις για τους άξιους ανθρώπους: τέλος πάντων, γιατί οι άξιοι άνθρωποι όλα τ’ άλλα, που είναι στα χέρια των δασκάλων, τα μαθαίνουν στα παιδιά τους και τα κάνουν παντογνώστες, όμως στην αρετή, όπου οι ίδιοι τους ξεχωρίζουν, δεν τα κάνουν ανώτερα από τον άλλο κόσμο; Πάνω σ’ αυτό δε θα σου πω πια ένα μύθο, Σωκράτη, αλλά ένα λόγο. Λοιπόν κάνε αυτό το συλλογισμό: υπάρχει άραγε ή δεν υπάρχει ένα ορισμένο πράγμα, που σ’ αυτό οπωσδήποτε πρέπει όλοι οι πολίτες να έχουν μερίδιο, [324e] αν βέβαια είναι να σταθεί η πολιτεία; Εδώ βρίσκεται η λύση αυτής της απορίας σου, και πουθενά αλλού. Γιατί, αν αληθινά υπάρχει αυτό το ένα, και αυτό δεν είναι ούτε του ξυλουργού ούτε του χαλκιά ούτε του κεραμιδά η τέχνη, [325a] αλλά η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη και η οσιότητα —που όλα μαζί μ’ ένα όνομα τα λέω αρετή του ανθρώπου— αν αυτό είναι εκείνο, στο οποίο πρέπει όλοι να έχουν το μερίδιό τους, κι ο καθένας σ’ αυτό να βασίζεται, αν θέλει και κάτι άλλο να μάθει ή να κάμει, και όχι να το παραμερίζει· αλλιώς, πρέπει να συμβουλευόμαστε και να τιμωρούμε όποιον δεν έχει το μερίδιό του σ’ αυτό, είτε είναι παιδί είτε άντρας είτε γυναίκα, ώσπου να γίνει καλύτερος με την τιμωρία, [325b] και να πετάμε έξω από τις πολιτείες και να σκοτώνουμε —μια και δεν παίρνει γιατρεία— όποιον δε βάζει μυαλό με τις τιμωρίες και τις συμβουλές· αν λοιπόν όλ’ αυτά είναι έτσι, και, ενώ έτσι τα κανόνισε η φύση, οι άξιοι άντρες μαθαίνουν στα παιδιά τους όλα τ’ άλλα, αυτό όμως όχι, βάλε με το νου σου πόσο παράξενα φέρνονται στην περίπτωση αυτή οι άξιοι.

Γιατί αποδείξαμε ότι και στη δημόσια και στην ιδιωτική τους ζωή πιστεύουν ότι αυτό μπορεί να διδαχτεί. Και την ώρα που μπορεί να διδαχτεί και να καλλιεργηθεί, τα άλλα βέβαια τα μαθαίνουν στα παιδιά τους, που —κι αν δεν τα μάθουν— κανείς νόμος δεν τα τιμωρεί με θάνατο, κι από την άλλη, εκεί που ο νόμος τιμωρεί με θάνατο και με εξορία τα παιδιά τους —αν δε μάθουν [325c] κι αν δεν καλλιεργηθούν στην αρετή— και, σαν να μην έφτανε αυτό, με δήμευση της περιουσίας και, ας το πούμε έτσι με δυο λόγια, με ξερίζωμα της γενιάς, τί λες, αυτό δεν τους το μαθαίνουν και σ’ αυτό δεν αφιερώνουν όλες τους τις φροντίδες; Γίνεται να πιστεύεις κάτι τέτοιο, Σωκράτη; Αρχίζουν από τότε που τα παιδιά τους είναι μικρά και, όσο αυτοί βρίσκονται στη ζωή, τα διδάσκουν και τα συμβουλευούν. Από τη στιγμή κιόλας που το παιδί καταλαβαίνει τί του λένε, και η παραμάνα και η μητέρα και ο παιδαγωγός, ακόμη [325d] κι ο πατέρας, πασχίζουν για τούτο: με ποιό τρόπο το παιδί θα γίνει αμεγάδιαστο· έτσι, πάνω σε κάθε πράξη και λόγο το διδάσκουν και του εξηγούν ότι το ένα είναι δίκαιο, το άλλο άδικο, το ένα ωραίο, το άλλο άσχημο, το ένα όσιο, το άλλο ανόσιο — και τα πρώτα να τα κάνεις, τα δεύτερα να μην τα κάνεις. Κι αν το παιδί υπακούει με τη θέλησή του, πάει καλά· ειδάλλως, σαν βέργα που στραβώνει και καμπουριάζει, το σιάζουν με φοβέρες και ξυλιές.

44.Στεφάνου Ν.,σελ.17

45.Ν.Στεφάνου,Πλατωνικές Παιδαγωγικές Απόψεις,Μεταπτυχιακή εργασία,Θεσ/νίκη 2009,σελ.18

Αργότερα το στέλνουν στο δάσκαλο, που του παραγγέλνουν να δώσει πολύ περισσότερη προσοχή [325e] στην καλή διαγωγή του παιδιού, παρά στα γράμματα και την τέχνη της λύρας. Με τη σειρά τους οι δάσκαλοι γι' αυτό φροντίζουν. Και όταν πια τα παιδιά μάθουν γράμματα και είναι σε θέση να καταλαβαίνουν τα όσα βλέπουν γραμμένα —όπως τότε τα λόγια—, οι δάσκαλοι τα βάζουν όρθια από τη θέση τους να διαβάζουν ποιήματα καλών ποιητών [326a] και τα αναγκάζουν να τα μαθαίνουν απ' έξω. Μες στα ποιήματα αυτά βρίσκει κανείς ένα σωρό συμβουλές κι ένα σωρό διηγήσεις και παινήματα και ύμνους για τους ενάρετους ανθρώπους του παλιού καιρού, για να τους ζηλέψει το παιδί και να τους μιμηθεί και να λαχταρήσει να τους μοιάσει. Απ' τη μεριά τους πάλι οι δάσκαλοι της λύρας κάτι παρόμοιο κάνουν, δηλαδή κάνουν ό,τι μπορούν, για να γίνουν οι νέοι φρόνιμοι και να μην κάνουν κανένα κακό· κοντά σ' αυτά, αφού τους μάθουν την τέχνη της λύρας, στη συνέχεια τους διδάσκουν ποιήματα καλών ποιητών, διαφορετικών από τους προηγούμενους —των λυρικών ποιητών— ταιριάζοντας τη μουσική τους στη φωνή της λύρας· έτσι, υποχρεώνουν τους ρυθμούς και τις αρμονίες να συγγενέψουν με την ψυχή των παιδιών, ώστε να γίνουν και πιο ήμερα και χρήσιμα στα λόγια και στις πράξεις τους, με το να ποτιστούν με το ρυθμό και την αρμονία· γιατί η ζωή του ανθρώπου σε κάθε εκδήλωσή της έχει ανάγκη από ρυθμό και αρμονία. Λοιπόν, σαν να μην έφταναν όλα αυτά, τα στέλνουν ακόμα και στους γυμναστές, για να κάνουν κορμί δυνατότερο, κι έτσι το μυαλό τους το φωτισμένο να έχει βοηθό και να μην αναγκάζονται να δείχνουν δειλία στους πολέμους και στις άλλες πράξεις, επειδή το σώμα τους προδίνει. Κι αυτά τα κάνουν με το παραπάνω εκείνοι που έχουν στη διάθεσή τους περισσότερα μέσα· και τα περισσότερα μέσα τα διαθέτουν οι πιο πλούσιοι. Αυτών λοιπόν οι γιοι πρώτοι πρώτοι απ' τα παιδιά της ηλικίας τους αρχίζουν να πηγαίνουν στο σχολείο και σταματούν τις σπουδές χρόνια αργότερα από τους άλλους.

Κι όταν πια φύγουν από τα χέρια των δασκάλων, η πολιτεία με τη σειρά της τα αναγκάζει να μάθουν τους νόμους και να ζουν σύμφωνα μ' αυτούς, για να μην κάνει το καθένα του κεφαλιού του, αλλά ακριβώς όπως οι δάσκαλοι (για τα παιδιά που ακόμα δεν τα καταφέρνουν στο γράψιμο) πρώτα με το κοντύλι χαράζουν απαλές γραμμές, και κατόπι τους δίνουν την πλάκα και τα υποχρεώνουν να γράφουν καταπώς τους δείχνουν οι γραμμές, έτσι και η πολιτεία χαράζει τους νόμους, που τους βρήκαν οι καλοί νομοθέτες του παλιού καιρού· τα αναγκάζει και να δίνουν και να παίρνουν διαταγές σύμφωνα μ' αυτούς. Όποιος όμως παραστρατίζει απ' αυτούς, τον τιμωρεί, και η τιμωρία αυτή και στην πόλη σας, αλλά και σε πολλά άλλα μέρη ονομάζεται «ευθύνες», γιατί η τιμωρία φέρνει τον παραβάτη στον ευθύ δρόμο. Οικογένεια και πολιτεία λοιπόν τόση φροντίδα δείχνουν για την αρετή — κι εσένα δεν το χωρεί το μυαλό σου, Σωκράτη, και αναρωτιέσαι αν η αρετή μπορεί να διδαχτεί; Πολύ περισσότερο θα 'πρεπε να σαστίσεις, αν δεν μπορούσε να διδαχτεί — όχι τώρα.(Πλάτων Πρωταγόρας 324d-326e, Μτφρ. Ηλίας Σπυρόπουλος, 2009. Πλάτων, "Πρωταγόρας". Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.)

Γ2. Ίων

Πρόκειται για διάλογο που κατατάσσεται στην πρώτη συγγραφική περίοδο του Πλάτωνα και έχει θέμα την ποίηση, τους ποιητές, την ποιητική έμπνευση και τη σχέση ποίησης και γνώσης. Ο Ίων είναι ένας ευθύς διάλογος ανάμεσα στον Σωκράτη και τον Ίωνα, ραψωδό με καταγωγή από την Έφεσο, που έχει μόλις φτάσει στην Αθήνα από την Επίδαυρο και το όνομά του αποτελεί και τον τίτλο του έργου. Στην Επίδαυρο ο Ίων κέρδισε το πρώτο βραβείο σε διαγωνισμό ποιητικής απαγγελίας και ο σκοπός της επίσκεψης του στην Αθήνα ήταν η συμμετοχή του στους ραψωδικούς αγώνες των Παναθηναίων. Η υποθετική αυτή συζήτηση τοποθετείται χρονικά γύρω στο 413 π.Χ.

Ο διάλογος ξεκινά σε χαμηλούς τόνους, με τον Σωκράτη να υποδέχεται τον νεοαφιχθέντα Ίωνα και να ξεκινά συζήτηση μαζί του για την ποίηση. Ο Σωκράτης προσπαθεί να αποδείξει στον Ίωνα ότι η ικανότητά του να συγκινεί τα πλήθη απαγγέλλοντας τα ομηρικά έπη δεν βασίζεται σε κάποια ειδική γνώση ή ικανότητα που διαθέτει ο ίδιος, αλλά η θεϊκή έμπνευση είναι αυτή που τον καθοδηγεί. Ο Ίων αποδέχεται τα δυνατά επιχειρήματα του Σωκράτη, αν και επιφυλάσσεται να δεχτεί ότι βρίσκεται σε κατάσταση έκστασης όταν απαγγέλλει. Ο Σωκράτης, πάντως, βασίζει τον ισχυρισμό του στο γεγονός ότι ο Ίων, ενώ ερμηνεύει άριστα τον Όμηρο, δεν μπορεί να κάνει το ίδιο με τους στίχους άλλων ποιητών, που και αυτοί έχουν κοινά θέματα στα ποιήματά τους.

Ας σημειωθεί ακόμα ότι τα κυριότερα σημεία στα οποία εστιάζει ο Πλάτωνας σε αυτό το διάλογο είναι τα εξής: α) οι γνώσεις και οι ικανότητες που χαρακτηρίζουν τους ποιητές, β) η παιδαγωγική αξία της ποίησης γενικότερα και η αποτίμησή της με κριτήριο την συνεισφορά της στην εκπαίδευση των νέων και ιδιαίτερα των “φυλάκων” για την ιδανική πολιτεία, γ) η διαφορούμενη στάση που εκφράζουν οι ποιητές απέναντι στους θεούς, δ) η σχέση της ποιητικής αναπαράστασης με τον κόσμο των Ιδεών, που κατά τον Πλάτωνα ήταν ο μόνος αληθινός και ε) η συγκριτική εξέταση της ποίησης με την φιλοσοφία, της ύψιστης τέχνης, μέσα στο πλατωνικό κοσμοείδωλο. Επίσης αναφέρεται ότι οι ποιητές συνθέτουν όλα τους τα έργα σε ένα μόνον είδος ποίησης ο καθένας, για παράδειγμα, έπος ή διθύραμβο ή παιάνα. Αν η σύνθεση της ποίησης και η απαγγελία της προϋπέθετε μόνο τεχνικές γνώσεις, τότε ο κάθε ποιητής και ο κάθε ραψωδός θα μπορούσε να συνθέτει ή να ερμηνεύει τα πάντα. Και με τη βοήθεια αυτών των τεχνικών γνώσεων, ο κάθε ποιητής θα μπορούσε να γράφει ποιήματα για όλα τα είδη ποίησης. Όμως αυτοί συνέθεταν ποιήματα μόνο για ένα είδος ποίησης (έπος, παιάνα, διθύραμβο).

Στη συνέχεια, ο Σωκράτης με τον διάλογο οδηγεί τον Ίωνα σε αδιέξοδο: ο Ίων φτάνει στο σημείο να παραδεχτεί ότι ο ραψωδός γνωρίζει τα πάντα, κατόπιν ότι γνωρίζει αυτά που πρέπει να λέει ο άνδρας, η γυναίκα, ο ελεύθερος, ο δούλος, και τέλος ότι γνωρίζει αυτά που πρέπει να λέει ένας στρατηγός.⁴⁶ Γενικά ο Πλάτωνας αναγνωρίζει τη δύναμη της έμπνευσης, που κατακλύζει τους ποιητές, ως επουράνια σαγήνη, ως κάτι το μοναδικό και θεϊκό στοιχείο και παρατηρεί ότι ο χαρακτήρας τους ενέχει και εκτός του θεϊκού στοιχείου και κάτι το αιθέριο, το μαγικό, το ένθεο και αλλόφρον. Τους παρομοιάζει με τους πιστούς λάτρεις του Βάκχου που κατακυριεύονται από άλογες δυνάμεις και τους καλλιτέχνες που εμπνέονται από τις Μούσες, όπως οι χορευτές και οι τραγουδιστές.

Συμπερασματικά, ο Πλάτωνας στον *Ίωνα*, παρόλο που αναδεικνύει με εύληπτο τρόπο την άγνοια των ποιητών, σχετικά με τις δεξιότητες ή τις τέχνες που αναπαριστούν και την ακόμη μεγαλύτερη άγνοια των ραψωδών, εν τούτοις, αναγνωρίζει την γοητεία που εκλύουν τα έργα τους και την ισχυρή επίδραση που μπορούν να επιφέρουν στους ακροατές. Σε κάθε περίπτωση, θεωρεί ότι μία ένθεη δύναμη ενσταλάζεται στους ποιητές και τους ραψωδούς, που προτρέπει τους μεν να συνθέσουν, και τους δε να ερμηνεύσουν.⁴⁷

Ο διάλογος τελειώνει με ένα δίλημμα: είτε ο Ίων διαθέτει ικανότητα σε κάποια τέχνη την οποία αρνείται να αποκαλύψει, οπότε είναι απατεώνας, είτε δεν διαθέτει καμία ικανότητα, οπότε η έμπνευσή του προέρχεται από αλλού, από τον θεό. Ο Ίων επιλέγει τη δεύτερη εκδοχή, τη θεϊκή έμπνευση. Το βασικό θέμα του Ίωνα, η διάκριση ανάμεσα στη λογική γνώση και τη θεϊκή έμπνευση, εμφανίζεται και σε άλλους διαλόγους. Σκοπός του Πλάτωνα μέσα από όλη αυτή τη διαδικασία είναι να αποδείξει ότι οι ποιητές δεν είναι τόσο ικανοί δάσκαλοι για τη μόρφωση των νέων, αλλά ούτε και των ενηλίκων. Ο ραψωδός Ίων είναι εκπρόσωπος ενός παλαιού τρόπου σκέψης και εκπαίδευσης. Το παιδαγωγικό σχέδιο του Πλάτωνα βασίζεται στην κριτική της ποίησης, στην εξειδίκευση σε έναν τομέα της επιστήμης, και στην έρευνα που διεξάγεται με τη διαλεκτική και τα λογικά επιχειρήματα. Κατά συνέπεια, ο Ίων εκφράζει την αντιπαράθεση ποίησης και φιλοσοφίας που θα κορυφωθεί στην Πολιτεία με την εξορία των ποιητών από την πόλη.

Στόχος του Πλάτωνα είναι να καταδείξει την ανεπάρκεια των ποιητών να περατώσουν το έργο που τους έχει ανατεθεί από την κοινωνία, δηλαδή τη μόρφωση των νέων και τη δια βίου εκπαίδευση των ενηλίκων. Η νέα παιδεία που ήθελε να προωθήσει ο Πλάτων βασιζόταν στην κριτική της παραδοσιακής σοφίας που αναδιδόταν από τους ποιητές, στην επιστημονική εξειδίκευση και σε ένα νέο είδος έρευνας που εστίαζε στο στοχασμό και στην διαλεκτική και μπορεί επομένως να υποστηρίξει τις θέσεις της με λογικά επιχειρήματα. Μέσα από τον Ίωνα, για πρώτη φορά τονίζεται η “παλαιά αντιπαράθεση ποίησης και φιλοσοφίας” για την οποία θα εστιάσει αργότερα και πιο έντονα στην Πολιτεία. Ο ομώνυμος ήρωας του διαλόγου, που αδυνατεί να κατανοήσει πλήρως τις συνέπειες των σωκρατικών συλλογισμών, εκπροσωπεί την αυτάρεσκη αφέλεια ενός παραδοσιακού τρόπου σκέψης.⁴⁸

46. Η εγκυκλοπαίδεια του Πλάτωνα, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Διαδίκτυο

47. (www.ethics.gr)

48. Ροζοκόκη, (2002). Α. Πλάτωνος Ίων. Αθήνα.

Ο Πλάτων είναι ο πρώτος φιλόσοφος που ασχολήθηκε, συστηματικά, με την αξία της ποίησης και, πιο ουσιαστικά, της τέχνης και της επίδρασής τους στην εκπαίδευση των νέων ανθρώπων. Η πλατωνική φιλοσοφία κινείται μέσα σε ένα πλαίσιο το οποίο έχει ως κύριο άξονα τον τρόπο με τον οποίο σχετίζεται το είδωλο με το αρχέτυπο, η απεικόνιση με την εικόνα, το αντίγραφο με το γνήσιο. Επομένως, μέσα από την αναζήτηση και τη μελέτη αυτής της σχέσης, έτσι όπως αναπτύσσεται στον κόσμο της πλατωνικής φιλοσοφίας, μπορεί να δοθεί μια απάντηση στον προβληματισμό για την προσφορά της ποίησης στη μόρφωση και, τελικά, να δικαιολογηθεί ή να κατακριθεί αυτή η στάση του Πλάτωνα απέναντί της. «Η ποίηση, κατά τον Πλάτωνα, περιορίζεται σε απλές περιγραφές ή αναπαραστάσεις των φαινομένων με έναν τρόπο πιο επιφανειακό, ενώ η φιλοσοφία ψηλαφίζει την πραγματικότητα και εμβαθύνει περισσότερο. Επομένως, το ωραίο, το οποίο απεικονίζεται στην ποίηση, απέχει πολύ μακριά, από το απόλυτα ωραίο, το οποίο μπορούμε να προσεγγίσουμε μέσα από τους στοχασμούς, και μόνον η φιλοσοφία είναι η πιο ασφαλής και αξιόπιστη οδός για να φτάσουμε σε ένα τέτοιο επίπεδο θέασης του ωραίου».⁴⁹

Συνοπτικά, η αντίληψη του Πλάτωνα για την ποίηση, όπως αυτή εκφράζεται στον Ίωνα και στην Πολιτεία, φαίνεται διαφορούμενη, αντιφατική, απότομη, ασταθής και παράδοξη. Στον Ίωνα, στον οποίο γίνεται λόγος για την ποιητική έμπνευση, δεν υπάρχει καμία αναφορά στη μίμηση. Αντίθετα, στην Πολιτεία κυριαρχεί η αναφορά στη μίμηση, αλλά δεν γίνεται καθόλου λόγος για την ποιητική έμπνευση. Στον Ίωνα, όπως και στον Μένωνα και στον Φαίδρο, οι ποιητές είναι θεόπνευστοι, άρα το νόημα της ποιητικής τέχνης είναι, κατά βάση, καθαρτικό, εξαγνιστικό. Το έργο εμπνεύσεως στον Ίωνα δεν είναι γνώση, αλλά ένθεο άγγιγμα και μανία.⁵⁰

Στην Πολιτεία οι ποιητές χαρακτηρίζονται ως οι κατεξοχήν επικίνδυνοι και εξορίζονται. Η αποδοχή των ποιητών από τον Πλάτωνα στον Ίωνα είναι διπλωματική και αμφιλεγόμενη. Η καταδίκη τους στην Πολιτεία είναι ασυμβίβαστη. Οι αναφορές του Πλάτωνα στον Όμηρο θέτουν την παλαιά διαμάχη μεταξύ ποίησης και φιλοσοφίας σε μία νέα βάση. Ο Πλάτωνας βέβαια, αναγνωρίζει τη σπουδαιότητα του μεγάλου επικού ποιητή, καθώς και το σημαντικό ρόλο που διαδραμάτιζε στην αγωγή των Αθηναίων. Τα ομηρικά έπη, συνεπώς, είναι ανάγκη να αξιοποιούνται κριτικά και επιλεκτικά σύμφωνα με αυτόν. Και αυτή του η τοποθέτηση ερμηνεύεται ευνοϊκά, γιατί ο Πλάτων εκφράζει τον κίνδυνο προβολής λανθασμένων προτύπων συμπεριφοράς μέσω της μίμησης, που είναι το κατώτερο και πιο επιβλαβές είδος έκφρασης και προκαλεί τον φόβο του θανάτου.

Με αυτόν τον τρόπο, ο Πλάτων αμφισβητεί την αξία της ομηρικής ποίησης.⁵¹ Όμως, δεν απορρίπτει την ποίηση στο σύνολό της, αλλά τη μιμητική ποίηση και οτιδήποτε ενδεχομένως προσβλέπει στην τέρψη ή συνδέεται, στενά, με τη σφαίρα των συναισθημάτων και δεν υπηρετεί το καλό της πολιτείας. Επομένως, η εναντίωση του Πλάτωνα στρέφεται προς συγκεκριμένες ιδέες, όπως η δικαιοσύνη, οι μυθολογικές αναφορές και η μίμηση, και όχι προς το σύνολο ή την αξία του έργου του Ομήρου. Ουσιαστικά, η καταδίκη των ποιητών θα μπορούσε να μετονομαστεί, καλύτερα, σε καταδίκη της μιμήσεως. Ένας άλλος σημαντικός λόγος, για τον οποίο ο Πλάτων αντιμετωπίζει, κατ' αυτόν τον τρόπο, την ποίηση, συμπεριλαμβανομένης της ομηρικής, είναι ότι αυτό που ζητάει από την ποίηση είναι η «πραγματική» διδασκαλία. Το ερώτημα αυτό το θέτει τόσο στην Πολιτεία όσο και στον Ίωνα, επισημαίνοντας ότι ο Όμηρος δεν προσέφερε τίποτε θετικό στην Ελλάδα, όσον αφορά την πρόοδο των τεχνών, της πολιτικής ή της παιδείας.⁵²

Για τον Πλάτωνα, η ποίηση είναι ένα σύστημα γνώσεων, το οποίο μπορεί να ενισχύσει την εκπαίδευση των νέων. Αντίθετα, στις μέρες μας, τονίζεται ότι μέσω της ποίησης εκφράζεται η ψυχή του ατόμου, τα συναισθήματά του. Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, και το ότι η μίμηση στον Πλάτωνα συνδέεται με τις επιπτώσεις που αυτή μπορεί να επιφέρει στην παιδεία και, ειδικότερα, στην παιδεία των Φυλάκων, σε συνάρτηση με την ιδέα της δικαιοσύνης, όπου «δικαιοσύνη» είναι η

49.Ο.Τζιφοπούλου, (2016).Ίων και Πολιτεία: Οι θέσεις του Πλάτωνα για την ποίηση, Διπλωματική εργασία, Θεσ/νίκη,σελ.11-12

50.Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, ό. π.. Ίων 530bc, σσ. 158-161.

51. Ι. Τριπουλά, «Η θέση του Ομήρου στην Ιδανική Πολιτεία: γνώση και μεταφυσική στην υπηρεσία της πολιτικής», Φιλοσοφείν

52.Α. Λαούρδας (εισ.-μτφρ.-σχ.), Πλάτων, Ίων, στον τόμο Πλάτων, Ίων, Ευθύφρων, Χαρμίδης, Εκδ. Δαίδαλος-Ι. Ζαχαρόπουλος Α. Ε., Αθήνα, χ. χ., σσ. 18-24

κατάσταση εσωτερικής αρμονίας, ισορροπίας και οργάνωσης των ποικίλων στοιχείων της προσωπικότητας, η υγιής κατάσταση του πνεύματος.⁵³

Στον Ίωνα εκτίθεται μια θεωρία μετάδοσης της ποιητικής έμπνευσης από την Μούσα έως τον τελευταίο αποδέκτη, η οποία ίσως έλκει την καταγωγή της από τον Δημόκριτο. Λόγω της ιδιαίτερης χροιάς που της προσδίδει ο Σωκράτης, η θεωρία αυτή αξίζει να παρατεθεί εκτενώς: “Αυτό που σε κάνει να λες ωραία πράγματα για τον Όμηρο δεν είναι κάποια ειδική τεχνική γνώση αλλά, όπως έλεγα τώρα δα, θεϊκή δύναμη που σε δονεί, όπως ακριβώς συμβαίνει και με την πέτρα που ο Ευριπίδης την ονόμασε ‘μαγνήτη’ και ο πολύς κόσμος την λέει ‘πέτρα του Ηρακλή’. Γιατί κι αυτή η πέτρα δεν τραβάει μόνο τα δαχτυλίδια τα σιδερένια, αλλά επιπλέον τούς μεταβιβάζει τη δύναμή της ώστε να μπορούν να κάνουν ό,τι η πέτρα, να παρασύρουν δηλαδή μαζί τους άλλα δαχτυλίδια, με αποτέλεσμα μερικές φορές να σχηματίζεται ολόκληρη αρμαθιά από σιδεράκια και δαχτυλίδια που κρέμονται το ένα από το άλλο• κι όλα αυτά παίρνουν τη δύναμή τους από εκείνη την πέτρα. Έτσι λοιπόν και η Μούσα χαρίζει σε ορισμένους δύναμη θεϊκή• και από αυτούς τους ένθεους ανθρώπους κρέμεται έπειτα μια αρμαθιά από άλλους, που διατελούν σε κατάσταση ενθουσιασμού. Γιατί όλοι οι επικοί ποιητές, οι μεγάλοι, συνθέτουν αυτά τα ωραία ποιήματα όχι χάρη σε κανόνες τεχνικούς αλλά διατελώντας σε κατάσταση θείας έμπνευσης και διακατεχόμενοι από αυτήν, και το ίδιο όλοι οι μεγάλοι λυρικοί ποιητές. [...] Γιατί ο ποιητής είναι κάτι πολύ ανάλαφρο, που πετάει, κάτι ιερό, και δεν μπορεί να δημιουργήσει προτού τον κυριέψει ο ενθουσιασμός και πέσει σε έκσταση και πάψει πια να έχει μέσα του λογικό”⁵⁴

Από την μελέτη των παραπάνω στοιχείων προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο Πλάτων αποτιμά την ποίηση, θεωρώντας την βασικό στοιχείο του εκπαιδευτικού συστήματος και φορέα πολιτισμού, μέσα από τα παραμύθια και τους μύθους, τα οποία κυρίως η Ποίηση χρησιμοποιεί ως θεματολογία.⁵⁵ Μέσω αυτής είναι ανάγκη να προβάλλονται πρότυπα ορθού και δίκαιου τρόπου ζωής, που αναδεικνύουν τη δικαιοσύνη. Με τον τρόπο αυτό, δημιουργούνται υπεύθυνα άτομα, τα οποία βρίσκονται κοντά στην αναζήτηση της αλήθειας, επομένως και κοντά στις Ιδέες, κοντά στη θέαση και στη γνώση του απόλυτου αγαθού. Μόνον έτσι θα μπορούν να υπάρξουν Φύλακες-φιλόσοφοι. Ο Πλάτων ενεργεί ως παιδαγωγός και όχι ως αισθητικός. Αυτό που επιθυμεί ο Πλάτων είναι η απελευθέρωση της ύλης από τη μοίρα της και η ανύψωσή της ως ψυχής που ενθουσιάζεται. Επομένως, η τέχνη, και ειδικά η ποίηση, είναι ανάγκη, κατά τον Πλάτωνα, να απαλλαγεί από τη σχέση και την υποταγή της στο φυσικό αντικείμενο, που της στερεί την τέλεια ελευθερία της. Εφόσον, όμως, αδυνατεί να αποδεσμευτεί παντελώς, είναι αναγκασμένη να υποστεί τους περιορισμούς και τα όρια που της επιβάλλονται από τη επέμβαση, στον τομέα της, δυνάμεων ξένων προς αυτήν.⁵⁶ Συνακόλουθα, δεν απορρίπτεται η ποίηση στο σύνολό της από τον Πλάτωνα, αλλά η μιμητική ποίηση και “ό,τι ενδεχομένως προσβλέπει στην τέρψη ή συνδέεται, στενά, με τη σφαίρα των συναισθημάτων και δεν υπηρετεί το καλό της πολιτείας”.⁵⁷

Γ3. Μένων

Ανήκει στο πρώτο μέρος των έργων της ακμής του Πλάτωνα. Και το φιλοσοφικό θέμα που κυρίως πραγματεύεται σε αυτό το έργο αφορά τον προσδιορισμό της αρετής (πέρα από κάθε κοινωνική σύμβαση), αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσεται διανοητικά και βιωματικά στους ανθρώπους ως θεμέλιο για έναν ευδαίμονα βίο. Ο φιλόσοφος αρχικώς θίγει το ζήτημα, εάν η αρετή διδάσκεται ή όχι, όμως ως κύριος συγγραφικός σκοπός προβάλλει ο ορισμός της αρετής.

Ο διάλογος τοποθετείται στο 403 ή 402 π.Χ., εκτυλίσσεται στην Αθήνα και συγκεκριμένα σε χώρο στον οποίο συχνάζει ο Σωκράτης, προφανώς σε ένα γυμναστήριο. Ο νεαρός Μένων από τη Λάρισα, ένας αριστοκράτης με σοφιστική παιδεία, βρίσκεται στην Αθήνα με σκοπό να ζητήσει στρατιωτική

53. Ο. Τζιφοπούλου,, ό. π., σελ. 57

54 (533d-534b, μετ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος).Μτφρ. Ν. Μ Σκουτερόπουλος. 2002. Πλάτωνος “Ίων”. Εισαγωγή Παύλος Καλλιγάς. Αθήνα: Εκδόσεις Εκκρεμές

55. Οι μύθοι των μεγάλων ποιητών, κυρίως του Ομήρου και του Ησίοδου, εξασφάλισαν μεγαλύτερη διάδοση και διαρκέστερη επιβίωση του μυθολογικού πλούτου, αλλά και το κύρος που δίνει η μεγάλη ποίηση, βλ. Η. Σ. Σπυρόπουλος(εισ.-μτφρ.-σχ.), Πλάτων, Μύθοι, Εκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 15

56. Μ. Ανδρόνικος, (1984). Ο Πλάτων και η τέχνη, Οι Πλατωνικές απόψεις για το ωραίο και τις εικαστικές τέχνες, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, σσ. 256-259

57. Ο. Τζιφοπούλου,, ό. π., σελ. 56

βοήθεια εναντίον του τυράννου των Φερών Λυκόφρονα. Στην εναρκτήρια σκηνή του διαλόγου παρουσιάζεται να συζητά με τον Σωκράτη και να τον ρωτά για το *διδασκόν* ή όχι της αρετής. Ο διάλογος είναι ευθύς και τα δύο πρόσωπα συζητούν το ζήτημα, έως το σημείο που παρουσιάζεται ο Άνυτος, ένας από τους κατηγορούς του Σωκράτη, και λαμβάνει και αυτός μέρος στη συζήτηση.

Στον διάλογο αυτό τίγονται πολλά θέματα που απασχολούν την πλατωνική φιλοσοφία. Η διατύπωση και ο έλεγχος του ορισμού, η ψυχή με την ικανότητά της να ανακαλεί γνώση που κατείχε και ξέχασε, το «*είδος*» ως συστατικό στοιχείο των όντων, η υποθετική μέθοδος και ο διαλεκτικός συλλογισμός είναι δείγματα της θεματικής ποικιλίας του διαλόγου. Η διαλεκτική αντιπαράθεση ξεκινά με την ερώτηση του Μένωνα, εάν η αρετή διδάσκεται ή αποκτιέται με κάποιαν άλλη μέθοδο. Το ερώτημα βέβαια έχει να κάνει με την ουσία της αρετής, γεγονός που ο Σωκράτης εκμεταλλεύεται και προχωρά στην εξαγωγή ορισμών της αρετής από τον νεαρό συνομιλητή του.⁵⁸

Στο διάλογο *Μένων* εξετάζεται το θέμα της αρετής, το οποίο αποτελεί συνέχεια του Πρωταγόρα και του Γοργία. Τίθεται και εδώ το ερώτημα αν η αρετή είναι διδακτή, αλλά το θέμα διευρύνεται και σε άλλα προβλήματα και φθάνει στην περίφημη «ανάμνηση» του Πλάτωνος, θεωρία η οποία ταυτίζει τη μάθηση με την ανάμνηση⁵⁹. Τα πρόσωπα που συνδιαλέγονται στον «εν λόγω» διάλογο είναι ο Μένων, ο Σωκράτης, κάποιος δούλος του Μένωνα και ο μεταγενέστερος κατήγορος του Σωκράτη, Άνυτος. Ο Μένων, κάποιος νέος από τη Θεσσαλία, έρχεται στην Αθήνα για να γίνει κοινωνός της Αθηναϊκής εκπαίδευσης. Στο διάλογο τούτο, λοιπόν, διακρίνεται εμφανώς η σφοδρή επιθυμία του Μένωνα να αποκτήσει την πολιτική αρετή, με απώτερο σκοπό τη διάκριση του ίδιου στο πολιτικό πεδίο⁶⁰.

Ο Μένων ζητά από τον Σωκράτη να του πει, αν η αρετή μπορεί να αποκτηθεί με διδασκαλία και με εξάσκηση, ή αν μπορεί να γίνει κτήμα καθενός με οποιονδήποτε άλλο τρόπο. Ο Σωκράτης αποκρίνεται ειρωνικά πως μια τέτοια απάντηση θα ήταν δύσκολη να δοθεί στην Αθήνα συγκριτικά με τη Θεσσαλία, αφού στη Θεσσαλία επικρατεί πενία στη σοφία. Πρωταρχικά, συνεχίζει, θα πρέπει να διαλευκανθεί η ουσία της αρετής. Ο Μένων, ως μαθητής του Γοργία, απαντά πως υπάρχουν πολλά είδη αρετής, άρα και πολλοί ορισμοί. Ισχυρίζεται πως είναι άλλη η αρετή για έναν άνδρα - ενεργή δράση στην πολιτική ζωή της πόλης -, άλλη για μια γυναίκα -σωστή διοίκηση του σπιτιού- και διαφορετική για έναν δούλο⁶¹.

Ο Σωκράτης όμως εμμένει στην ουσία της αρετής, καθώς και στο κοινό χαρακτηριστικό σε κάθε είδος αρετής. Η συζήτηση φτάνει σε αδιέξοδο και ο Μένων παρομοιάζει το Σωκράτη με θαλάσσια νάρκη, η οποία ναρκώνει όποιους αγγίζει και δεν υφίσταται έτσι νόημά να συνεχιστεί η συζήτηση, αφού δεν είναι δυνατόν να ερευνά κανείς κάτι το οποίο «δεν γρικό τι είναι στην ουσία του», και αφού δεν το κατανοεί δεν είναι δυνατόν να το αναγνωρίσει.⁶² Με αφορμή αυτή τη συζήτηση ο Σωκράτης εκθέτει τον μύθο περί ψυχής και διατυπώνει τη διδασκαλία του για τη θεωρία της ανάμνησης. Ακόμη, εξιστορεί πως σύμφωνα με το μύθο οτιδήποτε οι άνθρωποι ονομάζουν μάθηση δεν είναι τίποτε άλλο παρά ανάμνηση, και κατευθυνόμενοι από αυτήν προχωρούν στην ανεύρεση και άλλων πραγμάτων, τα οποία ως τώρα τους φαίνονταν άγνωστα.

Έτσι καταρρίπτεται και το επιχειρήμα πως δεν είναι δυνατόν να αναζητήσουμε κάτι το οποίο δεν μας είναι γνωστό. Στη συνέχεια, βάσει ενός ψυχολογικού πειράματος σε έναν από τους παίδευτους δούλους της ακολουθίας του Μένωνα, ο Σωκράτης καταλήγει πως ένας παίδευτος, καθοδηγούμενος με ορθές ερωτήσεις μπορεί να βρει κάτι που δεν γνώριζε, εκφράζοντας στην αρχή εσφαλμένες απόψεις, αλλά προοδευτικά με τις ερωτήσεις καταλήγει στη διατύπωση σωστών απόψεων, χωρίς μάλιστα διδασκαλία, αλλά με τις ορθές ερωτήσεις ο δούλος έβρισκε τις ορθές. Ο δούλος, στο πείραμα, αντιπροσωπεύει έναν παίδευτο άνθρωπο, ο οποίος εμφανίζεται να έχει πλήρη άγνοια, ακόμη και των απλών πραγμάτων. Επομένως, προκειμένου να οδηγηθεί το πείραμα σε επιτυχία, ο Σωκράτης αναλαμβάνει τον ρόλο του δασκάλου και ο δούλος τον ρόλο του μαθητή, ο οποίος θα κληθεί να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα του δασκάλου του. Και έτσι ο Σωκράτης,

58. Η εγκυκλοπαίδεια του Πλάτωνα, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Διαδίκτυο

59. Πλάτων, Μένων, 47.

60. Πλάτων, Μένων, 48, Ι. Πετράκης, Πλάτων, Μένων, 24

61. Ι. Πετράκης, Πλάτων, Μένων, 29-30.

62. Ι. Πετράκης, Πλάτων, Μένων, 35-39

θα οδηγηθεί στο επιθυμητό αποτέλεσμα, να κινηθεί η ψυχή του δούλου ικανοποιητικά με τη βοήθεια της *ανάμνησης*.

Αυτό που συμπεραίνει λοιπόν, ο Σωκράτης είναι πως οι αληθείς γνώμες προϋπήρχαν στην ψυχή του δούλου και ο ίδιος μέσω των ερωτήσεων το μόνο που επέτυχε ήταν να ερεθίσει τη μνήμη και να ενεργοποιήσει τις λογικές του δυνατότητες. Το πείραζα απέδειξε έμπρακτα ότι η μάθηση είναι *ανάμνηση* και έτσι ο Μένων αποδέχτηκε την ορθότητα των Σωκρατικών διατυπώσεων.

Πρέπει όμως να επισημανθεί και ποιος μπορεί να διδάξει την αρετή. Για το λόγο τούτο καλείται ο Άνυτος να αποκριθεί ποιοι είναι οι δάσκαλοι της αρετής και αν αυτοί είναι οι σοφιστές. Ο ίδιος χαρακτηρίζει τους σοφιστές «φιλοχρήματους, απατεώνες, διαφθορείς των νέων». Ισχυρίζεται ότι εκείνοι που μπορούν ικανοποιητικά να διδάξουν στους νέους την πολιτική αρετή είναι όσοι την κατέχουν, οι εξέχοντες πολιτικοί άνδρες, που διαχειρίζονται τα κοινά, όπως ο Θεμιστοκλής, ο Αριστείδης, ο Περικλής και ο Θουκυδίδης. Η εκτενής και έντονη συζήτηση για το αν οι πολιτικοί άνδρες μπορούν να διδάξουν την αρετή οδήγησε στην επαναφορά της αοριστίας σε σχέση με το πρόβλημα του διδακτού της αρετής, οδηγούμενοι έτσι σε μια ατέρμονη συζήτηση. Οι μεγάλοι πολιτικοί δεν μπορούν να μεταδώσουν την αρετή στους γιους τους. Οι σοφιστές δεν δέχονται να αποκαλέσουν τους εαυτούς τους δασκάλους της αρετής και έτσι η συζήτηση οδηγείται σε δύο αντιφατικά συμπεράσματα.

Με αυτόν τον τρόπο εισάγονται δύο έννοιες, η τέλεια γνώση(επιστήμη)και η τέλεια άγνοια (αφροσύνη),μεταξύ των οποίων υπάρχει η ορθή γνώμη, η οποία μπορεί να καθοδηγήσει σωστά την πράξη, ώστε να καταστεί ωφέλιμη. Στο τέλος διερευνάται από πού προέρχεται η ορθή γνώμη, εφόσον δεν μπορούμε να την αποκτήσουμε με τη μάθηση και η απάντηση που δίνεται από τον Σωκράτη είναι ότι στηρίζεται από τη θεία έμπνευση, μέσω της οποίας ο ίδιος ο Πλάτωνας δέχεται την ύπαρξη μιας πολιτικής ιδιοφυούς προσωπικότητα.Η μάθηση αυτή παραλληλίζεται με ένα είδος ενόρασης των Ιδεών, η οποία προϋπήρχε με λανθάνουσα μορφή στον νου, λόγω της θείας καταγωγής της ψυχής πριν την ενσάρκωσή της. Το χάρισμα αυτό λοιπόν, δίνεται από τη φύση στους πρακτικούς πολιτικούς και το αναγνωρίζει ο Πλάτωνας στο διάλογο *Μένων*, αλλά όχι στον διάλογο που συνέθεσε πριν από αυτόν, στο *Γοργία*.⁶³

Τα συμπεράσματα που συνάγονται από την ανάλυση του διαλόγου και μας αφορούν παιδαγωγικά σε τούτη την μελέτη, είναι πως ο Πλάτωνας μας προτείνει εδώ ως μεθοδολογική αρχή της έρευνας την απορία, καθώς αυτός που ερευνά και αποκτά γνώσεις οφείλει να αισθανθεί πρωτίστως μέσα στην ψυχή του ισχυρή και σφοδρή απορία. Έναν ιδιαίτερο ρόλο παίζουν στον “Μένωνα” τα μαθηματικά. Η πρώτη απόπειρα για να καθοριστεί η ουσία της αρετής επιχειρείται ως δοκιμή, για να καθοριστεί και το τι είναι ένα σχήμα.⁶⁴ Στο δεύτερο μέρος του διαλόγου, στο οποίο Σωκράτης και Μένων ξεκινούν και πάλι για να κατανοήσουν το τι είναι η αρετή, προβάλλουν τα μαθηματικά ως βοηθητικό μέσο. Βεβαίως, δεν γνωρίζουν ακόμα το τι είναι η αρετή, επειδή, όμως, για παιδαγωγικούς λόγους τους ενδιαφέρει το ερώτημα αν η αρετή είναι διδακτή, ο Σωκράτης θέτει το πρόβλημα έτσι, ώστε να ρωτήσει πως πρέπει να είναι η αρετή για να είναι διδακτή. Με αυτόν τον τρόπο επιδιώκει να καταλήξει στο γνωστό αξίωμά του ότι η αρετή είναι γνώση. Για αυτή τη μέθοδο της “υποθέσεως” επικαλείται τους γεωμέτρους.

Τα μαθηματικά, όμως, δεν παρουσιάζονται στον “Μένωνα” μόνο ως πρότυπο της μεθόδου διδασκαλίας, αλλά προβάλλονται και ως παραστατική απεικόνιση για τη γνώση προς την οποία κατευθύνεται ο Σωκράτης. Αυτή η θέση έχει ως κοινό στοιχείο με τη μαθηματική γνώση το ότι ξεκινά από αισθητηριακές παραστάσεις, οι οποίες παριστάνουν το ζητούμενο, όμως αυτό το ίδιο δεν ανήκει στην περιοχή που γίνεται αντιληπτή με τις αισθήσεις. Ο Σωκράτης καθιστά αυτό το στοιχείο σαφές στον “Μειώναμε το να κάνει το δούλο του Μένωνα, έναν εντελώς αμόρφωτο νέο άνθρωπο, όχι όμως και ανόητο, να βρει ενώπιον του κυρίου του, χάρη σε κατάλληλες ερωτήσεις, την πρόταση για το τετράγωνο της υποτεινούςας, έχοντας μπροστά του ένα πρόχειρα κατασκευασμένο σχήμα”.⁶⁵Η παρουσίαση του παιδαγωγικού αυτού πειράματος είναι το κορυφαίο σημείο του διαλόγου.⁶⁶

63.Μένων 82b

64.Μένων 74b

65.Μένων 82b

66.Jaeger W.,(1971).Παιδεία,Η μόρφωση του Έλληνα ανθρώπου,μετ.Γ.Βέρροιοι,,σελ.224-230,τόμος Β

Η μάθηση δεν είναι παθητική εισαγωγή γνώσης στην ψυχή, αλλά αν επιθυμούμε να μιλήσουμε για αληθινή μάθηση, τότε είμαστε υποχρεωμένοι να αναφερθούμε σε εκείνη τη μάθηση κατά την οποία η ψυχή ανακαλύπτει από μόνη της τη γνώση.

Εν κατακλείδι, θα εξιστορούσαμε το θέμα του Μένωνα και θα το συσχετιζαμε με την πολιτική, αρχίζοντας με την έννοια της αρετής, έννοια που συναντάται πολλές φορές στην αρχαία ελληνική κοινωνία και αγωνίζεται να βρει την απάντηση, αφού αυτή επιδιώκεται όσον αφορά στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Τόσο οι πολίτες όσο και οι πολιτικοί, θεωρούν ότι η αποτελεσματική εκπλήρωση των καθηκόντων χαρακτηρίζουν και τον ενάρετο πολίτη της αρχαιότητας. Ο Πλάτωνας όμως επιχειρεί εδώ να υποδείξει και να περιγράψει τα όρια της έννοιας της αρετής, έννοια για την οποία ο δάσκαλός του, ο Σωκράτης, κηρύσσει με παρρησία ότι δεν γνωρίζει τίποτε για την ουσία της. Στην απορία του Μένωνα σχετικά με την απόκτηση της γνώσης, ο Πλάτων προτάσσει τη θεωρία της ανάμνησης της ψυχής. Η θεωρία λειτουργεί και αποδεικνύεται εμπειρικά από έναν αμαθή υπηρέτη που εντοπίζει την πλευρά από την οποία ένα τετράγωνο μπορεί να διπλασιασθεί. Ο Σωκράτης παραμένει στον χώρο των μαθηματικών και με τη χρήση της υποθέσεως δείχνει ότι η αρετή αφού είναι ωφέλιμη είναι και γνώση. Εδώ τονίζεται η διαφορά γνώσης (επιστήμης) και γνώμης (δόξης). Η έλλειψη δασκάλων της αρετής δείχνει ότι αυτοί που θεωρούνται παραδοσιακοί πρεσβευτές της, οι σοφιστές και οι πολιτικοί, δεν διαθέτουν *έπιστήμην*, αλλά απλή μόνο *δόξαν* της αρετής.

Ο Άνυτος αποτελεί ένα κλασικό παράδειγμα μαθητή, που λόγω της εύπορης καταγωγής του και λόγω των οικονομικών συγκυριών τον 4ο- 5ο αιώνα π.Χ. θα είχε την οικονομική δυνατότητα να μαθητεύσει κοντά σε έμμισθους δασκάλους. Αυτοί ήταν οι σοφιστές οι οποίοι είχαν την πεποίθηση πως διέθεταν στο έπακρο την σοφία και όλα τα χαρακτηριστικά ενός ενάρετου πολίτη, σε σημείο, μάλιστα, κατά το οποίο δεν δίσταζαν να προσφέρουν υπηρεσίες για την διδασκαλία της, με αντάλλαγμα ένα ορισμένο χρηματικό ποσό. Ο ίδιος όμως χαρακτηρίζει «ακραία εκτροπή» την μαθητεία κοντά στους σοφιστές και δεν επιθυμεί να μαθητεύσει και κανένας από τους δικούς του ανθρώπους δίπλα σε τέτοιου είδους δασκάλους. Η επιχειρηματολογία, με την οποία καταδικάζει αυτούς τους ανθρώπους, στηρίζεται στην πεποίθησή του πως εκείνοι διασπείρουν τη διαφθορά, όπως επίσης, εκμεταλλεύονται την άγνοια των παιδιών, αποσκοπώντας σε κοινωνικές διακρίσεις

Ο διάλογος κλείνει με την παρατήρηση ότι αληθή πορίσματα για το *διδακτόν* ή όχι της αρετής μπορούν να προκύψουν μόνο, όταν ορισθεί η ουσία της, κάτι που δεν έγινε στον διάλογο αυτόν.⁶⁷ Καταλήγει λοιπόν, μέσα από την αναφορά του στον *απαιδευτο ακόλουθο*, το αρχοντόπουλο από τη Θεσσαλία, το Μένωνα, πως η γνώση μας για το καθετί δεν είναι τίποτε άλλο παρά ανάμνηση, κάτι προσιτό σε όλους, φτάνει να βρεθεί ο δάσκαλος που θα διατυπώσει τις κατάλληλες ερωτήσεις για το εκάστοτε ζήτημα, χωρίς να διδάξει από καθέδρας, ως αυθεντία. Ο Σωκράτης στον επίλογο του διαλόγου καταλήγει σε απορία και κατ' επέκταση δεν ορίσει ευκρινώς την αρετή. Ο Πλάτωνας όμως, επισημαίνει ότι η αρετή είναι εφικτή, τουλάχιστον από όσους αποπειρώνται να γίνουν κάτοχοί της.

Συνοψίζοντας, για να αναφερθούμε στα κύρια σημεία του *Μένωνα*, οφείλουμε να τονίσουμε σίγουρα την εκπαιδευτική και παιδαγωγική πρόθεση του διαλόγου, που φωτίζονται με τη βοήθεια των μεθόδων του ίδιου του συγγραφέα, μέθοδοι όπως ο σωκρατικός έλεγχος, η απορία, η ανάμνηση, η υπόθεση, η γνώση και η αληθής γνώμη.⁶⁸ Ο πλατωνικός αυτός διάλογος στο σύνολό του αποτελεί καμπή στην ιστορική διαδρομή του πνεύματος, μία σπουδαία φιλοσοφική προσέγγιση αναφορικά με την αναζήτηση της ουσίας της έννοιας της αρετής. «Όλα τα αγαθά είναι ωφέλιμα», διατείνεται ο Πλάτωνας σε ένα σημείο του *Μένωνα*. Σε αυτό το σημείο διαπιστώνεται πως οι άνθρωποι που γνωρίζουν την επιστήμη και εκείνοι που μαθαίνουν την *ορθή γνώμη* είναι αγαθοί και ωφέλιμοι στις πόλεις τους.

Γ4. Συμπόσιο

Στο Συμπόσιο, έναν από τους καλύτερους διαλόγους του Πλάτωνα και ένα από τα ωραιότερα δημιουργήματα της αρχαίας λογοτεχνίας, εξυμνείται η δύναμη του έρωτα, όπου σύμφωνα με τη Διοτίμα, μια σοφή γυναίκα από τη Μαντίνεια της Αρκαδίας, όπως στη μύηση του μύστη, “ο δρόμος

67. Πετράκης, Ι.(2008). *Πλάτων - Μένων*. Αθήνα

68Α. Παπανδρίτσα.(2011). *Η Εκπαιδευτική Πολιτική στον Πλάτωνα*» Διπλωματική Εργασία. Θεσ/νίκη, σελ.22-23

τραβά σκαλί-σκαλί από το σωματικά στο ψυχικά ωραίο και με ένα τελευταίο ανέβασμα στην ομορφιά της γνώσης, μέσα στην περιοχή της καθαρής πνευματικής επιδίωξης”.⁶⁹

Ο Πλάτωνας, επιλέγοντας τη σκηνή του συμποσίου, περιέγραψε ένα έξοχα κατάλληλο πλαίσιο για να ξετυλιχθεί η συζήτηση “περί έρωτος”. Από τα παλιότερα ήδη χρόνια το συμπόσιο σήμαινε για τους Έλληνες το περιβάλλον, εντός του οποίου γιορταζόταν η ανδρική αρετή με ποίηση και άσματα. Βάση του πλατωνικού διαλόγου αποτελούσε η σχέση μεταξύ του συμποσίου και του παιδευτικού έρωτα. Τα συμπόσια αποτελούσαν έναν από τους τακτικούς τόπους συναντήσεων δασκάλου και μαθητή.

Ο Πλάτων διάλεξε να κάνει το “Συμπόσιο” μια συλλογή ανεξάρτητων ομιλιών και να εγκαταλείψει τη συνηθισμένη διαλεκτική μέθοδο. Εδώ ο Σωκράτης δεν είναι όπως στους περισσότερους διαλόγους, ο αρχηγός όλης της συντροφιάς, αλλά απλώς ένας από τους πολλούς ομιλητές-στην πραγματικότητα ο τελευταίος όλων-,ρόλος δηλαδή που δεν αρμόζει στη χαρακτηριστική ειρωνεία του. Για το λόγο αυτό η διαλεκτική εμφανίζεται στο τέλος του βιβλίου, όπου αποτελεί μια πλήρη αντίθεση προς την ρητορική και ποίηση που προηγήθηκαν με τον κατάλληλο τρόπο. Το εγκώμιο του έρωτα είναι το θέμα, το οποίο επιλέχθηκε για τον αγώνα αυτόν. Μετά τους καθορισμένους ομιλητές το λόγο παίρνει ο Σωκράτης, ο οποίος δεν αναλαμβάνει να εκθειάσει τη σπουδαιότητα και το κάλλος του έρωτα με τη ρητορική, αλλά προσπαθεί, ως συνήθως, να αποκαλύψει την αλήθεια γι' αυτόν. Επαναλαμβάνει στους καλεσμένους μια συζήτηση *περί έρωτος*, την οποία είχε αναπτύξει πριν πολλά χρόνια με την προφήτιδα Διοτίμα από την Μαντίνεια.⁷⁰

Αυτό καθιστά τα λόγια του όχι δική του αποκλειστικά σοφία, αλλά αποκάλυψη των λόγων της σοφής γυναίκας που μοιάζει με θεά. Ο έρωτας δεν είναι θνητός, είναι κάτι μεταξύ θνητού και αθανάτου. Είναι ένα δυνατό πνεύμα. Ένας δαίμονας που δρα ως ενδιάμεσος μεταξύ θεών και ανθρώπων.⁷¹ Η έννοια του έρωτα γίνεται η επιτομή ολόκληρου του ανθρώπινου αγώνα για την απόκτηση του αγαθού. Η κυρίαρχη ερωτική προσωπικότητα είναι η φιλοσοφική προσωπικότητα, επειδή διέπεται από έναν ανειρήνευτο πόθο για δημιουργία λόγων και πράξεων. Μια τέτοια προσωπικότητα είναι κυρίως παιδευτική, επειδή οδηγεί τη ψυχή του μαθητή κοντά της, ανοίγει διάλογο μαζί της με ευρύτατες προοπτικές και δίνει σε αυτήν όλες τις δυνατότητες για δημιουργία και καρποφορία. Η σχέση δασκάλου και μαθητή δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά σκοπός και των δύο είναι η ευδαιμονία που μπορεί να υπάρχει μόνο σε σχέση με το Αγαθό. Ο πλατωνικός δάσκαλος θέτει πράγματι μεγάλους στόχους στη ψυχή του μαθητή, που δεν πρέπει να χαθεί μέσα στη θνητή φλυαρία, αν πρόκειται να οδηγηθεί σε ενότητα και ευδαιμονία.⁷²

Γ5. Πολιτεία

Ο Ρουσό, Ελβετός φιλόσοφος του 18ου αι., όταν μελέτησε την «Πολιτεία» αποφάνθηκε ότι δεν είναι ένα πολιτικό σύστημα, όπως θα μπορούσε να σκεφτεί κάποιος από τον τίτλο της, αλλά το “ωραιότερο δοκίμιο περί παιδείας που γράφτηκε ποτέ”.⁷³ Η “Πολιτεία” είναι το σημαντικότερο έργο του Πλάτωνα και σε έκταση το δεύτερο μετά τους “Νόμους”. Γράφτηκε στην περίοδο της πνευματικής ωριμότητας του συγγραφέα. Διαιρείται σε δέκα βιβλία και έχει ως θέμα την δικαιοσύνη και την αδικία, όπως φανερώνει και ο υπότιτλος του έργου “Περί δικαίου πολιτικός». Στο διάλογο εξετάζεται θεωρητικά η σημασία της δικαιοσύνης για τη ζωή του ανθρώπου. Ο κύριος, όμως, σκοπός του έργου είναι η ιδανική οργάνωση της Πολιτείας, η οποία πρέπει να στηρίζεται στο δίκαιο και την παιδεία. Στον διάλογο αυτό φαίνονται καθαρά οι πολιτικές, οι ηθικές και οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Πλάτωνα. Τα πρόσωπα του διαλόγου είναι: ο Σωκράτης, οι αδελφοί του Πλάτωνα, Γλαύκων και Αδείμαντος, ο Πολέμαρχος, αδελφός του Λυσία, ο Κέφαλος, πατέρας του Λυσία και του Πολέμαρχου και ο σοφιστής Θρασύμαχος.

Αποτελεί το κορύφωμα της πλατωνικής δημιουργίας και τοποθετείται γύρω στο 374. Στα πρώτα βιβλία τα προβλήματα της παιδείας κατέχουν περίοπτη θέση. Στην Πολιτεία η ανώτατη αρχή είναι η παιδεία. Ο Πλάτωνας γνώριζε ότι η κατάσταση που διαμορφώνεται σε ένα κράτος συσχετίζεται

69. Ζώγου-Καραστεργίου Σ. (1996). Η παιδαγωγική σκέψη από τον Πλάτωνα ως τη Μ. Μοντεσσόρι. Ανθολογία κειμένων, σελ. 26

70. Συμπόσιο 201 d κ.ε.

71. Συμπόσιο 202e

72. Jaeger W., ο.π. σελ. 240-261, τόμος Β.

73. Ζ. Ρουσό. (1997). Οι εξομολογήσεις του Ζ. Ζ. Ρουσό. Δίτομο έργο, εκδ. Πολιτεία

με το ήθος των αρχόντων και των αρχομένων. Οι άρχοντες πρωτίστως οφείλουν να είναι ενάρετοι και δίκαιοι και αρωγός τους σε αυτή την πορεία καθίσταται η παιδεία, η οποία διαμορφώνει την πνευματική και ηθική προσωπικότητα.

Η αιδαγωγική αρχή του Πλάτωνα στην Πολιτεία διακηρύττει ότι η αγωγή πρέπει να λαμβάνει υπόψη την ιδιοσυστασία, την ατομικότητα και τη δυναμικότητα του καθενός παιδιού, διότι “φύεται έκαστος ου πάνυ όμοιος έκάστω, αλλά διαφέρων την φύσιν”. Κατά συνέπεια κάθε παιδί, ανάλογα με τη φύση του, μπορεί να ασχολείται με μια εργασία που του ταιριάζει. Όσα όμως παιδιά δεν έχουν έμφυτα χαρίσματα μπορούν να εκπαιδευθούν, ώστε να καταλάβουν ανώτερες ηγετικές θέσεις.⁷⁴

Η παιδεία στην πλατωνική Πολιτεία εκφράζεται ως προνόμιο της άρχουσας τάξης, των ολίγων. Το πλήθος, οι πολλοί, ισχυρίζεται ο Πλάτωνας, είναι ανίκανοι για γράμματα, για παιδεία, ο λαός δεν μπορεί να είναι πεπαιδευμένος, όπως γράφει ο φιλόσοφος. Αρκεί να ξέρουν ανάγνωση, γραφή και αριθμηση. Έτσι με την παιδεία η άρχουσα τάξη θα γίνει καλύτερη, ενώ οι εργαζόμενοι αφήνονται στην τύχη τους.

Εκτενώς αναφέρεται στην εκπαίδευση των προοριζόμενων να γίνουν στρατιωτικοί. Δύο θα είναι οι πόλοι γύρω από τους οποίους θα περιστρέφεται ο άξονας της αγωγής τους: η γυμναστική για την άσκηση του σώματος και η μουσική για τη θεραπεία της ψυχής. Η εκπαίδευσή τους θα αρχίζει από τη βρεφική ηλικία, διότι “η αρχή παντός έργου μέγιστον», και θα χρησιμοποιεί αρχικά τη μουσική και αργότερα τη γυμναστική.⁷⁵

Τη σημασία της παιδείας μπορούμε να την εκτιμήσουμε και από την συμπεριφορά του απαίδευτου, του ανθρώπου που δε δέχτηκε τις αγαθές επιδράσεις της παιδείας και έμεινε στο ζωϊκό και βιολογικό επίπεδο.⁷⁶ Ο Πλάτωνας μας τον παρουσιάζει ανάγλυφα σε ένα μοναδικό χωρίο της Πολιτείας του: “Ο απαίδευτος μισεί το διάλογο και είναι αμόρφωτος. Και δεν τον νοιάζει να πείσει το συνομηλητή του με συζήτηση και επιχειρήματα και ούτε θέλει να πειστεί ο ίδιος, αλλά συμπεριφέρεται προς όλους και σε όλα βίαια και άγρια σαν θηρίο. Ζει μέσα στην αμάθεια και τη βαναυσότητα, χωρίς να έχει η ζωή του τον παραμικρό ρυθμό και χάρη”.⁷⁷

Η άρχουσα τάξη στην Πολιτεία αποτελείται από τους φύλακες και τους φιλόσοφους(διανοούμενους). Οι φύλακες είναι στρατιωτικοί και οι φιλόσοφοι ασκούν την πολιτική εξουσία και τη διοίκηση. Οι φύλακες εκπαιδεύονται σκληρά. Η εκπαίδευση δεν είναι μόνο σωματική, αλλά και πνευματική. Η άσκηση του σώματος συνοδεύεται και από τη μουσική παιδεία, την καλλιέργει το πνεύμα. Η μουσική παιδεία αρχίζει με ηθικοπλαστικούς μύθους. Τα μορφωτικά μέσα επιλέγονται με μεγάλη προσοχή, γιατί σε αυτήν την ηλικία εντυπώνεται οτιδήποτε προσφέρεται στο παιδί και διαμορφώνεται ο χαρακτήρας που θέλει κανείς να τελειοποιήσει.⁷⁸

Βασικά στοιχεία στη μουσική παιδεία θεωρούνται ο ρυθμός και η αρμονία, που επίσης έχουν παιδαγωγικό χαρακτήρα. Κατάλληλες κρίνονται οι θρησκευτικές και οι δωρικές μελωδίες που καλλιεργούν το σεμνό, το σοβαρό και το γενναίο ήθος. Ακατάλληλα είναι τα θρηνώδη, τα συμποτικά, μεθυστικά και ηδονικά άσματα, όπως οι λυδικές αρμονίες, γιατί αναπτύσσουν ανθρώπους μαλακούς, δειλούς, θηλυπρεπείς. Από τα μουσικά όργανα αποκλείονται τα πολυφωνικά, γιατί δεν αναπτύσσουν το σεμνό ήθος. Κατάλληλα θεωρούνται τα απλά και λιτά όργανα: η λύρα, η κιθάρα και η φλογέρα. Και στη ζωγραφική, τη γλυπτική και τις άλλες τέχνες απαγορεύεται οτιδήποτε διαφθείρει το χαρακτήρα των νέων, ιδιαίτερα εκείνων που προορίζονται για φύλακες και άρχοντες της πόλης. Γενικό κριτήριο για την αποδοχή οποιουδήποτε μορφωτικού αγαθού είναι κατά πόσο αυτό καλλιεργεί σοβαρό, γενναίο, ενάρετο και σώφρων ήθος.⁷⁹

Για τη συμπλήρωση της μουσικής παιδείας απαραίτητα μαθήματα είναι η αριθμητική, η γεωμετρία, η λογιστική και η αστρονομία, όλα με αυστηρό θεωρητικό χαρακτήρα.

Οι εκλεκτοί φύλακες, άνδρες και γυναίκες, αυτοί που διακρίνονται για τις στρατιωτικές τους

74. Πολιτεία 415

75. Ισηγόνης Α., (1964). Ιστορία της παιδείας, σελ. 56

76. Σακκάς Δ., Πλάτωνας, (1985). Μια κριτική ανάλυση της κοινωνικής-πολιτικής θεωρίας του, σελ. 126

77. Πολιτεία 411 d-e

78. Πολιτεία 377b

79. Πολιτεία 401 b-c

ικανότητες, αλλά και για τη φιλοσοφική τους παιδεία, οι “παντελείς φύλακες», όπως ονομάζονται, εισέρχονται στην τάξη των φιλοσόφων. Ως τα 35 τους χρόνια εκπαιδεύονται και ζουν όπως όλοι οι φύλακες. Από τα 35-50, ενώ συνεχίζουν σπουδές στα ανώτερα μαθηματικά και τη φιλοσοφία, δοκιμάζονται και σε διοικητικά και πολιτικά αξιώματα στην πόλη. Μετά τα 50 τους χρόνια αναλαμβάνουν πολιτικές και διοικητικές ευθύνες και προετοιμάζουν τους διαδόχους τους. Παράλληλα επιδίδονται και στη φιλοσοφία ως το θάνατό τους. Η διδασκαλία των φιλοσόφων προχωρεί σε τρία στάδια: στο πρώτο στάδιο η επιστημονική σπουδή αρχίζει με την αριθμητική, αστρονομία, γεωγραφία, αρμονική. Αυτοί οι επιστημονικοί κλάδοι αποτελούν τις προϋποθέσεις για τη σπουδή της διαλεκτικής. Στο δεύτερο στάδιο, με τον εικοστό χρόνο, γίνεται η πρώτη επιλογή μεταξύ των υποψηφίων για τη σπουδή της φιλοσοφίας. Και μόνο οι πάρα πολύ διακρινόμενοι επιτρέπεται να ανέβουν αυτό το δεύτερο σκαλί. Σ’ αυτό το στάδιο γίνεται πια μια συστηματική εμβάθυνση της προπαιδευτικής ύλης του πρώτου σταδίου έτσι, ώστε αυτή η ύλη να γίνεται πια μια διαρκής κατοχή της ψυχής του ασκούμενου.⁸⁰

Το τρίτο στάδιο, το αποκορύφωμα της επιστημονικής σπουδής, αποτελεί η Διαλεκτική, η επιστήμη του πραγματικού υπάρχοντος, δηλαδή η επιστήμη των ιδεών. Οι ιδέες κατά τον Πλάτωνα είναι τα πρότυπα όλων των ορατών πραγμάτων. Η πιο υψηλή ιδέα είναι του Αγαθού. Όποιος αποδέχεται τις ιδέες κατέχει την απόλυτη αλήθεια. Η σπουδή της διαλεκτικής χρειάζεται πέντε χρόνια. Ύστερα πρέπει οι μέλλοντες άρχοντες να ασκηθούν στην πράξη. Και για να γίνουν οι άρχοντες ηγέτες όλων των πολιτών και όχι μόνο μιας πολιτικής μερίδας χρειάζονται άρτια εκπαίδευση και κατάκτηση της αρετής. Μόνο οι πνευματικά και ηθικά συγκροτημένοι ηγέτες αγωνίζονται επίμονα και αποδοτικά για τη δημιουργία “αγαθών” πολιτών και ενός κοινωνικού συνόλου όσο γίνεται πιο τέλεια οργανωμένου. Η πραγματική πολιτική σύνεση και σοφία των αρχόντων προσεγγίζονται με την επίμονη ανύψωση, μέσα από τη μαθηματική σκέψη, τη φιλοσοφική καλλιέργεια και την ενατένιση του Αγαθού.

Ο Πλάτωνας επίσης θεωρεί ότι η εκπαίδευση των γυναικών θα πρέπει να είναι ίδια με την εκπαίδευση των ανδρών, γιατί “η φύση της γυναίκας δε διαφέρει από τη φύση του άνδρα σε ό,τι αφορά τη φύλαξη της πόλης, εκτός μονάχα κατά το ότι η γυναίκα είναι ασθενέστερη”.⁸¹ Κυρίως ενδιαφέρεται για την αγωγή των γυναικών εκείνων που πρόκειται να γίνουν σύζυγοι των φυλάκων. Γιατί στην πράξη δεν θα είναι μόνο σύζυγοι τους, αλλά και οι ίδιες θα γίνουν φύλακες. Για το λόγο αυτό έχουν χρέος να εκπαιδευτούν στη μουσική, στη γυμναστική και στις στρατιωτικές υποθέσεις.

Στην Πολιτεία, υπάρχει διάχυτη η φιλοσοφική αντίληψή του, για τη μουσική. Στο τρίτο μάλιστα βιβλίο, επισημαίνει την ηθική αξία της μουσικής και συζητά την ηθική σημασία και την επίδραση ορισμένων αρμονιών και ρυθμών. Τον εκπαιδευτικό σκοπό της μουσικής υποστήριζε και ο Πλάτων και πάνω σ’ αυτό είχε εκφράσει αναρίθμητες φιλοσοφικές σκέψεις. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα της Πολιτείας, όπου δια στόματος του Σωκράτη, λέγει (401d-e): «Άραγε, Γλαύκων, γι’ αυτό η αγωγή με τη μουσική και την ποίηση είναι η πιο σημαντική, επειδή ο ρυθμός και η μελωδία εισχωρούν στα τρίςβαθα της ψυχής κι αδράχνοντάς την με δύναμη μεγάλη, φέρνουν μέσα της ευπρέπεια και της δίνουν ομορφιά, εάν βέβαια κάποιος ανατραφεί σωστά, ενώ, αν δεν συμβεί αυτό, (φέρνουν) το αντίθετο».

Η σημασία που αποδίδει ο Πλάτωνας στην αγωγή και εκπαίδευση με τη μουσική, σχετίζεται με την ικανότητα που έχει αυτή η τέχνη, να διεισδύει στα τρίςβαθα της ψυχής και να την κάνει δεκτική στην ευπρέπεια και την ομορφιά. Ο Πλάτων, κρίνει, πως από τα 7 τους χρόνια τα παιδιά πρέπει να δέχονται ειδική εκπαίδευση, ξεκινώντας από την ποίηση και τη μουσική, τις οποίες πρέπει να διδάσκονται πριν από το χορό και τη γυμναστική, καθώς η ψυχή είναι ανώτερη από το σώμα.

Κοινός, ωστόσο, σκοπός όλης αυτής της εκπαίδευσης είναι να αναπτυχθούν αρμονικά τόσο η ψυχή του ανθρώπου, όσο και να επαινεθεί και η φιλομάθειά του, και όχι για να επιδεικνύονται τα σωματικά κατορθώματα ή η ρητορική και ποιητική δεινότητα του. Επιπλέον, μέσα από τα μαθήματα αναπτύσσονται και καλλιεργούνται το θάρρος, η σωφροσύνη, η ευσέβεια, η μεγαλοψυχία, η γενναιότητα και η αξιοπρέπεια, δίνοντας τους τις κατάλληλες ευκαιρίες για εμπειριστατωμένη γνώση. Εκπαιδεύεται με άλλα λόγια, το θυμοειδές αίσθημα του ανθρώπου έτσι

80. Πολιτεία 537

81. Πολιτεία 456 a

ώστε, όταν φθάσει στην ηλικία του λογισμού και της ωριμότητας, να είναι σε θέση να διακρίνει την ομορφιά ή την ασχήμια που παρουσιάζεται γύρω του, έχοντας διαμορφώσει από παιδί, τα ανάλογα κριτήρια. Ο άμουσος άνθρωπος καταντά εχθρός του λόγου. Μετατρέπεται σε άγριο θηρίο, γεμάτος ιδιοτροπίες και οργή, δίχως συμμετρία και χάρη, που ζει στην αμάθεια. Ο Πλάτων, θαυμαστής των Πυθαγορείων, συσχετίζει τη μουσική με την αστρονομία. Σύμφωνα με τη Σχολή των Πυθαγορείων, οι πλανήτες καθώς περιστρέφονται παράγουν διάφορους μουσικούς ήχους, που δεν τους ακούμε. Αυτό το σύνολο των μουσικών ήχων λέγεται «αρμονία των σφαιρών».

Η ποίηση ακόμα, είναι ο πυρήνας του προγράμματος για τον κατώτερο κύκλο σπουδών. Η θέση αυτή δεν αποτελούσε νεωτερισμό για τον 4ο αι. π.Χ., γιατί είχε από παλιά αναγνωριστεί η τεράστια επίδρασή της στη διαμόρφωση του χαρακτήρα. Αποτελούσε παράδοση, αποσπάσματα από τα έργα των μεγάλων ποιητών να απομνημονεύονται στα σχολεία και ο Όμηρος κατέκτησε σπουδαία θέση μεταξύ αυτών. Η θέση όμως του Πλάτωνα απέναντι στην ποίηση θα παραμείνει πιθανότατα ένα αντιλεγόμενο σημείο για τους μελετητές του. Στην κριτική του για την ποίηση χρησιμοποιεί λογικά και ηθικά, όχι αισθητικά κριτήρια.⁸² Ο παιδαγωγικός στόχος επηρεάζει αποφασιστικά τη γνώμη του. «Μπορούμε, (διατείνεται στην Πολιτεία) να θαυμάζουμε έναν ποιητή για τη γοητεία που προκαλεί με το έργο του, αλλά δε θα δεχτούμε να μείνει στην πόλη μας. Θα προτιμήσουμε έναν άλλο κατώτερο, μα που μιμείται το λεκτικό τρόπο ενός χρηστού ανθρώπου και που τα ποιήματά του έχουν ηθικό περιεχόμενο σύμφωνο με τις παιδευτικές αρχές που καθιερώσαμε στην πόλη».⁸³

Στο τρίτο βιβλίο της *Πολιτείας*, ο Σωκράτης αναφέρει πως η ποίηση πρέπει να ενθαρρύνει τους νέους να αποκτήσουν δύο αρετές: θάρρος και μετριοπάθεια. Επίσης, τα ποιήματα πρέπει να αποφεύγουν να μιμούνται τις ακραίες συναισθηματικές καταστάσεις που ζουν οι θεοί και οι ταραγμένοι ψυχικά ήρωες. Σε κάθε περίπτωση όμως, ο Πλάτωνας, δεν παρεκκλίνει από την αυστηρά ηθικοπλαστική του οπτική, μέσω της οποίας βλέπει την παρουσία των ποιητών στη ιδανική, κατ' αυτόν, πολιτεία, και την ωφελιμιστική, με την σύγχρονη φιλοσοφική έννοια, συλλογιστική του.

Ο Πλάτωνας, στο δέκατο βιβλίο της *Πολιτείας* του επεξηγεί αναλυτικότερα τους λόγους για τους οποίους οι ποιητές δεν θα πρέπει, κατά κανόνα, να είναι ευπρόσδεκτοι στην Πολιτεία που οραματίζεται, παρόλο που τους θεωρεί πολύ ικανούς, ώστε να μαγεύουν τους πολίτες και να τους προκαλούν δυνατές εντυπώσεις.

Η ποίηση ως παράγοντας μόρφωσης αποτελεί για τον Πλάτωνα ένα πρόβλημα με το οποίο και παλεύει αρκετά. Ο Ησίοδος, και κυρίως ο Όμηρος, οι οποίοι κατείχαν μια σπουδαία θέση στην αγωγή των νέων, αποκρούονται και εκδιώκονται από την πλατωνική πολιτεία, γιατί ο Ησίοδος με την επική θεολογία του παρουσιάζει θεούς και ήρωες άσχημα διαστρεβλωμένους και ο Όμηρος τις έριδες, τις πονηριές και τις παρεκκλίσεις στην κοινωνία των θεών, στοιχία τα οποία επιδρούν δυσμενώς στη ψυχή των νέων της πολιτείας του Πλάτωνα. Ο Πλάτων γενικά δεν είναι εχθρός της ποίησης, αλλά επιθυμεί η ποίηση να εκφράζει ή να μιμείται την αλήθεια, που η φιλοσοφία έχει τη δυνατότητα να αποκαλύπτει. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Πλάτων τοποθετεί την ποίηση σε άλλο επίπεδο, διαφορετικό από εκείνο που βρισκόταν πριν. Τη θέλει κοντά στην αλήθεια και το «λόγο», που αποτελεί όχημα των φιλοσοφικών ιδεών.

Η γυμναστική από την άλλη, όπως προαναφέρθηκε, συμβάλλει στην σωματική ανάπτυξη. Ο Πλάτωνας θεωρεί και την γυμναστική αρκετά σημαντική.⁸⁴ Παρατηρούμε ότι η γυμναστική τοποθετείται στο πλατωνικό εκπαιδευτικό σύστημα από την πρώτη κιόλας βαθμίδα, στην οποία ξεκινά με απλές κινήσεις των μελών του σώματος του ατόμου και στην συνέχεια, ανάλογα με την ηλικία του ατόμου και την βαθμίδα προσαρμόζεται ανάλογα. Αξίζει να σημειωθεί όμως ότι ο Πλάτωνας συνδυάζει την γυμναστική με την μουσική. Εδώ δεν γίνεται λόγος μόνο για ένα υγιές σώμα μέσω της γυμναστικής, αλλά για ένα καλό σώμα, αποτέλεσμα καλής ψυχής.⁸⁵ Η γυμναστική δεν έχει σκοπό να καλλιεργήσει την βία και την τραχύτητα και η μουσική την μαλθακότητα και την υποταγή, αλλά σε συνδυασμό μεταξύ τους

82. Πολιτεία 607a-c

83. Πολιτεία 398ab

84. Πλάτωνος Πολιτεία, 403c-d

85. Πλάτωνος Πολιτεία, 403d 1-4

κάνουν το ανθρώπινο σώμα να υποτάσσεται στο πνεύμα, καλλιεργείται καλός χαρακτήρας, υπάρχει αυτοπειθαρχία και χαλιναγώγηση του θυμοειδούς, αποτρέπεται η μαλθακότητα και η βαρβαρότητα και αποκτάται τελικά ευρυθμία και ήθος.

Παράλληλα με την μουσική και την γυμναστική, ο Πλάτωνας παρείχε ηθική, θρησκευτική, λογοτεχνική και πολιτική αγωγή, συμβάλλοντας έτσι στην πλήρη διαπαιδαγώγηση του ατόμου, αποκλείοντας την μονομέρεια και τον αποπροσανατολισμό από το αληθινό και την ιδέα του Αγαθού.⁸⁶

Στην Πολιτεία αναφέρονται και άλλα μαθήματα που καλλιεργούν την προσωπικότητα των μαθητών και συνάμα τους παρέχουν γνώσεις. Πρώτο κατά παιδαγωγική σειρά μάθημα παρουσιάζεται “η λογιστική τε και η αριθμητική”.⁸⁷ Η λογιστική του Πλάτωνα είναι αυτό που αποκαλούμε σήμερα πρακτική αριθμητική με τη στενή έννοια του όρου και αφορά τους μικρούς υπολογισμούς που κάνουμε στην καθημερινή μας ζωή και γι’ αυτό χαρακτηρίζεται αναγκαία στον άνθρωπο. Η αριθμητική δεν πρέπει να διδάσκεται μόνο για την πρακτική της χρησιμότητα στις αγοραπωλησίες, αλλά διότι αφυπνίζει τη διανοητική ενέργεια και αναγκάζει τη ψυχή διαρκώς να απορεί και να αναζητά τη φύση των αριθμών και την καθαρή αλήθεια. Τον ίδιο θεωρητικό σκοπό είχε και η διδασκαλία της γεωμετρίας. Δεν θα διδασκόταν ως μάθημα χρήσιμο για εγκαταστάσεις στρατοπέδων, αναπτύξεις και συμπτύξεις στρατευμάτων και καταλήψεις οχυρών, αλλά ως μάθημα που αναγκάζει και προπαρασκευάζει τη διάνοια του φιλοσόφου να βλέπει προς τα επάνω.

Τρίτο μάθημα στην ίδια παιδαγωγική σειρά παρουσιάζεται η αστρονομία. Εξαιρείται η μορφωτική της αξία, γιατί χρησιμεύει στη γεωργία, τη ναυτιλία και τη στρατηγική,⁸⁸ αλλά και διότι “αναγκάζει τη ψυχή να βλέπει προς τα επάνω και οδηγεί από τα αντικείμενα του εδώ κόσμου στην περιοχή εκείνη”.⁸⁹

Τέταρτο και τελευταίο μάθημα στην ίδια παιδαγωγική σειρά παρουσιάζεται η επιστήμη της αρμονίας.⁹⁰ Και αυτή μαζί με την αστρονομία έχουν ως αντικείμενο έρευνας την αρμονικότητα των αριθμών μεταξύ τους. Η παιδευτική όμως αξία των μαθημάτων αυτών φανερώνεται μόνο με την προϋπόθεση πως η σπουδή τους θα προχωρήσει στη συνθετική σύλληψή τους και στην αποκάλυψη της μεταξύ τους συνάφειας και ομοιογένειας. Από την προοπτική ήδη της παιδείας που διανοίγεται με το αίτημα αυτό, η σπουδή των μαθηματικών αξιολογείται σαν προοίμιο απλώς. Κύρια φύση και τελική της παιδείας είναι η διαλεκτική. Και από τη σκοπιά της διαλεκτικής όλες οι άλλες ανθρώπινες γνώσεις, ακόμη και το σύστημα των μαθηματικών, κρίνονται μη άξιες να ονομασθούν επιστήμες.

Η αλληγορία του Σπηλαίου⁹¹ συμβάλλει στην εκπαίδευση: μεταφράζει τα τμήματα της διαιρεμένης Γραμμής μεταξύ των ειδών της γνώσης, σύμφωνα με την εικόνα του ήλιου και του φωτός που είχαν αρχικά απεικονίσει την ιδέα του Αγαθού. Μέσα σε ένα σπήλαιο, που το άνοιγμά του είναι ελεύθερο στο φως, σε μεγάλη απόσταση, βρίσκονται, από παιδιά κιάλας, άνθρωποι που είναι δεμένοι με τέτοιο τρόπο, ώστε να κάθονται πάντοτε στην ίδια θέση και να μην μπορούν να στρέψουν γύρω το κεφάλι τους. Πίσω τους, σε κάποια απόσταση, καίει μια φωτιά, κι ανάμεσα στη φωτιά και στους δεσμώτες, στην επιφάνεια του εδάφους, περνάει ένας δρόμος και παράλληλα στον δρόμο είναι χτισμένο ένα τοίχιο. Κατά μήκος αυτού, κάποιοι άνθρωποι μεταφέρουν κάθε λογής κατασκευάσματα που εξέχουν από το τοίχιο. Οι δεσμώτες, από όλα αυτά, μπορούν να βλέπουν μόνο τις σκιές των κατασκευασμάτων που προβάλλονται με το φως της φωτιάς στον τοίχο του σπηλαίου. Αυτή είναι η περιγραφή της Αλληγορίας του Σπηλαίου και αποδεικνύει ότι η αισθητηριακή αντίληψη αποτελεί τη μοναδική πηγή της γνώσης.

Ο άνθρωπος είναι τόσο δεμένος με τα δεσμά της άγνοιας, που δεν μπορεί να στρέψει το βλέμμα του από τα φαινόμενα στις αιτίες των φαινομένων. Αρχή κάθε μόρφωσης και παιδείας είναι η λύση από τα δεσμά της αφροσύνης, αυτή είναι η προϋπόθεση για την άνοδο της ψυχής στον τόπο εκείνο που

86. Παλάζη Π., (2018). Οι απόψεις του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη για την παιδεία, Διπλωματική, Φλώρινα

87. Πολιτεία 525a

88. Ισηγόνης Α., ο.π. σελ. 57-58

89. Πολιτεία 529a)

90. Πολιτεία 530c-531c

91.1 Πλάτων, Πολιτεία, Ζ', 514a- 517a

νοητά μόνο μπορεί να γίνει γνωστή⁹²

Ο Πλάτωνας επιχειρεί να αποτυπώσει την πνευματική κατάσταση του απαίδευτου ανθρώπου, που αποδέχεται χωρίς κριτική σκέψη τα πράγματα, όπως φαίνονται, και με τον τρόπο αυτόν διαμορφώνει πεποιθήσεις. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, ο άνθρωπος δεν μπορεί μόνος του να οδηγηθεί στη γνώση των πραγμάτων και η όποια, φιλοσοφικού τύπου, προδιάθεσή του δεν αφυπνίζεται μόνη της⁹³. Χρειάζεται συστηματική παιδαγωγική παρέμβαση, για να κεντριστεί το ενδιαφέρον της ψυχής και να επιτευχθεί η υπέρβαση της κατάστασης των δεσμοτών της σπηλιάς.

Ο δρόμος της σπηλιάς είναι ανηφορικός και επίπονος, οι δεσμώτες ζουν σε μια κατάσταση που την έχουν συνηθίσει και για αυτό τους είναι δύσκολο το να απομακρυνθούν από αυτήν. Έτσι, η παιδαγωγική παρέμβαση έχει τα χαρακτηριστικά της βίαιης παρεμβολής, αφού η αποκοπή αυτή δεν μπορεί να γίνει με τη συγκατάθεσή τους. Ο φυσικός κόσμος με τον ήλιο στην κορυφή του αποτελεί την πραγματικότητα που εξεικονίζεται με τη σπηλιά και τη φωτιά, που και αυτή ως πραγματικότητα με τη σειρά της αποτελεί απεικόνιση του υπερβατικού κόσμου των ιδεών και του Αγαθού. Καθεμιά από αυτές τις τρεις περιοχές (ο χώρος της άγνοιας, ο χώρος του αισθητού κόσμου, ο χώρος του υπερβατού κόσμου) χαρακτηρίζεται από τη ριζική αντίθεση του φαινομενικού και του πραγματικού.

Στη σπηλιά έχουμε σε υπόγειο χώρο εικόνες και τις σκιές τους, στον φυσικό κόσμο, δηλαδή τον επίγειο, έχουμε φυσικά πράγματα και τις αντανakλάσεις τους, στον υπέργειο κόσμο, τον νοητό, τις «ιδέες» και τα αντικείμενα που γίνονται νοητά με τη διαλεκτική⁹⁴. Η ψυχή έχει γνώσεις, οι οποίες έρχονται στην επιφάνεια με τις κατάλληλες ερωτήσεις.

Με βάση αυτό το δεδομένο η πλατωνική παιδεία, αποβλέπει στο να προσφέρει έτοιμη γνώση στην ψυχή και επιθυμεί να αποδεσμεύσει και να ενεργοποιήσει τα καλύτερα στοιχεία που ήδη υπάρχουν μέσα της, αλλά δεν έχουν ακόμα εξέλθει στην επιφάνεια⁹⁵.

Συνοψίζοντας, η αλληγορία του σπηλαίου παριστάνει την άνοδο από την αισθητηριακή αντίληψη έως τη θέαση του αμετάβλητου όντος και του Αγαθού. Έπειτα, ακολουθεί η κάθοδος, στάδιο κατά το οποίο, αυτός που εκπαιδεύτηκε για φιλόσοφος πρέπει να δοκιμαστεί σε πρακτικό επίπεδο. Πρώτη βαθμίδα της ανόδου είναι η κατανόηση ότι αυτό που η αισθητηριακή αντίληψη παριστάνει ως αληθινό, δεν είναι παρά ένα ασαφές απείκασμα της πραγματικότητας, απομακρυσμένο μερικές βαθμίδες από αυτό. Η δεύτερη φάση της ανόδου υπερβαίνει τις περιοχές των κατώτερων επιστημών, οι οποίες είναι στραμμένες προς τα κατασκευάσματα, τις αιτίες των φαινομένων και επιφέρει τη γνώση των νοητών απεικασμάτων των ιδεών, δηλαδή των αντικειμένων των φιλοσοφικών μαθηματικών.

Η τελευταία βαθμίδα της ανόδου επιτυγχάνεται με τη θέαση των ιδεών και του Αγαθού. Αφού ολοκληρωθεί η άνοδος, ο απελευθερωμένος πια άνθρωπος πρέπει να κατέβει στο σπήλαιο της άγνοιας και να αφοσιωθεί στις υποθέσεις του κράτους, γιατί μόνο αυτός, λόγω της γνώσης του, μπορεί να επιφέρει στο κράτος αγαθότητα και δικαιοσύνη και έχει το χρέος να επαγρυπνά για την ύπαρξη του αγαθού και δίκαιου κράτους. Στην αλληγορία αυτή, η εκμάθηση της φιλοσοφίας αντιστοιχεί με τη διαδικασία κατά την οποία κάποιος απελευθερώνεται από τα δεσμά του και βλέπει πρώτα τη φωτιά, μετά το στόμιο του σπηλαίου και τέλος τον ηλιόλουστο κόσμο έξω από το σπήλαιο⁹⁶.

“...Πρέπει λοιπόν, αν είν' αυτά αληθινά, να παραδεχτούμε πως η παιδεία δεν είναι τέτοια όπως την λένε πως είναι μερικοί που την έχουν επάγγελμα τους. Γιατί ισχυρίζονται πως επιστήμη δεν υπάρχει μέσα στην ψυχή, αλλά αυτοί την βάζουν, όπως σαν να βάζουν σε τυφλούς την όραση.

Αυτό πραγματικώς λένε. Ενώ ο δικός μας τώρα ο λόγος θέλει να πη, πως ο καθένας έχει μέσα στην ψυχή του τη δύναμη να μαθαίνει και το κατάλληλο για τη μάθηση όργανο· και όπως, αν δεν ήταν δυνατό να γίνη διαφορετικά, θα έπρεπε να στρέφη κανείς το μάτι του με όλο μαζί το σώμα του από το σκοτεινό στο φωτεινό, έτσι πρέπει να στρέφη γύρω κι αυτή τη δύναμη και το όργανό της με όλη

92.Κ.Τζαβέλλα,(2015).Οι εκπαιδευτικές αντιλήψεις του Πλάτωνα, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία,Αθήνα,σελ.44

93.Πλάτων, Πολιτεία, Ζ', 518c 4-6

94.Πλάτων, Πολιτεία, Μαυρόπουλος, Θ.(2006), ό.π., σελ. 1166-1167

95.Κ.Τζαβέλλα,ό.π., σελ. 46

96.Pappas, N.(1995), Πολιτεία του Πλάτωνα, (Παπαγιαννάκος, Δ.(2006), μτφ.), Αθήνα: εκδ. Οκτώ .σελ.133

μαζί την ψυχή του από εκείνο που γίνεται προς το καθαυτό ον, ώσπου να κατορθώσει επί τέλους να ατενίζει, χωρίς να υποφέρει, το φωτεινότατο του όντος, που εμείς λέμε πως αυτό είναι το αγαθό· δεν είν' έτσι;

Ναι.

Αυτής λοιπόν της περιστροφής θα ήταν τέχνη η παιδεία, με ποιο τρόπο να καταφέρει να μεταστραφή όσο μπορεί ευκολότερα και ωφελιμότερα η ψυχή, όχι για να της βάλει κανείς μέσα της τη δύναμη να βλέπει, γιατί αυτή την έχει, άλλα για να διορθώσει την κατεύθυνσή της, που δεν είναι σωστά στραμμένη ούτε βλέπει εκεί που έπρεπε..."(Πλ Πολ 517a-519b [Μτφρ. : Ι.Ν. Γρυπάρης](#))⁹⁷

Γ6. Φαίδρος

Ο Φαίδρος τοποθετείται από τους μελετητές στους σχετικά μεταγενέστερους διαλόγους του Πλάτωνα, λόγω της ωριμότητας με την οποία παρουσιάζει τις θεωρίες των ιδεών και της διαλεκτικής. Υπολογίζεται ότι δεν πρέπει να γράφτηκε πριν από το 370 π. Χ. Ο Φαίδρος ήταν γιος του Πυθοκλή από το δήμο Μυρρινούντα, γόνος σχετικά εύπορης, αν όχι αρχοντικής οικογένειας, η οποία αργότερα καταστράφηκε οικονομικά από τον πόλεμο.⁹⁸

Στον ομώνυμο διάλογο παρουσιάζεται ως ένας νεαρός άντρας προικισμένος με σωματικά και ψυχικά χαρίσματα και ιδιαίτερη φιλομάθεια. Χαρακτηριστικές της δίψας του για πολύπλευρη μόρφωση είναι οι φιλικές του σχέσεις με το γιατρό Ερυξίμαχο, αλλά και οι συναναστροφές του με κύκλους ρητόρων, σοφιστών και επιστημόνων της εποχής, όπως μαρτυρείται από άλλους πλατωνικούς διαλόγους. Αν κάτι όμως τον διακρίνει περισσότερο είναι το πάθος του για τους λόγους και κυρίως για τη ρητορική, της οποίας είναι θερμός υποστηρικτής.⁹⁹

Η συμβολή του Φαίδρου στη σύλληψη της παιδαγωγικής φιλοσοφίας συνίσταται στη φροντισμένη κατασκευή μιας φιλοσοφικής μεθόδου που ονομάστηκε διαλεκτική. Ο διάλογος πραγματοποιείται ανάμεσα σε δύο πρόσωπα, τον Σωκράτη και τον Φαίδρο, σε ένα ειδυλλιακό τοπίο κοντά στον Ιλισσό. Ο Φαίδρος είναι προσωπικότητα ενθουσιώδης, με πνευματική καλλιέργεια, που αντιμετωπίζει όμως τη γνώση επιφανειακά. Γι' αυτό και ο Σωκράτης που κυριαρχεί σε αυτό το διάλογο σκιαγραφείται όπως πάντα άλλωστε, ως άνθρωπος απλός που περιφρονεί τα υλικά αγαθά και αναζητεί διακαώς τη σοφία.

Πίσω όμως από τους δύο συνομιλητές υπάρχουν άλλα δύο πρόσωπα, η σιωπηρή παρουσία των οποίων είναι ιδιαιτέρως σπουδαία. Ο πρώτος είναι ο Λυσίας που παρουσιάζεται από την αρχή του διαλόγου και ο δεύτερος ο Ισοκράτης που φαίνεται μόνο στο τελευταίο μέρος του διαλόγου. Τρεις είναι οι σκοποί που τίθενται στο συγκεκριμένο έργο. Ο πρώτος σκοπός είναι η επιδίωξη της πραγμάτωσης της φιλοσοφίας, γιατί έχει εκπαιδευτική αξία, με την έννοια που της έδωσαν ο Σωκράτης και ο Πλάτων, ως έκφραση δηλαδή της πραγματικής καλλιέργειας της ψυχής. Ο δεύτερος σκοπός είναι η προβολή προτάσεων για μια αναδιαμόρφωση της ρητορικής, η οποία θα ενστερνισθεί τους στόχους της φιλοσοφίας και θα υιοθετήσει τις μεθόδους της. Ο τρίτος σκοπός είναι η αναγγελία μιας ειδικής φιλοσοφικής μεθόδου, της διαλεκτικής, μεθόδου "του συνάγειν και διαιρείν" και η παρουσίασή της, με θετικό τρόπο μέσα από τους δύο λόγους του Σωκράτη και αρνητικά μέσα από το λόγο του Λυσία.

Από την αρχή του ομώνυμου διαλόγου παρουσιάζεται ο ένας από τους δύο βασικούς θεματικούς πυρήνες του έργου και συγκεκριμένα αυτός της αξίας του λόγου, «καθώς ο νεαρός Φαίδρος έχει αποχωρήσει από την πόλη, αναζητώντας την μοναξιά του στην εξοχή, επιθυμώντας ν' απολαύσει όσο το δυνατόν περισσότερο τον λόγο του Λυσία που του υποδούλωσε την ψυχή».¹⁰⁰ Και αυτός ο λόγος κλείνει συνοψίζοντας τη θέση του Λυσία ότι κανείς δεν πρέπει να χαρίζεται αδιακρίτως σε οποιονδήποτε, αλλά οφείλει να ελέγχει τις συναναστροφές του και να επιλέγει αυτούς που έχουν

97.Μτφρ. Ι.Ν. Γρυπάρης, *χ.χ. Πλάτων. Πολιτεία*. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια. Πρόλογος Ε. Παπανούτσος. Ι-ΙΙ. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.

98.Συκουτρής,(2005).Πλάτωνος Συμπόσιον. Εκδόσεις Κάκτος,Αθήνα,σελ.89-90

99.Πατσαβρίδου Γ.,(2010).Πλάτων, Φαίδρος ,Θεσ/νίκη,σελ.12

100.Πετροπούλου Χ-Π.,(2014).Η σύγκρουση ρητορικής και φιλοσοφίας στον Πλάτωνα και τον Ισοκράτη,Μετ.Διπλ. Εργ.,Καλαμάτα, σελ.31-32

μεγαλύτερη περιουσία ή ανώτερη μόρφωση,

Ο Φαίδρος θαύμαζε τη ρητορική τέχνη και αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι θα προτιμούσε, όπως ισχυρίζεται ο ίδιος, να έχει την δύναμη να δημιουργεί όμορφους και στολισμένους λόγους, παρά να διαθέτει χρυσάφι. Τον γοήτευε η ρητορική δεινότητα περισσότερο από τα υλικά αγαθά. Στο πρόσωπό του εκπροσωπείται το κομμάτι της αθηναϊκής νεολαίας εκείνης της εποχής, που είχε υιοθετήσει το ιδανικό της ρητορικής δεινότητας και το χαρακτηριστικό της ευγλωττίας και είχε παραδώσει την ψυχή της στην σοφιστική και την παραπλήσια τέχνη της, τη ρητορική. Και οι δύο, ρήτορες και σοφιστές, υπόσχονται στους νέους ότι με την δική τους εκπαίδευση και καθοδήγηση θ' αποκτήσουν την τέχνη του λόγου, την τέχνη της χειραγώγησης των ανθρώπων και κυρίως της πόλης.¹⁰¹

Η σχέση συνάντησης δασκάλου-μαθητή αναδεικνύεται από τον Πλάτωνα σε αρκετούς διάλογους όπως στους: Μένωνα, Χαρμίδη, Συμπόσιο, Θεαίτητο. Κυρίως όμως αναδεικνύεται στο διάλογο Φαίδρος, γιατί εκεί κατά πρώτον τα πρόσωπα του διαλόγου είναι μόνο δυο, όχι τυχαία, για να φανεί ξεκάθαρα αυτή η βαθιά σχέση δασκάλου – μαθητή. Κατά δεύτερον ο μαθητής είναι ο πιο προσιτός για μάθηση, αφού είναι ο «καλός παις», ο αδιάπλαστος ακόμη, που έχει ελπίδα να σωθεί, αν παιδευθεί με την αληθινή παιδεία της φιλοσοφίας και της επιστήμης¹⁰² και τρίτον συμπίπτουν πλήρως τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του πλατωνικού τύπου του παιδαγωγού. Δηλαδή, αν στο Μένωνα, ο δάσκαλος ήταν κυρίως «μαιευτικός», στο Συμπόσιο κυρίως «ερωτικός» και στο Θεαίτητο κυρίως «διαλεκτικός», στο Φαίδρο είναι και τα τρία μαζί ταυτόχρονα. Ο Φαίδρος στον ομώνυμο διάλογο είναι ο νέος με πολλά χαρίσματα του σώματος και της ψυχής, παράφορος θαυμαστής του λόγου,¹⁰³ με πολυμέτωπη πολυμάθεια, ενθουσιώδης ακροατής του Ιππία και του Λυσία, που ζει μέσα στη ρευστότητα της εποχής του και στην άγνοια της νεότητάς του.

Το ιδανικό του είναι να γίνει δυνατός στην τέχνη του λόγου, για αυτό και παράδωσε την ψυχή του στο Λυσία. Αυτό το ιδανικό είχε υποσχεθεί στους νέους η σοφιστική και το παρακλάδι της, η ρητορική. Αν ο νέος, λέγει ο Πλάτων, ακολουθήσει τη σοφιστική και τη ρητορική, θα μορφωθεί επιφανειακά, μαθαίνοντας μόνο την τεχνική των λέξεων και θα γίνει επιζήμιος στην πόλη του. Αν μορφωθεί όμως από έναν αληθινό παιδαγωγό, θα καλλιεργήσει όλα τα χαρίσματα της ψυχής του και θα ωφελήσει την πόλη του. Δεν φανερώνει από την αρχή την απόσταση που τον χωρίζει από το Λυσία. Αυτή θα τη δει ο Φαίδρος και θα την καταλάβει μόνος του και σιγά - σιγά κατά την πορεία του διαλόγου. Υποβοηθά μόνο την αυτενέργεια του μαθητή. Δεν επιπλήττει το Φαίδρο για το μονόπλευρο ζήλο του προς την τέχνη του λόγου του Λυσία. Αλλά με υπομονή και καλοσύνη κάνει τον έφηβο να αναθαρρέψει και να θέσει ερωτήματα. Ο διαλεκτικός δάσκαλος, λοιπόν, κατέχει το λόγο που με αυτόν συλλαμβάνει την ουσία των όντων, και θέλει να αναγκάσει τους νέους να σκέπτονται σωστά και να χρησιμοποιούν τη λογική τους για να ερευνούν την αλήθεια. Ο διαλεκτικός παιδαγωγός είναι ένας ζωντανός δάσκαλος. Θέτει έτσι ο Πλάτων με το *διαλεκτικό παιδαγωγό* τα θεμέλια της παιδείας του ανθρώπου.

Στο *Φαίδρο* η θέαση του κάλλους, της ομορφιάς στη ζωή επιτυγχάνεται με την παιδεία, όπου οδηγός είναι ο ώριμα πνευματικά άνθρωπος, ο γεμάτος αγάπη για την τύχη του παιδαγωγούμενου, του μαθητευόμενου ειδικότερα. Ο πραγματικός λοιπόν έρωτας είναι ο πλατωνικός παιδαγωγικός έρωτας, που είναι ο ιδρυτής της αληθινής παιδείας του ανθρώπου. Αλλά και ο μαθητής έχει μερίδιο ευθύνης για την σωστή λειτουργία της παιδαγωγικής σχέσης. Ο μαθητής έχει μια δική του δύναμη, υποστηρίζει ο Πλάτων, που προκύπτει από την ίδια τη θέση του στην παιδαγωγική σχέση. Είναι η δύναμη του να γίνεται αίτιος να ειπωθούν οι «λόγοι» του παιδαγωγού,¹⁰⁴ αφού από αυτόν εμπνέονται και προς αυτόν λέγονται με σκοπό να καθοδηγήσουν την ψυχή του: «Οίμαι γάρ εγώ των επί του σου βίου γεγονότων λόγων μηδένα πλείους ή σε πεποιηκέναι γεγενησθαι, ήτοι αυτόν λέγοντα ή άλλους ενί γε τω τρόπω προσαναγκάζοντα». Και αυτή η δύναμη βέβαια ενεργοποιείται από τον ευγενικό έρωτα του δασκάλου προς τον μαθητή, αυτό που ονομάσαμε «παιδαγωγικό

101. Θεοδωρακόπουλος Ιωάννης (2010): Πλάτωνος Φαίδρος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, σελ. 70

102. Ο Ι. Θεοδωρακόπουλος (2000), 90, θεωρεί το Φαίδρο το τελειότερο σύμβολο της πλατωνικής Παιδείας και υποστηρίζει ότι στο Φαίδρο δικαιώνει ο Πλάτων το ιερό πάθος του ανθρώπου που μορφώνει και του ανθρώπου που μορφώνεται.

103. Ο Φαίδρος προτιμά να κατέχει τη δύναμη του λόγου παρά ένα σωρό χρυσάφι, βλ., Φαίδρο, 228 a.

104. Φαίδρος, 271c: Η δύναμη του πλατωνικού παιδαγωγικού λόγου "τυγχάνει ψυχαγωγία ούσα".

έρωτα”.

Ο Φαίδρος συνοψίζει το παιδευτικό και πνευματικό έργο της Ακαδημίας, αλλά ταυτόχρονα εκφράζει σκέψεις για τη ψυχή και τη ζωή, εκεί όπου το αρχαίο πνεύμα θεάται τον εαυτό του και διακηρύττει την ωραιότητα του σύμπαντος, αλλά προβάλλει και την Αρχαία Αθήνα ως το πνευματικό κέντρο της επιστήμης και της πολιτικής δράσης εκείνη την εποχή. Μέσα στο Φαίδρο και με αφορμή το λόγο περί έρωτος του Λυσία, ο Πλάτων θα αναλάβει ένα «αγώνισμα λόγων» που ανεβάζει την ψυχή ως την πρώτη της αρχή, την αθάνατη Αλήθεια. Και αφού νικήσει στον αγώνα λόγων όχι μόνο τον καλύτερο λογογράφο του καιρού του, αλλά υπερβεί και το σύνολο της δικής του πνευματικής παραγωγής, ο Πλάτων στο δεύτερο μέρος του διαλόγου του έρχεται να τονίσει πως όλα αυτά τα έργα της τέχνης του λόγου είναι μικρά υπομνήματα, είναι παιδιά, αν συγκριθούν με τον έμψυχο και ολοζώντανο λόγο που ο δάσκαλος ενσταλάζει μέσα στην ψυχή των μαθητών του.¹⁰⁵

Στον Φαίδρο σκοπός του Πλάτωνα είναι η εκπαίδευση του ρήτορα και του συγγραφέα. Ο εκπρόσωπος της ρητορικής φιλοσοφίας χαρακτηρίζεται ως “ό μέλλων ρητορικὸς ἔσσεσθαι”. Η φιλοσοφία του Πλάτωνα σχετικά με την παιδεία στοχεύει στο ύψιστο, στο ανώτερο και όχι στον κατώτερο σκοπό. Από αυτή τη πλευρά δεν υπάρχει συντομότερη και ευκολότερη οδός για εκείνον που επιθυμεί να εκπληρώσει πλήρως τα καθήκοντα του ρήτορα, από τον δρόμο της φιλοσοφίας.¹⁰⁶

Γ7. Οι Νόμοι

Οι Νόμοι είναι το τελευταίο έργο του Πλάτωνα, το οποίο γράφτηκε μεταξύ του 350 και 340 π.Χ.. Είναι ο τελευταίος, πιο εκτενής πλατωνικός διάλογος και ο μοναδικός στον οποίο δε συμμετέχει ο Σωκράτης. Οι Νόμοι δεν αποτελούν μόνο το εκτενέστερο σύγγραμμα του Πλάτωνα, αλλά περιέχουν και τις τελευταίες και ωριμότερες απόψεις του για τα θέματα που τον ενδιέφεραν περισσότερο σε όλη του τη ζωή: την ηθική, την παιδεία και τη νομοθεσία. Περιλαμβάνουν βαθυστόχαστες συζητήσεις για το κράτος και τους νόμους, όπως και για την ηθική και τη φιλοσοφία του πολιτισμού. Όλα αυτά ο Πλάτων τα συσχετίζει με την παιδεία και για αυτό οι Νόμοι αποτελούν ένα θεμέλιο στην ιστορία της ελληνικής παιδείας.¹⁰⁷

Ο Πλάτωνας σε αυτό το έργο έδωσε πρώτος ένα συνειδητό, συστηματικά διαμορφωμένο ιδανικό της αγωγής και της πνευματικής καλλιέργειας. Ανάγει ταυτόχρονα τη φιλοσοφία και την επιστήμη σε μεγάλες οδηγούς της δημόσιας ζωής και σε ύψιστες μορφωτικές δυνάμεις. Διακρίνει επίσης βαθμίδες στην εκπαίδευση, τις οποίες αν τις αναλύσουμε θα διακρίνουμε την προσχολική, τη στοιχειώδη, τη μέση και την ανώτατη εκπαίδευση.

Α΄ ΒΑΘΜΙΔΑ

Στην προσχολική ηλικία ο Πλάτωνας δίνει πολύ μεγάλη σημασία. Περιλαμβάνει τα χρονικά όρια από τη γέννηση ενός παιδιού μέχρι τον 3ο χρόνο. Σ’ αυτό το χρονικό διάστημα θα πρέπει να δοθεί πολύ μεγάλη φροντίδα τόσο στη σωματική ανάπτυξη του παιδιού, όσο και στην ψυχοσυναισθηματική του καλλιέργεια. Κατά το στάδιο αυτό χτίζονται τα θεμέλια του χαρακτήρα του ανθρώπου. Οι γονείς κατά την περίοδο αυτήν δεν πρέπει να ανατρέφουν τα παιδιά τους με σκληρότητα, αλλά ούτε και με μαλθακότητα, γιατί η σκληρότητα δημιουργεί δουλοπρέπεια, ενώ η μαλθακότητα θηλυπρεπείς ανθρώπους. Ακόμα διατείνεται ότι σε αυτό το στάδιο εκπαίδευσης δεν πρέπει να προκαλούμε στα παιδιά φόβους, έντονη λύπη, κόπους και ζωντανά πάθη και γενικά έντονα συναισθήματα, γιατί ταράζεται ο ψυχικός τους κόσμος.

Β΄ ΒΑΘΜΙΔΑ

10525 Βλ. Πλάτωνος Φαίδρος, Εισαγωγή, αρχαίο κείμενο με σχόλια Ι.Ν.Θεοδωρακόπουλου, Εν Αθήναις, 1948, σ.σ.23-24

106.Βλ. Θεοδωρακόπουλος (2009*): σελ. 519-520

Θεοδωρακόπουλος Ιωάννης (2010⁷): Πλάτωνος Φαίδρος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα

107.Jaeger, W. (1959), ό.π., σελ. 291-292

Ξεκινά από τον 3ο χρόνο του παιδιού και φτάνει μέχρι τον 6ο χρόνο. Σ' αυτή την περίοδο τα νήπια εκπαιδεύονται μαζί αγόρια και κορίτσια. Στα νήπια πρέπει να δημιουργούμε καλές έξεις και συνήθειες. Αυτό μπορούμε να τα πετύχουμε μέσω των παιχνιδιών και όταν τους διηγούμαστε τούς κατάλληλους μύθους. Τα παιδιά τα παρακολουθούν οι τροφοί και οι ειδικοί υπάλληλοι της πολιτείας. Στον 6ο χρόνο χωρίζονται τα αγόρια από τα κορίτσια, αλλά διδάσκονται τα ίδια μαθήματα.

Γ' ΒΑΘΜΙΔΑ

Από την ηλικία των 6 μέχρι 10 χρονών. Εδώ πρέπει να γίνεται συστηματική διδασκαλία της γυμναστικής, όπως σωματικές ασκήσεις, χοροί, παιχνίδια με όπλα και πάλη. Βασικό επίσης μάθημα είναι και η μουσική, η οποία περιλαμβάνει την ποίηση, τη μελωδία και τον ρυθμό.

Δ' ΒΑΘΜΙΔΑ

Από 10 έως 13 χρονών. Κατά την περίοδο αυτή διδάσκεται η γραφή και η ανάγνωση. Η διδασκαλία περιέχει κείμενα έμμετρα ή πεζά με ηθοπλαστικό περιεχόμενο, καθώς και Μαθηματικά.

Ε' ΒΑΘΜΙΔΑ

ΑΠΟ 13 έως 16 χρονών. Συνεχίζεται η συστηματική διδασκαλία της μουσικής από τον κιθαριστή. Διδάσκεται επίσης η γυμναστική, όπως και στις προηγούμενες βαθμίδες, αλλά με δυσκολότερες ασκήσεις, όπως ρίψεις, πορείες, ιππασία. Διδάσκονται και τα Μαθηματικά (Αριθμητική, Γεωμετρία, Αστρονομία και Αρμονική) σε ανώτερο επίπεδο. Η διδασκαλία των Μαθηματικών έχει και πρακτικό αλλά και ιδεολογικό σκοπό. Εξυπηρετεί τις ανάγκες της ζωής, αλλά καλλιεργεί και το πνεύμα. Επιπρόσθετα προάγει την αφηρημένη σκέψη.

Στ' ΒΑΘΜΙΔΑ

Ο σκοπός της βαθμίδας αυτής που περιλαμβάνει τις ηλικίες από 16 μέχρι 18 χρονών, είναι πρακτικός και ιδεολογικός. Μεγάλη σημασία δίνει ο Πλάτωνας και στη δύναμη της θρησκείας. Αυτή προπορεύεται από την επιστήμη. Για τους ασεβείς προς τους θεούς της πόλης προτείνει ακόμα και αυστηρές ποινές.¹⁰⁸

Ζ' ΒΑΘΜΙΔΑ

Είναι και η τελευταία βαθμίδα και περιλαμβάνει την στρατιωτική εκπαίδευση των νέων μέχρι 20 χρονών.¹⁰⁹

Όπως αναφέρει ο Taylor, η συμβολή του Πλάτωνα στη θεωρία της παιδείας, υποτιμήθηκε και η διεξοδική εξέταση της στους Νόμους αγνοήθηκε. Μάλιστα οι Νόμοι είναι ένα έργο που ο ίδιος ο Πλάτων θεωρούσε κατά πάσα πιθανότητα το σπουδαιότερό του¹¹⁰ και ο στόχος του συγγράμματος, είναι περισσότερο πρακτικός. Αυτό σημαίνει ότι δεν έχει απήχηση τόσο στον αναγνώστη που ενδιαφέρεται πιο πολύ για τη μεταφυσική και την επιστήμη, όσο γι' αυτόν που ενδιαφέρεται περισσότερο για την ηθική και την πολιτική.

Ο διάλογος διαδραματίζεται στην Κρήτη. Οι Κρήτες έχουν αποφασίσει να ξαναχτίσουν μια κατεστραμμένη πόλη και οι πολίτες της Κνωσού, που ανέλαβαν να προβούν στις κατάλληλες ενέργειες, ανέθεσαν το ζήτημα σε δεκαμελή επιτροπή. Ο Κλεινίας, επικεφαλής αυτής της επιτροπής, προτείνει έναν Αθηναίο και τον Σπαρτιάτη Μέγγιλο ως νομοθετικούς και συνταγματικούς συμβούλους για τη νέα πόλη. Στους Νόμους εμφανίζονται, κυρίως, οι απόψεις του Αθηναίου. Ο Αθηναίος έχει αστρονομικές και μαθηματικές γνώσεις και θεωρείται, από τους άλλους, αρμόδιος σύμβουλος σε νομικά και πολιτικά θέματα. Τα πνευματικά του προσόντα προσιδιάζουν σε μέλος της Ακαδημίας και η προσωπική του πείρα μοιάζει με του Πλάτωνα. Στον βαθμό αυτόν, είναι εύλογο να θεωρήσουμε ότι τον αντιπροσωπεύει. Σημαντικό είναι το ότι το σύστημα της παιδείας οργανώνεται με τη θέσπιση νόμων.

Οι Νόμοι είναι το τελευταίο έργο του Πλάτωνα, όπου εξετάζεται λεπτομερειακά ο ιδανικός

108. («Νόμοι» 908 DE).

109. Θ. Ζουρμπάνος, Οι παιδαγωγικές απόψεις του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη

110. Taylor, A.E. (1992), Πλάτων, Ο άνθρωπος και το έργο του, (Αρζόγλου, Ι., μτφ.) Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σελ. 525

κυβερνήτης και η καταλληλότητα του νόμου για να συμβάλλει στην ηθική υπόσταση της κοινωνίας, ως ηθικά ορθό κατασκευάσμα. Μόνο μέσω των λεπτομερειακών στοιχείων ενός τέτοιου κώδικα, τα οποία δεν θα επιδέχονται καμία αλλαγή, είναι δυνατόν να υποστυλωθεί η ζωή μιας κοινωνίας σε συναρτηση με όλες τις άλλες αλληλένδετες εκφάνσεις της. Πρώτα από όλα, αναφέρεται ότι βασικό μέλημα της παιδείας θα πρέπει να είναι η μεθοδική οργάνωση.

Η βασική θέση που προβάλλεται στους Νόμους είναι ότι η ηθική παιδεία είναι το μέσο ρύθμισης της πολιτικής ζωής. Ο προσανατολισμός της ηδονής και του πόνου ταυτίζεται με την παιδεία, η οποία μπορεί να αρχίσει από τα πρώτα χρόνια της ζωής του ανθρώπου μέσω της αρμονίας και του ρυθμού, που παρέχει το τραγούδι και η όρχηση. Ο στόχος δεν είναι άλλος από την απόκτηση των ορθά ιεραρχημένων αρετών (της σοφίας, της σωφροσύνης, της δικαιοσύνης, της ανδρείας. Η σπαρτιατική και η κρητική παιδεία αποτελεί αρνητικό παράδειγμα, αφού ενίσχυσε υπέρμετρα την ανδρεία δίνοντας έμφαση στην αντιμετώπιση του πόνου (633c8-634c9). «Ονομάζω ‘παιδεία’ την πρώτη αρετή που αποκτούν τα παιδιά. αν η ηδονή και η φιλία, ο πόνος και το μίσος μπουν σωστά στις ψυχές που δεν μπορούν ακόμη να έχουν τη λογική, και, αφού την αποκτήσουν, συμφωνήσουν μαζί της για την ορθότητα των έξεών τους, που δημιουργήθηκαν με τον κατάλληλο εθισμό, η συμφωνία αυτή στο σύνολό της είναι αρετή»¹¹¹

“ΑΘΗΝΑΙΟΣ: Να, λοιπόν, που είσαστε έτοιμοι, καθώς φαίνεται, ν' ακούσετε. Κι εγώ είμαι έτοιμος να τα πω με όλη μου την καρδιά, όμως δεν είναι πολύ εύκολο να τα διατυπώσω. Αλλά πρέπει να προσπαθήσω. Πρώτα-πρώτα, λοιπόν, ας ορίσουμε, σύμφωνα με το θέμα τι είναι παιδεία και ποια δύναμη έχει. Γιατί με αυτήν παραδεχόμαστε ότι ο λόγος που αρχίσαμε τώρα εμείς, θα προχωρήσει μέχρις ότου φτάσει στο Διόνυσο.

ΚΛΕΙΝΙΑΣ: Θα ακολουθήσουμε αποκλειστικά αυτή την πορεία, αν σ' ευχαριστεί.

ΑΘΗΝΑΙΟΣ: Εγώ, λοιπόν, θα πω τι περιεχόμενο πρέπει να δώσουμε στην παιδεία και σεις σκεφτείτε, αν σας αρέσει ο ορισμός μου.

ΚΛΕΙΝΙΑΣ: Μπορείς να τον πεις.

ΑΘΗΝΑΙΟΣ: Λέγω, λοιπόν, και υποστηρίζω ότι όποιος άνθρωπος έχει σκοπό να γίνει ενάρετος σε ό,τι τον ενδιαφέρει, πρέπει να ασχολείται από την πρώτη του παιδική ηλικία αστεία και σοβαρά με τα σχετικά ζητήματα του κλάδου του. Όποιος θέλει, παραδείγματος χάριν, να γίνει καλός γεωργός ή οικοδόμος, ο δεύτερος πρέπει να παίζει χτίζοντας κανένα παιδιάστικο οικοδόμημα, κι ο πρώτος να καλλιεργεί τη γη. Κι όποιος ανατρέπει τον καθένα απ' αυτούς τους δυο, πρέπει να τους φτιάχνει μικρά εργαλεία, απομιμήσεις των αληθινών. Επίσης όσα μαθήματα πρέπει να μάθει, να τα προμελετά. Ο οικοδόμος, λόγου χάριν, να μάθει να χρησιμοποιεί το μέτρο, ή το νήμα της στάθμης και ο πολεμιστής να καβαλλικεύει παίζοντας τα άλογα ή κάμνοντας κάτι παρόμοιο, και να προσπαθεί ο νομοθέτης με τα παιχνίδια να στρέφει τις απολαύσεις και τις επιθυμίες των παιδιών εκεί όπου όταν φτάσουν πρέπει να τελειώσουν. Βασικό, λοιπόν, σκοπό της παιδείας νομίζουμε την σωστή ανατροφή που, με το παιχνίδι, θα οδηγήσει όσο το δυνατό αποτελεσματικότερα την ψυχή του παιδιού ν' αγαπήσει με όλη του την ύπαρξη εκείνο, στο οποίο όταν γίνει άντρας, θα παραστεί ανάγκη να είναι τέλειος. Προσέχτε λοιπόν, όπως σας είπα, αν σας αρέσει αυτό που σας ανέπτυξα μέχρι τώρα.

ΚΛΕΙΝΙΑΣ: Και γιατί να μη μας αρέσει;

ΑΘΗΝΑΙΟΣ: Ας μην αφήσουμε λοιπόν, χωρίς ορισμό το θέμα, τι ονομάζουμε παιδεία. Τώρα δηλαδή κατακρίνοντας και επαινώντας την ανατροφή του καθενός λέμε ότι ένας από μας είναι μορφωμένος. Ο άλλος ότι είναι αμόρφωτος κάποτε και στο εμπόριο και στη ναυτιλία και λέμε τα ίδια για πολλούς όμοιους ανθρώπους που είναι πολύ καλά μορφωμένοι. Γιατί, έχω τη γνώμη, ότι ο λόγος μας δεν έχει καμιά σχέση μ' εκείνους που θεωρούν τα παραπάνω εκπαίδευση. Παιδεία είναι εκείνη που γυμνάζει τον άνθρωπο από την παιδική ηλικία στην αρετή και του εμπνέει σφοδρή επιθυμία να την αγαπήσει και να γίνει τέλειος πολίτης, που να ξέρει να κυβερνά και να υπακούει στους νόμους σύμφωνα με το πνεύμα της δικαιοσύνης. Αυτό το είδος της ανατροφής καθορίζει, όπως μου φαίνεται, ο λόγος μας και τώρα μονάχα αυτήν θέλει να ονομάσει παιδεία. Εκείνην που βάζει στόχο της τα χρώματα ή εκείνην που αποβλέπει στην απόκτηση πολιτικής δυνάμεως ή κανένα

¹¹¹.(Νόμοι 653b1-6).

άλλο είδος σοφίας, χωρίς σύνεση και δικαιοσύνη, τη θεωρεί βάνανυση και ανελεύθερη και τελείως ανάξια να ονομάζεται παιδεία. Εμείς όμως ας μη διαφωνούμε μεταξύ μας για τις λέξεις, αλλά ας μείνουμε σταθεροί στο λόγο που παραδεχόμαστε, ότι δηλαδή εκείνοι που έχουν πάρει σωστή μόρφωση γίνονται σχεδόν ενάρετοι και ότι δεν πρέπει να περιφρονούμε καθόλου την παιδεία γιατί έρχεται πρώτη στους τελειότερους ανθρώπους από όλα τα αγαθά. Κι αν κάποτε μας ξεφεύγει, είναι δυνατό να την επαναφέρουμε στη θέση της, κι αυτόν τον αγώνα πρέπει να κάνει πάντοτε κάθε άνθρωπος όσο μπορεί σ' όλη του τη ζωή.

ΚΛΕΙΝΙΑΣ: Σωστά, και συμφωνούμε σε όσα μας είπες. (Μτφρ. Β. Μοσκόβης. 1988. *Πλάτωνος Νόμοι*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.)

Γ8.Επινομίς

Διάλογος, που έρχεται ως συνέχεια των Νόμων, με θέμα την παιδεία των ανώτατων αρχόντων, γνωστός και ως Φιλόσοφος ή Νυκτερινό Συμβούλιο. Όπως και στους Νόμους, ένας ανώνυμος Αθηναίος (ο πρωταγωνιστής), ο Κλεινίας από την Κρήτη και ο Μέγιλλος από τη Σπάρτη συζητούν για τη νομοθεσία της Μαγνησίας, της νέας πόλης που πρόκειται να ιδρυθεί στην Κρήτη.

Οι βασικές θέσεις σε αυτόν το διάλογο είναι οι εξής: α) Η επιστήμη των αριθμών είναι η σημαντικότερη όλων. Υπάρχει μία επιστήμη, που κάνει τον άνθρωπο πραγματικά σοφό και ενάρετο πολίτη, ικανό δηλαδή να εξουσιάζει και να εξουσιάζεται με βάση τη δικαιοσύνη. Πρόκειται για την επιστήμη των αριθμών, με θεϊκή προέλευση, αφού είναι ο ουρανός με τις περιφορές του που τη διδάσκει τη συγκεκριμένη επιστήμη. Χωρίς τη γνώση του αριθμού ο άνθρωπος δεν θα μπορούσε να μεταδώσει με ακρίβεια στους άλλους όσα συλλαμβάνει με τις αισθήσεις του ή θυμάται. Με την απουσία του αριθμού προκύπτει η αταξία και κάθε κακό. Όλα είναι ακατάστατα και χαοτικά, είναι λοιπόν εύλογο ο άνθρωπος που δεν έχει γνώση της δύναμης και της αξίας του αριθμού να απέχει από την ευδαιμονία και να βυθίζεται στη σύγχυση. «Αν δεν μάθει ποτέ κανείς το δίκαιο, το καλό, το ωραίο και όλα τα παρόμοια, αποκτώντας μια ορθή γνώμη [που θα προκύψει, εννοείται, από τη σύλληψη της αξίας του αριθμού], δεν θα τα απαριθμήσει ούτε για να πείσει τον εαυτό του ούτε και κάποιον άλλον γενικότερα».

β) Η επιστήμη των αριθμών αποτελεί τη βάση για την αποκάλυψη της ενότητας. Αφού πρώτα πεισθεί κανείς (μέσω της διδασκαλίας) για την επίδραση του περιττού και άρτιου αριθμού στη φύση των όντων, μπορεί να συλλάβει, πρώτα στο γεωμετρικό και ύστερα στο στερεομετρικό πλαίσιο, το πώς εξομοιώνονται οι φύσει ανόμοιοι αριθμοί. Έπειτα μπορεί να προβεί στον συσχετισμό των μεγεθών: να ανακαλύψει δηλαδή ότι μήκος, επιφάνεια και όγκος στηρίζονται σε μία δυναμική αναλογία, την 2:1.¹¹² Η εφαρμογή των παραπάνω αρχών στο πλαίσιο της αστρονομίας οδηγεί σε μια πολύ κρίσιμη κατάκτηση: στη γνώση της συνοχής των πάντων μέσω ενός φυσικού δεσμού. Γι' αυτό η αστρονομία θεωρείται η οδός για την ευσέβεια, την ανώτερη αρετή, το προνόμιο των λίγων και εκλεκτών μελών του νυκτερινού συμβουλίου. Θα τολμούσε κανείς να πει ότι οι γνώσεις της εγγυώνται ακόμα και την μετά θάνατον ευδαιμόνια συνέχεια, την πορεία προς το Ένατο τέλειο, το μοναδικό. «[Ο κάτοχος αυτών των γνώσεων] όντας ήδη νεκρός, δεν θα μετέχει πλέον, όπως τώρα, σε πολλές αισθήσεις, αλλά με μία μόνο μοίρα κι έχοντας γίνει ένα, ενώ ήταν πολλά, θα καταστεί ευδαίμων, σοφότατος και μακάριος».¹¹³

Γ9. Θεαίτητος

Το βασικό ερώτημα που θέτει ο Πλάτων στο «Θεαίτητο» είναι τι ονομάζουμε γνώση, «επιστήμη». Στο ερώτημα, λοιπόν, που τίθεται από το Σωκράτη «τι είναι επιστήμη» ο Θεαίτητος αποκρίνεται ότι επιστήμη είναι τα μαθηματικά, η γεωμετρία καθώς και η τέχνη των διαφόρων τεχνιτών. Ας σημειώσουμε ότι η τέχνη ταυτίζεται με την επιστήμη και αυτό συμβαίνει, γιατί και ο τεχνίτης και ο δημιουργός πρέπει να έχει γνώση για να κατασκευάσει αυτό που θέλει.¹¹⁴

¹¹². (990c5-991b4)

¹¹³. Εγκυκλοπαίδεια Πλάτωνος, Διαδίκτυο

¹¹⁴.8 Θεοδωρακόπουλος, Ι. Ν. (1980): Πλάτωνος Θεαίτητος, σελ.2-3, Novotny (1977): The Posthumous Life of Plato, σ.550.

Το έργο αυτό αποτελεί ένα σπουδαίο κεφάλαιο της πλατωνικής θεωρίας για τη γνώση, γιατί ερευνά τη φύση και τα είδη της γνώσης. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο νέος Θεαίτητος, ο συνομιλητής του γέρου Σωκράτη, συζητά για τη θεμελίωση της στερεομετρίας, γεγονός που φανερώνει τη μεγάλη εκτίμηση του Πλάτωνα στα μαθηματικά, που τα θεωρεί προπαιδεία για το δρόμο μέσα από τη Διαλεκτική προς την αληθινή γνώση.¹¹⁵

Ο Θεαίτητος χαρακτηρίζεται από την τυπική δομή των λεγόμενων σωκρατικών διαλόγων. Ο διάλογος αρχίζει με μια σύντομη εισαγωγή στην οποία παρουσιάζονται οι χαρακτήρες και το θέμα προς συζήτηση. Συνομιλητές του Σωκράτη είναι ο μαθηματικός Θεόδωρος από την Κυρήνη, φίλος και γνώστης των διδαγμάτων του σοφιστή Πρωταγόρα, και ο Αθηναίος γεωμέτρης Θεαίτητος σε νεαρή ηλικία. Η συζήτηση ανοίγει με την τυπική ερώτηση των απορητικών διαλόγων: "τι είναι η επιστήμη (γνώση);". Στη συνέχεια διατυπώνονται, ελέγχονται και απορρίπτονται μια σειρά από ορισμούς της γνώσης μέσα από μια διαλεκτική αντιπαράθεση, κατά την οποία οι συνομιλητές του Σωκράτη, αφενός συνειδητοποιούν την αδυναμία τους να διατυπώσουν έναν ορισμό και οδηγούνται συνεπώς σε απορία, αφετέρου μέσα από το πέρασμα από φαινομενικά απλούς σε πιο περίπλοκους ορισμούς, η άγνοιά τους σταδιακά μειώνεται. Ο Σωκράτης κατευθύνει το λόγο στο τι είναι η γνώση καθαυτή, ανεξάρτητα από το αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται. Ο Θεαίτητος προσπαθεί κατ' αρχάς να ακολουθήσει πορεία ανάλογη με αυτή των μαθηματικών του ερευνών¹¹⁶ και ο Σωκράτης τον ενθαρρύνει και τον βοηθάει ουσιαστικά να "γεννήσει" τη γνώση. Ο Θεαίτητος αρχικά ορίζει τη γνώση ως αίσθηση¹¹⁷ και στη συνέχεια με το Σωκράτη ανασκευάζουν αυτόν τον ορισμό. Με το δεύτερο ορισμό ο Θεαίτητος υποστηρίζει πως η γνώση είναι η αληθής κρίση¹¹⁸ και με τον τρίτο πως γνώση είναι αληθινή κρίση μαζί με λόγο.¹¹⁹

“...ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Τούτο μόνο λοιπόν, Θεαίτητε, πρόσεξε ακόμα σχετικά με όσα είπαμε. Αποκρίθηκες ότι η γνώση είναι αίσθηση, δεν είν' έτσι;

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Ναι.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Αν λοιπόν κάποιος σε ρωτούσε, με τι βλέπει ο άνθρωπος τα λευκά και τα μαύρα, και με τι ακούει τους βαρύτονους και τους οξύτονους ήχους, θα έλεγες νομίζω με τα μάτια και με τ' αυτιά.

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Μάλιστα.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Το να χειρίζεται όμως κανείς με ευκολία, δίχως και πολλήν ακρίβεια, τα ονόματα και τα ρήματα, αν το εξετάσης, δεν είναι ως επί το πλείστον αγένεια, αλλά μάλλον το αντίθετό του είναι ανελεύθερο πράγμα. Όμως κάποτε, όπως και τώρα, είναι αναγκαίο να καταπιασθούμε με την απόκριση που έδωκες, μήπως και δεν είναι ορθή. Πρόσεξε λοιπόν ποια απόκριση είναι ορθότερη: τα μάτια είναι εκείνα με τα όποια βλέπομε ή τα μάτια είναι εκείνα μέσω των οποίων βλέπομε; και τα αυτιά είναι εκείνα με τα οποία ακούμε ή εκείνα μέσω των οποίων ακούμε;

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Μου φαίνεται ορθότερα να ειπούμε, Σωκράτη, για κάθε αισθητήριο ότι μέσω αυτού αισθανόμαστε παρά ότι με αυτό αισθανόμαστε.....

...ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Θα το ειπής λοιπόν εκείνο και τούτο το ίδιο, ενώ έχουν τόσες διαφορές;

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Δεν θα ήταν δίκαιο.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Τι όνομα λοιπόν δίνεις σ' εκείνο, δηλαδή στο να βλέπης, ν' ακούς, να οσφραίνεσαι, να κρυώνης και να ζεσταίνεσαι;

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Το λέγω αισθάνεσθαι, τι άλλο;

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Όλα λοιπόν αυτά τα λες αίσθηση;

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Κατ' ανάγκη.

115. Ζιώγου-Καραστεργίου Σ., ο.π.σελ.27

116. Θεαίτητος 147d

117. Θεαίτητος 151e

118. Θεαίτητος 187b

119. Κολοκοντές Δ., Πλάτων Θεαίτητος, Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια, σελ.3-7

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Σ' αυτή λοιπόν, λέμε, δεν είναι δοσμένο να αγγίση την αλήθεια, γιατί ούτε και το Είναι.

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Όχι βέβαια.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Ούτε τη γνώση λοιπόν.

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Όχι βέβαια.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Δεν θα μπορούσε λοιπόν ποτέ να είναι, Θεαίτητε, η αίσθηση και η γνώση το ίδιο πράγμα.

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ: Δεν φαίνεται, Σωκράτη μου. Και τώρα πιο πολύ έγινε ολοφάνερο ότι άλλο είναι η γνώση και άλλο η αίσθηση¹²⁰.

Ο Θεαίτητος είναι ο κατεξοχήν πλατωνικός διάλογος που εισδύει στο κεφάλαιο της γνώσης, μολονότι τελικά δεν παρέχει κανέναν πλήρη ορισμό για τη γνώση. Η τελευταία προσπάθεια ορισμού της γνώσης φανερώνει και τις δυσκολίες: ακόμα και αν θεωρήσουμε ότι η γνώση είναι δικαιολογημένη αληθινή πεποίθηση, αυτό δεν απαντά στο ερώτημα αν πρόκειται για αληθή πεποίθηση όσον αφορά την εξήγηση ή αν πρόκειται για γνώση. Οι περισσότεροι μελετητές εκλαμβάνουν αυτό το διάλογο ως μια κριτική του Πλάτωνα στους εμπειριστές. Ταυτόχρονα, ο Θεαίτητος είναι ένας υποδειγματικός *απορητικός* διάλογος, μέσω του οποίου οι συνομιλητές σταδιακά κατανοούν ότι είναι αδύνατο να μιλήσουν για τη δυνατότητα και τη φύση της γνώσης, προτού ορίσουν το ίδιο το αντικείμενό της. Έτσι οι μελετητές οδηγούνται στο συμπέρασμα ότι ο Θεαίτητος είναι ένας διάλογος που δείχνει την αξία της φιλοσοφικής γνώσης και εκπαίδευσης, αλλά προβάλλει και τα όριά της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ.ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

Δ1.Γενικά στοιχεία για τον Ισοκράτη

Ο Ισοκράτης γεννήθηκε στα μέσα του 436 π.Χ. στην Αθήνα, προερχόμενος από το δήμο Ερχιέων. Ήταν ένας από τους μακροβιότερους συγγραφείς της αρχαιότητας, έζησε σχεδόν 100 χρόνια (436-338 π.Χ.). Καταγόταν από εύπορη οικογένεια. Ο πατέρας του Θεόδωρος είχε εργαστήριο κατασκευής αυλών, όπου εργάζονταν πολλοί δούλοι και έδωσε στον γιο του επιμελημένη μόρφωση. Ο Ισοκράτης υπήρξε μαθητής του Πρόδικου του Κείου, του Πρωταγόρα και άλλων σοφιστών, παρακολούθησε μάλιστα και τη διδασκαλία του Σωκράτη. Τα πιο πολλά όμως, τα οφείλει στους δασκάλους του, ανάμεσα στους οποίους το σημαντικότερο ρόλο έπαιξαν οι Σοφιστές. Επίσης η σχέση του με το Γοργία είναι αναμφισβήτητη. Ο Κικέρων καταγράφει τη μαθητεία κοντά του στη Θεσσαλία.¹²¹ Λέγεται ότι στη διάρκεια του Δεκελειακού πολέμου πήγε στη Θεσσαλία, όπου παρακολούθησε τα μαθήματα του Γοργία. Όταν επέστρεψε στην Αθήνα, εργάστηκε ως λογογράφος και απέκτησε φήμη. Άσκησε το επάγγελμα του λογογράφου, προκειμένου, όπως λέγεται, να αντιμετωπίσει την οικονομική κατάρρευση που υπέστη η οικογένειά του κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Το 393 π.Χ. εγκατέλειψε το επάγγελμα αυτό και ίδρυσε στην Αθήνα σχολή ρητορικής τέχνης, η οποία απέκτησε μεγάλη φήμη και επηρέασε την εξέλιξη της πεζογραφίας. Το 342 π.Χ. για λόγους υγείας διέκοψε τη συγγραφή του Παναθηναϊκού. Πέθανε σε ηλικία 98 ετών το 338 π.Χ., αρνούμενος για πολλές μέρες να δεχτεί τροφή. Δεν έχει απαντηθεί με σιγουριά, αν αυτοκτόνησε ή πέθανε από φυσικά αίτια. Πιο Πιθανός είναι ο δεύτερος λόγος, αν και οι ιστορικοί της Ρωμαϊκής εποχής πιστεύουν ότι πέθανε με τη θέλησή του από ασитία, γιατί δεν ήθελε να δει την κατάλυση της ελευθερίας της πατρίδας του ύστερα από τη μάχη στη Χαιρώνεια.¹²²

Για τα πρώτα χρόνια του Ισοκράτη έχουμε δύο αξιόλογες πληροφορίες. Η μία προέρχεται από τον ίδιο τον Ισοκράτη, που πολύ αργότερα, ανασκοπώντας τη ζωή του λέει πως στα νιάτα του ξεχώριζε

120 Μτφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος. 1980. *Πλάτωνος Θεαίτητος*. Εισαγωγή, αρχαίο και νέο ελληνικό κείμενο. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνων της Ελληνικής Φιλοσοφίας.

121.Ε.Αλεξίου.Η Ρητορική του 4ου αι.π.Χ.,σελ.172-173

122.Σ.Γρουσουζάκου,(20160.Ρητορική και αγωγή των νέων τον 4ο αιώνα π.Χ.Η συμβολή του Ισοκράτη,Διπλ.Εργ.,Καλαμάτα,σελ.35

με τα πνευματικά του χαρίσματα από τους συνομηλίκους του πολύ περισσότερο απ' ότι αργότερα ανάμεσα στους συμπολίτες του. Η πληροφορία αυτή, που δεν έχουμε λόγους ν'αμφισβητήσουμε την αλήθειά της, είναι πολύ χρήσιμη, γιατί δείχνει πως από τα πρώτα κιόλας χρόνια του ήταν, όπως θα τον δούμε αργότερα μέσα από το ίδιο του το έργο, ο Αθηναίος που ξεχωρίζει ανάμεσα σε Αθηναίους

με το πνεύμα του. Η άλλη πληροφορία είναι του Ψευδοπλουτάρχου, που αναφέρει πως στην Ακρόπολη βρισκόταν μια χάλκινη στήλη με τον Ισοκράτη *κερητίζοντα*, να παίζει δηλαδή ένα παιχνίδι ανάλογο με το σημερινό χόκεϋ. Η στήλη αυτή πρέπει να ήταν αφιέρωμα του Ισοκράτη ύστερα από κάποια νίκη του σε αγώνα *κερητιζόντων*.¹²³

Με τις δύο αυτές πληροφορίες ολοκληρώνεται η περιγραφή της μορφής του Ισοκράτη στα νεανικά του χρόνια. Είναι ο Αθηναίος “ο καλός καγαθός”, με τις ψυχικές και σωματικές του δυνάμεις εξισορροπημένες και αναπτυγμένες παράλληλα η μια με την άλλη. Μοιάζει σαν έναν από τους εφήβους εκείνους που αναπαρίστανται στη ζωφόρο του Παρθενώνα, αρμονικά συνταιριασμένοι και βρισκόμενα σε ουσιαστική ενότητα και όχι ως άθροισμα μηχανικό, το πνεύμα και το σώμα. Και είναι ο Ισοκράτης όχι μόνο πολίτης, αλλά και γέννημα της Αθήνας, και μάλιστα στην πιο μεγάλη και πιο τραγική εποχή της.¹²⁴

Αργότερα, γύρω στο 390, προσανατολίστηκε σε μια διαφορετική κατεύθυνση και ίδρυσε τη σχολή του. Στη σχολή του Ισοκράτη συνέρρεαν μαθητές από ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο, οι οποίοι διέπρεψαν ως ρήτορες, αλλά και ως ιστορικοί συγγραφείς, στρατιωτικοί και πολιτικοί ηγέτες. Σύμφωνα με ορισμένες μαρτυρίες, ανάμεσά τους συγκαταλέγεται, στην αρχή της σταδιοδρομίας του, και ο ίδιος ο Αριστοτέλης. Η σχολή αναδείχθηκε αντίπαλη της Ακαδημίας του Πλάτωνα, τόσο λόγω των εκπαιδευτικών απόψεων που εκπροσωπούσε, όσο και εξαιτίας της ίδιας της λειτουργίας της. Γιατί λειτουργούσε ως ανταγωνιστικό εκπαιδευτικό ίδρυμα. Κεντρική θέση εδώ κατέχει η έννοια του πανελληνισμού, του ιδεώδους δηλαδή που πρέσβευε την πολιτική και πολιτισμική ένωση των ελληνικών πόλεων. Η αντίληψη αυτή αποκρυσταλλώνεται στη φράση: «Έλληνας καλείσθαι τούς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τούς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας». ¹²⁵ (Ονομάζουμε Έλληνες περισσότερο αυτούς που μετέχουν στην παιδεία μας, παρά όσους ανήκουν στην κοινή μας φύση). Κλειδί για την κατανόηση του γνωστού αυτού κειμένου είναι η ερμηνεία της λέξης «ἡμετέρας», που προϋποθέτει δύο αλληλένδετες θέσεις του Ισοκράτη: αφ' ενός ότι η ελληνική παιδεία είναι ουσιαστικά αυτή που καλλιεργείται στην Αθήνα, και αφ' ετέρου ότι η παιδεία προάγεται με συστηματικό τρόπο μέσα από τη δική του διδασκαλία, την οποία ο ίδιος αντιλαμβάνεται ως απόσταγμα των πολιτιστικών επιτευγμάτων της πόλης του και της ελληνικής ταυτότητας.

Ο Ισοκράτης αναδεικνύεται σε κορυφαία φυσιογνωμία σε θέματα παιδείας-εκπαίδευσης και πολιτικής δημοσιογραφίας. Παρά τη φυσική του αδυναμία να εμφανιστεί μπροστά στο πλήθος, απευθύνθηκε μέσω του γραπτού λόγου στο κοινό του και δίδαξε τους μαθητές του ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα ρητορικής παιδείας, το οποίο απέβλεπε στην κατάκτηση του ωραίου ρητορικού λόγου και της υγιούς σκέψης.

Περίπου το 390, όπως προαναφέρθηκε, πρώτος άνοιξε την δική του σχολή, στην οποία δίδαξε για σχεδόν μισό αιώνα με τεράστια επιτυχία ασκώντας μεγάλη επιρροή στους πλούσιους και πολιτικά φιλόδοξους μαθητές του.¹²⁶ Η σχολή του και η συγγραφική δραστηριότητά του ανέδειξαν τον Ισοκράτη έναν από τους πλουσιότερους δασκάλους της εποχής του και έναν από τους πρώτους Έλληνες που πλούτισαν από το συγγραφικό τους ταλέντο. Λόγω της ισχνής φωνής του και της φυσικής του αδυναμίας να εμφανιστεί μπροστά στο πλήθος, έμεινε μακριά από το ρητορικό βήμα και απευθύνθηκε προς το κοινό του με το γραπτό λόγο, ενώ δίδαξε παράλληλα στους μαθητές του ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα ρητορικής και πολιτικής παιδείας, το οποίο απέβλεπε στην κατάκτηση του ωραίου ρητορικού λόγου και της υγιούς σκέψης.¹²⁷ Στο έργο του εντοπίζεται η ακατάπαυστη προσπάθειά του να αποκτήσει μια ξεχωριστή θέση στη σύγχρονη πνευματική και

123. Πλουτάρχου, Βίοι των Δέκα ρητόρων Δ' 42

124. Β. Λάουρδα. (1966). Ο Ισοκράτης και η εποχή του, ΟΕΒΔ, Αθήνα, σελ. 13

125. (Παναγυρικός 50)

126. (Αντιδ. 224-6, [Πλουτ.] Ἡθ. 837c, 838).

127. Ε. Αλεξίου, ό.π., σελ. 174

πολιτική ζωή της Αθήνας, αλλά και του ευρύτερου ελληνικού χώρου, καταλαμβάνοντας ένα χώρο ανάμεσα σε εκείνον των σοφιστών και σε εκείνον που ανήκε στον Σωκράτη και την πλατωνική φιλοσοφία¹²⁸.

Ο Ισοκράτης ήταν γεμάτος αντιθέσεις, ήταν ένας άνδρας που πωλούσε πρακτική γνώση, ταυτιζόταν δηλαδή με τη σύγχρονή του έννοια του σοφιστή, αλλά ταυτόχρονα επετίθετο στους σοφιστές. Στρεφόταν εναντίον της δικανικής ρητορικής, και όμως από τη συγγραφή δικανικών λόγων κέρδισε αρχικά τα «προς το ζην». Και κυρίως, ενώ το μέσο επικοινωνίας του ήταν ο λόγος, αρνήθηκε να τον εκφέρει δημόσια και περιορίστηκε στη μετάδοση γραπτών κειμένων σε ένα κλειστό κύκλο μαθητών. Και παρά την αδιαμφισβήτητη επαγγελματική του επιτυχία, τον απασχολούσε συνεχώς η υπεράσπιση του επαγγέλματος που ασκούσε, και ιδίως της παιδείας που προσέφερε στους μαθητές του.¹²⁹ Το γεγονός ότι ο Ισοκράτης (436-338 π.Χ.) είναι ένας από τους επιφανέστερους αττικούς ρήτορες, το αποδεικνύουν η ποιότητα των λόγων που μας έχουν παραδοθεί με το όνομά του και η επίδραση που άσκησε στους μεταγενέστερους με τη ρητορεία και τις ιδέες του. Ο Κυκεώνας (106-43 π.Χ.) αναφέρεται στο πρόσωπό του με ενθουσιασμό¹³⁰: «Το σπίτι του ήταν ένα είδος σχολής όλης της Ελλάδας και ένα εργαστήριο λόγου. Ήταν μεγάλος ρήτορας και ανυπέβλητος δάσκαλος. Μπορεί να μη γνώρισε τη δόξα στις αίθουσες των δικαστηρίων, γνώρισε όμως δόξα απaráμιλλη στο περιβάλλον της σχολής του. Έγραψε πολλά με τρόπο λαμπρό και δίδαξε πολλούς». Ο Κοϊντιλιανός του αποδίδει τον ορισμό της ρητορικής ως *πειθοῦς δημιουργοῦ*.¹³¹ Οι καθοριστικής σημασίας παιδαγωγικές του πεποιθήσεις, η οργανωτική του δεξιότητα, καθώς και οι ηθικές και πολιτικές του αρχές, είναι οι κύριοι παράγοντες που του εξασφάλισαν τη μεγάλη και διαρκή επιρροή.

Η μακρόχρονη ζωή του Ισοκράτη γεφυρώνει την εποχή του Περικλή και εκείνη του Φιλίππου της Μακεδονίας. Ήταν σημαντικός παιδαγωγός, ισχυριζόταν ότι ήταν και φιλόσοφος, και παρ' όλο που δεν ήταν δημόσιος ομιλητής, εργάστηκε πάνω σε όλες τις σημαντικές ρητορικές μορφές. Η κατευθυντήρια έννοια που φώτιζε όλη τη δραστηριότητα και όλη τη διδασκαλία του ήταν η παιδεία. Παιδεία όμως για τον Ισοκράτη σημαίνει προπάντων να εξουσιάζει κανείς το λόγο, γιατί με τη δύναμη του λόγου ξεχωρίζει ο άνθρωπος από το ζώο και ο Έλληνας από το βάρβαρο.¹³²

Δ2. Το παιδαγωγικό ιδεώδες του Ισοκράτη

Ο Ισοκράτης κατέχει μια μοναδική και αμίμητη θέση στην ιστορία της εκπαίδευσης. Τα ιστορικά δεδομένα αποδεικνύουν ότι είχε τη μεγαλύτερη επιρροή στην ιστορία της εκπαίδευσης ως φιλόσοφος και θεωρητικός. Ίδρυσε τη δική του σχολή αρκετά χρόνια πριν ο Πλάτωνας ιδρύσει την Ακαδημία και έγραψε αναλυτικά για τη φύση της εκπαίδευσης, για το καλύτερο πρόγραμμα σπουδών, για τον καλύτερο δάσκαλο, τις καλύτερες μεθόδους διδασκαλίας και για τους κατάλληλους στόχους της εκπαίδευσης.

Ύστερα από μια μακρά διαμάχη ανάμεσα στον Ισοκράτη και την Ακαδημία του Πλάτωνα η εκπαιδευτική θεωρία και πρακτική του Ισοκράτη επικράτησε στην Αθήνα και τελικά σε ολόκληρο τον αρχαιοελληνικό – Ρωμαϊκό κόσμο. Ο Ισοκράτης και όχι ο Πλάτωνας έγινε ο δάσκαλος (εκπαιδευτής) της Αθήνας και της Ρώμης και ο πατέρας της φιλελεύθερης εκπαίδευσης. Η θεωρία και η πρακτική του Ισοκράτη για την εκπαίδευση διαπέρασαν τα χρόνια του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης για να καταλήξουν στις μέρες μας.

Κάποιοι μελετητές, ισχυρίζονται ότι οι ιδέες του Ισοκράτη βασίλευσαν αδιαφιλονίκητα στη Δυτική Ευρώπη μέχρι την εποχή μας. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια αναβίωση του σχολιασμού των έργων του. Οι βασικές παιδαγωγικές του απόψεις και η απόκλισή τους από τους αντιπάλους του στο πεδίο της εκπαίδευσης (όπως ο Αλκιδάμας ή ο Αντισθένης) διατυπώνονται στο σύντομο κείμενό του «Κατά των Σοφιστών». Το Κατά των Σοφιστών το έγραψε στην αρχή της καριέρας του

128.Τις θέσεις του σχετικά με τη διαφοροποίησή του από τους σοφιστές και από την Σωκρατική και Πλατωνική διδασκαλία και μαζί την υπεράσπιση της ισοκρατικής παιδείας τις αναπτύσσει εκτενώς στους λόγους του Κατά των Σοφιστών και Περί Αντιδόσεως.

129.Ε. Αλεξανδρή,(2014).Αρχαϊκές ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αττική Ρητορεία:Ισοκράτης. Διδακτορική Διατριβή. Ιωάννινα, σελ.46

130.(*Brutus* 8.32)

131.(*Institutio oratoria* 2.15.4)

132.Α. Lesky,Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας,σελ.814

και φαίνεται ότι «διαφήμιζε» τον εαυτό του και το σχολείο του. Διαχωρίζει τον εαυτό του από τους σοφιστές και από εκείνους που ισχυρίζονται ότι η εκπαίδευση μπορεί να γίνει τεχνική, με μηχανικές μεθόδους διδασκαλίας να είναι ένα απλό θέμα. Το δεύτερο έργο του είναι η *Αντίδοση*, γραμμένη τριάντα πέντε χρόνια μετά το Κατά των Σοφιστών, κοντά στο τέλος της καριέρας του. Με αυτό το έργο φαίνεται η μεγάλη του πίστη στις αρχές της εκπαίδευσης.¹³³

Η παιδαγωγική του Ισοκράτη στηρίζεται στην αρχή ότι «η περί τους λόγους διατριβή είναι το άριστον γυμνάσιον της ψυχής». Και αυτό γιατί ο ενδιάθετος λόγος συνάπτεται τόσο στενά με τον προφορικό ή το γραπτό, ώστε όποιος θέλει να γυμνάσει τη διάνοια του δεν έχει άλλο μέσο πάρα να ασκηθεί με τους λόγους.

Η επίτευξη μιας ολοκληρωμένης εκπαιδευτικής πορείας, μιας εγκυκλίου παιδείας, που είναι σε θέση να εφοδιάσει το άτομο με σφαιρική γνώση, αποτελεί τη βάση του εκπαιδευτικού του προγράμματος. Υπό το πρίσμα αυτό έχει αρνηθεί τον χαρακτηρισμό *ρήτωρ* και ενέταξε το συνολικό του σύστημα στο ευρύ πλαίσιο της φιλοσοφίας. Ο Ισοκράτης δεν επιδίωκε να διδάξει στους μαθητές του απλά την τέχνη της ευγλωττίας ή οποιαδήποτε άλλη επιστήμη, αλλά να τους εφοδιάσει με μια ανθρωπιστική διδασκαλία γενικού πολιτισμού, αγκαλιάζοντας όλες τις ανθρωπιστικές επιστήμες (με εξαίρεση τις θετικές επιστήμες).¹³⁴ Κεντρική θέση στη διδασκαλία του κατέχει η έννοια της παιδείας, όπως προαναφέρθηκε. Σύμφωνα με τον Ισοκράτη, το πολιτισμικό υπόβαθρο είναι αυτό που φέρνει κοντά ή απομακρύνει τους ανθρώπους. Το όνομα των Ελλήνων, (όπως ισχυρίζεται στον Παναθηναϊκό), δεν προσδιορίζει τόσο τη φυλή όσο την πολιτισμική παράδοση που μοιράζεται μια ομάδα ατόμων. Εδώ εντοπίζονται οι ρίζες της πανελληνίας ιδέας, που ανέκαθεν λάνθανε και στην οποία ανταποκρίνεται απόλυτα η αντίθεση προς τους βαρβάρους, τους Πέρσες, προς όλους δηλαδή όσους δεν συμμετείχαν σε αυτή την πολιτισμική δράση.¹³⁵ Ο Ισοκράτης ξεχώρισε τον εαυτό του από εκείνους που αγόρευαν στα δικαστήρια για τις προσωπικές περιουσίες, αντί να παρουσιάζουν τους εαυτούς τους ως υπεύθυνους δασκάλους της φιλοσοφίας και της ρητορικής. Δίδαξε εκατοντάδες μαθητές που αργότερα έγιναν ρήτορες (Ισαίος, Υπερείδης), συγγραφείς (Θεόπομπος), αλλά και στρατιωτικοί.

Λεπτομέρειες του εκπαιδευτικού του συστήματος παραμένουν κάπου σκοτεινές, αλλά φαίνεται ότι τα μαθήματά του δεν ήταν ούτε κερδοσκοπικά, αλλά ούτε μια απλή εκπαίδευση στη ρητορική. Περιφρονούσε τις δουλειές στα δικαστήρια, όπως και την αστρολογία, τη γεωμετρία και άλλα παρόμοια τα οποία δεν πρόσφεραν κανένα όφελος σε προσωπικό ή δημόσιο επίπεδο, ανάλογη στάση είχε και στη διαλεκτική.

Για αυτόν το αληθινό ενδιαφέρον της εκπαίδευσης ήταν η συζήτηση για γενικά και πρακτικά θέματα και η εκπαίδευση των νέων σε πρακτικά ζητήματα, τα οποία να υποστηρίζουν πειστικά. Η ρητορική απέβη η κατεξοχήν μόρφωση στη μεταγενέστερη αρχαιότητα. Ανταποκρινόταν σε τόσο πολύ μεγάλο βαθμό στις έμφυτες τάσεις του ελληνικού λαού, ώστε ίσως τελικά να αποτέλεσε έναν κακό οιωνό που κατέπνιξε και υποσκέλισε όλες τις άλλες τέχνες. Αδιαμφισβήτητα όμως, η αξία της ρητορικής παιδείας ήταν ιδιαίτερος σημαντική. Οι πολιτικοί λόγοι του Ισοκράτη επιπλέον διαθέτουν εκπολιτιστικό προσανατολισμό και προορίζονται πρωτίστως για ηθική και παιδαγωγική διδασκαλία. Η ιδέα του πολιτικού-παιδαγωγού είναι κεντρική στον Ισοκράτη.¹³⁶

Ως μαθητής των σοφιστών, ο Ισοκράτης, χρησιμοποιεί το σπίτι του ως σχολή ανώτατης εκπαίδευσης. Για πρώτη φορά καθιερώνει σταθερή διάρκεια σπουδών (τρία ως τέσσερα χρόνια), αλλά και σταθερό πρόγραμμα σπουδών. Σ' αυτό, ως βασικό μάθημα καθιερώνεται η Ρητορική, διδάσκονται όμως και ένα πλήθος άλλων μαθημάτων, όπως η Αριθμητική, η Γεωμετρία, η Μουσική, η Αστρονομία (τετρακτύς), η Γραμματική, η Ιστορία και η Φιλοσοφία. Ο Ισοκράτης θεωρεί τη Ρητορική ιδιαίτερα χρήσιμη. Κατά την άποψή του, οι σπουδαστές της Ρητορικής ασκούν τη διάνοιά τους και βελτιώνουν το χαρακτήρα τους. Επιπλέον γίνονται ικανοί να συμβουλευουν κατά τρόπο ευχάριστο και πειστικό τα ορθά και χρήσιμα, ενώ παράλληλα αναλαμβάνουν δράση που αποσκοπεί στην κοινή ευημερία. Για τον Ισοκράτη ο άξιος ρήτορας είναι ταυτόχρονα και άξιος

133.Γρουσουζάκου, ο.π. σελ.37-38

134.(Franco Montanari 2008)

135.Λίτσα Α.(2016).«Ρητορική Ισοκράτη – Φιλοσοφία Πλάτωνα.Φλώρινα,σελ.50-55

136.Ε.Αλεξίου,ο.π.σελ.190-191

πολιτικός.¹³⁷ Για να αποδώσει όμως η διδασκαλία της Ρητορικής υποστήριξε ο ρήτορας, είναι απαραίτητο να στηρίζεται στην εκμαίευση στοιχείων από την Ποίηση και τη Λογοτεχνία, αλλά και από τη Λογική, την Ηθική, την Πολιτική Επιστήμη, την Τέχνη και τη Μουσική.

Αλλά και η Φιλοσοφία κατείχε θέση σημαντική στο πρόγραμμα σπουδών του Ισοκράτη. Παρόλο που είχε το ρόλο της θεραπευτικής της Ρητορικής, τη θεωρούσε απαραίτητη για τους μαθητές του. Όμως δεν την αντιμετώπισε υποτιμητικά, όπως οι σοφιστές. Αν και ήταν υπέρμαχος δάσκαλος της Ρητορικής, ο Ισοκράτης δεν πολεμά τη Φιλοσοφία. Κατανοεί τη σπουδαιότητά της και θεωρεί πως χάρη σ' αυτήν οι άνθρωποι βελτιώνουν τις μεταξύ τους σχέσεις και υπομένουν με αξιοπρέπεια τις συμφορές τους.¹³⁸

Μεγάλη σημασία για την Παιδαγωγική επιστήμη έχει η άποψη του Ισοκράτη σχετικά με το πώς μετατρέπεται η γνώση σε πράξη. Γι' αυτόν, η γνώση αποκτά αξία μόνο όταν έχει πρακτική εφαρμογή. Όπως και οι σοφιστές, ο Ισοκράτης ίδρυσε τη σχολή του με σκοπό να καταρτίσει ανθρώπους ικανούς στο λόγο και στην πράξη. Επιδίωξή του ήταν να προετοιμάσει την πολιτική και πνευματική ηγεσία του ελληνισμού, κίνηση που συνέδεσε με την αντίστοιχη επιδίωξη των σοφιστών.

Ο Ισοκράτης απορρίπτει τη στείρα και άγονη απομνημόνευση. Είναι ο πρώτος δάσκαλος που αποδίδει σπουδαιότητα σημασία στην άσκηση μέσα από τη συγγραφή λόγων, κάτω όμως από την καθοδήγησή τούτα θέματα που επεξεργαζόταν με τους μαθητές του δεν ήταν θεωρητικά ή γενικά, αλλά πρακτικά και ειδικά. Επέλεξε να επιδοθεί στη συγγραφή επιδεικτικών και συμβουλευτικών λόγων. Από αυτόν πρώτα άκουσαν οι Αθηναίοι λόγους πολιτικούς και λόγους συμβουλευτικούς που απέβλεπαν στη διόρθωση των ηθών και στη σωστή λειτουργία της πολιτικής κοινωνίας. Η διδασκαλία του αποσκοπεί στο να ανυψώσει την αποδοτικότητα των ψυχικών και κυρίως των πνευματικών λειτουργιών του ανθρώπου, ώστε να μπορεί αυτός να αντιμετωπίζει προβληματικές καταστάσεις και αλλαγές.

Ο Ισοκράτης θεωρούσε μεγάλη αναιδία εκ μέρους των σοφιστών και κατά συνέπεια όλων των δασκάλων την ύπαρξη χρηματικής αμοιβής για την προσφορά των διδακτικών τους υπηρεσιών, ειδικά στην περίπτωση της εκμάθησης της αρετής και γενικότερα της πολιτικής σοφίας. Χρεώνονταν μεγάλη αποτυχία, όταν έφθαναν στο έσχατο σημείο να πωλούν ουσιαστικά την αρετή και την ευτυχία, δύο σπουδαίες αξίες, σε πολύ εξευτελιστικές τιμές: “σύμπασαν δὲ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν οὕτως ὀλίγου τιμῶντες, ὡς νῦν ἔχοντες διδάσκαλοι τῶν ἄλλων ἀξιοῦσι γίγνεσθαι” (§3).

Υποστήριξε επιπλέον πως είναι ανόητο και παράλογο οι δάσκαλοι να μη δείχνουν ἴχνος εμπιστοσύνης στους μαθητές τους, στους οποίους χάρη στη συστηματική διδασκαλία τους κατάφεραν να τους εμφυσήσουν την αρετή και τη σωφροσύνη: “ πῶς οὐκ ἄλογόν ἐστι μὴ τοῖς μαθηταῖς μάλιστα πιστεύειν; Οὐ γὰρ δὴ που περὶ τοὺς ἄλλους ὄντες καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ καὶ δίκαιοι περὶ τούτους εξαμαρτήσονται, δι’ οὗς τοιοῦτοι γεγόνασιν” (§6). Η αρετή και ειδικότερα η πολιτική αρετή καλλιεργείται και διογκώνεται με τη ρητορική παιδεία. Η ικανότητα της σύνθεσης λόγων υπάρχει στους ευφυείς ανθρώπους, αλλά και σε όσους έχουν εξασκηθεί συστηματικά σε αυτό το πνευματικό αγώνισμα. Η εκπαίδευση διαδραματίζει πολύ σημαντικό και καταλυτικό ρόλο. Μέσω αυτής το άτομο γίνεται πιο αποτελεσματικό στις αναζητήσεις του και μαθαίνει περισσότερα πράγματα. Η διδασκαλία θεωρείται πολύ χρήσιμη επίσης και στους κατώτερους εκ φύσεως ανθρώπους, γιατί τους καθοδηγεί να είναι φρόνιμοι και συνετοί στις περισσότερες εκφάνσεις της ζωής τους: “ Αἰ μὲν γὰρ δυνάμεις καὶ τῶν λόγων καὶ τῶν ἄλλων ἔργων ἀπάντων ἐν τοῖς εὐφύεσιν ἐγγίγνονται καὶ τοῖς περὶ τὰς ἐμπειρίας γεγυμνασμένοις ἢ δὲ παιδεύσις τοὺς μὲν τοιοῦτους τεχνικωτέρους καὶ πρὸς τὸ ζητεῖν εὐπορωτέρους ἐποίησεν ὅϊς γὰρ νῦν ἐτυγχάνουσιν πλανώμενοι, ταῦτ’ ἐξ ἐτοιμοτέρου λαμβάνειν, αὐτοὺς δ’ ἂν αὐτῶν προαγάγοι καὶ πρὸς πολλὰ φρονιμωτέρως διακεῖσθαι ποιήσιν” (§14-15).¹³⁹

137.Μελανίτης Ν.,(1976). Εισαγωγή εις την παιδαγωγική, Αθήνα ,σελ.88

138.Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο 10,11,12 Οκτωβρίου 2014

139.Λαούρδα Β.(1966).Ο Ισοκράτης και η εποχή του,ΟΕΔΒ,σελ.45-47

Στη σχολή του δεν δίδασκε μόνο την πρακτική συγγραφή στους μαθητές του, αλλά ήθελε να τους βοηθήσει στο να γίνουν ενεργοί και χρήσιμοι πολίτες της κοινωνίας τους. Πίστευε ότι η σωστή ομιλία ήταν ένδειξη σωστής σκέψης και έλεγε ότι δεν υπάρχει θεσμός που να επινοήθηκε από άνθρωπο, χωρίς τη βοήθεια του λόγου στην ανάπτυξή του. Στο έργο «Περί της Αντιδόσεως» γράφει ότι χάρη στον λόγο, μορφώνονται οι ανόητοι και δοκιμάζονται οι σοφοί, καθώς θεωρείται ότι η σωστή ομιλία είναι σημάδι ορθής σκέψης και στο “Κατά των Σοφιστών” ανέφερε ότι η αρετή δεν διδάσκεται, αλλά μπορεί παρόλα αυτά να ενδυναμωθεί με την εκπαίδευση και την πρακτική εξάσκηση στην ρητορεία. Ο Ισοκράτης περιγράφει τον μορφωμένο άνθρωπο ως αυτόν που καταφέρνει να χειριστεί τις καθημερινές του συνθήκες με ορθή κρίση, που δεν καταβάλλεται από τις ατυχίες της ζωής αλλά τις αντέχει γενναία, που είναι ευπρεπής και έντιμος με όποιον συναντά, και που δεν κακομαθαίνει από τις επιτυχίες του ώστε να γίνεται αλαζόνας.¹⁴⁰

Στο λόγο του *Κατά Σοφιστών* και στην εισαγωγή της *Ελένης* δεν στέκεται αντιμέτωπος μόνο με τους εριστικούς φιλοσόφους, αλλά στο ιδεόγραμμά του περιλαμβάνεται και η Ακαδημία του Πλάτωνα, έστω και αν δεν ονοματίζεται ξεκάθαρα ο Πλάτων. Και στα γεροντικά του συγγράμματα με προθυμία αναγνωρίζει σε μεγάλο βαθμό τη μορφωτική αξία στις μαθηματικές και φιλοσοφικές σπουδές. Η τοποθέτηση όμως αυτή είναι ριζικά διαφοροποιημένη από το πεδίο της πλατωνικής σκέψης για το απόλυτο. Ο Ισοκράτης επιθυμεί με τη σχολή του να μορφώσει ανθρώπους που να βρίσκονται σε θέση να τακτοποιήσουν τα προσωπικά τους ζητήματα και να συμμετέχουν με επιτυχία στη ζωή του κράτους. Διεκδικεί για τον εαυτό του την αληθινή φιλοσοφία. Αυτή είναι που τον εμπνέει και τον διδάσκει ότι η απόλυτη γνώση αποκλείεται από τον άνθρωπο εξαιτίας της φύσης του και γι’ αυτό πρέπει να εξασφαλίζει κανείς για τον εαυτό του την επιτυχία και την προκοπή σε κάθε περίπτωση της ζωής του με βάση τη σωστή γνώμη-δόξα ή αδράχνοντας την ευκαιρία, τον καιρό.

Στα προγραμματικά του κείμενα για το θέμα της ρητορικής αξιολογεί σε ανώτερο βαθμό τη φυσική κλίση και σε κατώτερη θέση την εξάσκηση και τη σπουδή. Με αυτό τον τρόπο μετατρέπεται σε κύριο εκφραστή της εποχής του, γιατί η κατευθυντήρια γραμμή που φωτίζει όλη την πνευματική του δραστηριότητα είναι η παιδεία. Παιδεία, πάνω απ’ όλα για τον Ισοκράτη, σημαίνει να εξουσιάζει κανείς τον λόγο και με το λόγο και με αυτή ακριβώς τη δύναμη του λόγου ξεχωρίζει ο άνθρωπος από τα υπόλοιπα άλογα όντα και ο Έλληνας από τον βάρβαρο. Παρά την ελλιπή παιδεία που πίστευε ο Πλάτων ότι προσέφερε ο Ισοκράτης, παραδέχεται τη ρήση του δασκάλου του, του Σωκράτη ότι στο πρόσωπο του Ισοκράτη υπήρχε μια φιλοσοφική ροπή (ἔνεστί τις φιλοσοφία τῆ τοῦ ἀνδρὸς διανοία).¹⁴¹

Ε. Η εκπαίδευση μέσα από τα έργα του Ισοκράτη

Το σώμα των έργων του Ισοκράτη περιλαμβάνει λόγους και επιστολές. Ήδη στην αρχαιότητα γνήσιες θεωρούνταν περίπου 20 αγορεύσεις και 9 επιστολές. Ωστόσο, συνολικά το corpus των έργων που του αποδίδονται περιλαμβάνει 60 έργα, αποτέλεσμα σε μεγάλο βαθμό των μιμήσεων μεταγενέστερων δημιουργών. Δύο από τα έργα του αφορούν κυρίως την εκπαίδευση, το *Κατά των Σοφιστών* και η *Αντίδοση*. Το *Κατά των Σοφιστών* το έγραψε στην αρχή της καριέρας του. Πρόκειται για μια σημαντική συγγραφική παραγωγή του Ισοκράτη, στην οποία ασχολείται με το ζήτημα της φιλοσοφίας και με θέματα εκπαίδευσης. Θα μελετηθούν όμως και κάποια άλλα έργα του, από τα οποία αναδύονται απόψεις για την εκπαίδευση. Αυτά είναι: *Περί Ειρήνης*, *Προς Δημόνικον*, *Παναθηναϊκός*, *Παναηγυρικός*.

Ε1. Κατά των Σοφιστών

Αποτελεί το πρώτο δημοσίευμα αμέσως μετά από την ίδρυση της σχολής του, το 390 π.χ. Δημοσιεύτηκε ως προγραμματική προκήρυξη και περιέχει αυστηρή επίκριση των μορφωτικών κατευθύνσεων της εποχής, ειδικότερα εκείνων που διδάσκονταν σε άλλες σχολές. Στο λόγο αυτό ο Ισοκράτης αναπτύσσει το παιδαγωγικό του πρόγραμμα σε αντιδιαστολή με ανταγωνιστές του από το φιλοσοφικό και ρητορικό στρατόπεδο. Ήδη στην αρχή του λόγου, *οι περί τήν φιλοσοφίαν*

¹⁴⁰ eranistis.net/wordpress/2014/06/.../ο-ισοκράτης-436-π-γ-338-π-γ-σύντομη-παρουσίαση

¹⁴¹ Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 494 Αθανασάτος Π. Κωνσταντίνος (2011): Πλάτων και Σοφιστική Ρητορική, Δεδεμάδης, Αθήνα

διατρίβοντες είναι οι ασχολούμενοι συστηματικά με την εκπαίδευση των νέων. Η έννοια φιλοσοφία δεν έχει τη μεταφυσική σημασία στον Ισοκράτη, αλλά σημαίνει την επιδίωξη γνώσης με πνευματική ενασχόληση και με τις κατάλληλες διδακτικές μεθόδους παιδείας.¹⁴²

Στον λόγο Κατά Σοφιστών, ο Ισοκράτης στρέφεται τόσο κατά των σοφιστών όσο και κατά των φιλοσόφων της Ακαδημίας, διότι υπόσχονται ανέφικτα πράγματα και είναι ανίκανοι να προσφέρουν στους νέους τη γνώση εκείνη, που θα τους οδηγήσει στην αρετή και την ευδαιμονία.¹⁴³ Μάλιστα, κατηγορεί τους φιλοσόφους, ότι εσκεμμένα εξαπατούν τους μαθητές, επαγγελλόμενοι ότι μπορούν να διδάξουν την απόλυτη γνώση που δεν εμπίπτει στην αρμοδιότητα των ανθρώπων. Διαπιστώνει την αναποτελεσματικότητα όσων υποστηρίζουν ότι διδάσκουν την ευδαιμονία και τη σοφία, αφού προσφέρουν μια γνώση σαθρή, η οποία δεν ωφελεί το άτομο, αφού δεν το καθιστά ικανό, ούτε να μιλά ούτε να συμβουλεύει για τα τρέχοντα, ουσιώδη ζητήματα της πόλης. Πρόκειται, κατά τον Ισοκράτη, για μια γνώση θεωρητική, χωρίς δυνατότητα εφαρμογής στην πράξη.

Με την τακτική αυτή, όμως, εκείνο που επιτυγχάνουν είναι να απογοητεύουν το κοινό και να το απομακρύνουν από την πραγματική φιλοσοφία, όπως δηλαδή συλλαμβάνει τον όρο ο Ισοκράτης. Οι σοφιστές επίσης, υπόσχονται να ωφελήσουν με την διδασκαλία τους, αλλά παραβλέπουν τη σημασία του φυσικού χαρίσματος. Στον ίδιο λόγο, γίνεται μια πρώτη προσέγγιση του περιεχομένου της φιλοσοφίας, που συνίσταται σε μια εκπαίδευση, η οποία λαμβάνει χώρα, μέσω της ποικίλης ενασχόλησης με γραπτούς λόγους, και αποτελεί τη βάση για τη μελέτη σημαντικών πολιτικών ζητημάτων. Οι μαθητές, που αποδίδονται και με τον όρο “*φιλοσοφοῦντες*”, καλούνται να μελετούν και να αποστηθίζουν σπουδαίους λόγους για σημαντικά ζητήματα της πόλης και κατόπιν να συνθέτουν δικούς τους, με την καθοδήγηση και φροντίδα του δασκάλου τους. Το αντικείμενο της διδασκαλίας συνίσταται κυρίως σε μια ρητορική εκπαίδευση, σχετική, κατ’ αρχάς, με την επιστήμη των ιδεών, οι οποίες αποτελούν τα διάφορα σημαντικά πολιτικά θέματα. Γι’ αυτά τα θέματα έχουν εκφωνηθεί λόγοι και από αυτούς τους λόγους αντλεί ιδέες ο κάθε μαθητής, προκειμένου να συνθέσει τον δικό του. Ακολούθως, η ρητορική εκπαίδευση εστιάζει στην τάξη, δηλαδή την ορθή διευθέτηση των λεγομένων σε συνδυασμό με την ικανότητα να κοσμείται ο λόγος με κατάλληλο λεξιλόγιο και εντυπωσιακές σκέψεις. Πρόκειται για το αρχαιότερο σωζόμενο απόσπασμα, όπου περιέχονται οι τρεις τεχνικές της ρητορικής, που είναι γνωστές ως “*εὔρεσις, τάξις και λέξις*”.¹⁴⁴

«Αναφορικά με τον όρο επιστήμη, αυτός αντιστοιχεί στην γνώση που λαμβάνει κανείς πάνω σε ένα συγκεκριμένο θέμα, ως αποτέλεσμα της εκπαίδευσης του σε αυτό και δεν έχει σε καμία περίπτωση περαιτέρω προεκτάσεις, σχετικά με την ύπαρξη μιας απόλυτης αλήθειας των πραγμάτων. Η γνώση, την οποία υποστηρίζει ο Ισοκράτης ότι μεταδίδει μέσω της διδασκαλίας του είναι πρακτική και εφαρμόσιμη στην καθημερινότητα. Βέβαια, οι σπουδές που παρέχει η σχολή του δεν εξασφαλίζουν με κάποιο τρόπο μια αποκατάσταση επαγγελματική, προσφέροντας μια συγκεκριμένη σταδιοδρομία, όμως, ακονίζουν τον νου και ασκούν τις πνευματικές δυνάμεις του μαθητή, γεγονός που αποτελεί μια ουσιώδη ωφέλεια, ικανή να καθορίζει θετικά κάθε εκδήλωση και παράσταση του εαυτού του. Η επιτυχία του εκπαιδευτικού προγράμματος του Ισοκράτη έγκειται στην σύνδεση λόγου και βίου, η οποία ακολούθως θα αποσαφηνιστεί περισσότερο».¹⁴⁵

«Παρά το γεγονός ότι ο Ισοκράτης υπήρξε μαθητής των σοφιστών, στο συγκεκριμένο έργο στρέφεται με δριμύτατες κατηγορίες εναντίον των τελευταίων και γενικότερα εναντίον όλων όσων διαστρεβλώνουν και παραποιούν τα αληθινά συμβάντα και παρουσιάζουν ψευδείς εικόνες. Από την άλλη πλευρά, προβάλλουν ως χρήσιμα εργαλεία η διδακτική επάρκεια του δασκάλου, η παραδειγματική διαθεσιμότητά του και η προβολή του ως προτύπου μίμησης για τους μαθητές του».¹⁴⁶

142.Ε.Αλεξίου,ο.π.σελ.211

143.Κατά Σοφιστών 291c7: και διὰ ταύτης τῆς ἐπιστήμης εὐδαιμόνες γενήσονται. και 291d5:

σύμπασαν δὲ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν οὕτως ὀλίγου τιμώντες

144.3 Kennedy (2009), σελ. 75 -Kennedy G. (2009) [1994], Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής (μτφρ.Νίκος Νικολοῦδης), Αθήνα, Παπαδήμα

145.Ντότσικα Κ.,(2017).Συγκριτική μελέτη του όρου”Φιλοσοφία” στον Πλάτωνα και τον Ισοκράτη. Διπλ.Εργ. Πάτρα,σελ.67-70

146.Πετροπούλου.ο .π.σελ, 51

Ο λόγος *Κατά των Σοφιστών* εικονίζει το σχολείο του Ισοκράτη ως πνευματικό ίδρυμα που γεννά το στοχασμό και περιλαμβάνει μια μέση σειρά μαθημάτων ανάμεσα σε υποκριτές δασκάλους της εριστικής από τη μια, που έχουν την αξίωση να προβάλλονται με την ιδιότητα ότι διδάσκουν τους ανθρώπους πώς να είναι ευτυχείς, και επαγγελματίες δασκάλους της ρητορικής από την άλλη, που προσπαθούν να υποβιάσουν την τέχνη σε κανόνα. Καθώς ο λόγος *Κατά τῶν Σοφιστῶν* συνδέεται με την πρώτη δραστηριότητά του στη Σχολή, περιλαμβάνει στην ουσία το πρόγραμμά του και οριοθετεί τους στόχους του στρεφόμενος κατά των Σοφιστών, δηλαδή κατά των δασκάλων της δικανικής ρητορείας, καθώς και κατά των φιλοσόφων και ο συγκεκριμένος λόγος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η ανατομία των ανεκπλήρωτων υποσχέσεων.

Ο λόγος σώζεται αποσπασματικά και σταματά στο σημείο, όπου ο Ισοκράτης μεταβαίνει από την αυστηρή κριτική στην εποικοδομητική έκθεση των αρχών της φιλοσοφίας του. Ο ανώνυμος γραμματικός που μας παρέχει την περίληψη του έργου, το χαρακτηρίζει ως αντισοφιστική πολεμική και διακρίνει τους δύο στόχους του Ισοκράτη: αρχικά εκείνους που χαρακτηρίζουν τους εαυτούς τους ως δασκάλους και δεν έχουν καμία γνώση γι' αυτό που διδάσκουν, και αυτούς που γράφουν ρητορικές τέχνες και επίσης έχουν άγνοια της προτεινόμενης εμπειρογνομosύνης τους. Ο Kennedy θεωρεί ότι η πολεμική του Ισοκράτη ασκείται σε τρεις τομείς: αρχικά εναντίον των εριστικών, στη συνέχεια κατά των δασκάλων της πολιτικής ρητορείας και τέλος κατά εκείνων που συγγράφουν τέχνες.¹⁴⁷

Ο λόγος *Κατά των Σοφιστών* ήταν ένα φυλλάδιο προορισμένο για ανάγνωση. Το ύφος του σκόπιμα δανείζεται στοιχεία από το ήθος της προσωπικής έχθρας που έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αγόρευση στην Αθήνα τόσο για πολιτικά, όσο και για δικανικά θέματα. Από αυτό αντανακλάται γενικότερα το γεγονός ότι τα έργα του Ισοκράτη ενσωματώνουν στο γραπτό κόσμο έναν τρόπο και τόνο που συνειδητά θυμίζουν δημόσια ομιλία. Σε πολλές πτυχές της μορφής, του στυλ και της φωνής, ο Ισοκράτης εμφανώς υιοθετεί και προσαρμόζει τις στάσεις της ρητορικής, και αυτό είναι ένα στοιχείο της συγγραφικής του προσωπικότητας, που προορίζεται να εντυπωσιάσει τους επίδοξους φοιτητές, μέσα από τους δεσμούς της με τη ρητορική των πολιτικών θεσμών.

«Στις παραγράφους 14-18, σκιαγραφεί την άποψή του για τη διδασκαλία. Ο ίδιος κρατά μετριοπαθή στάση, καθώς θεωρεί ότι ο ρόλος της παιδείας είναι σημαντικός για τους προικισμένους μαθητές, αλλά δεν μπορεί να υπερκεράσει τις φυσικές καταβολές. Παράλληλα αναφέρεται και στον υποδειγματικό ρόλο του δασκάλου, ο οποίος εκτός από τη διδασκαλία θα πρέπει να αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση για τους μαθητές του, γιατί μόνο τότε οι εκπαιδευόμενοι θα τον ακολουθούν και θα γίνουν καλοί και ευχάριστοι ρήτορες. Ο Ισοκράτης καταθέτει σε αυτό το σημείο του λόγου τη δική του άποψη για τη διδασκαλία των λόγων. Πριν από αυτή την κατάθεση επικαλείται όχι τους απλούς πολίτες ως μάρτυρες, αλλά «τούς εὖ φρονούντας», ώστε να επιβεβαιώσουν την κοινή παραδοχή ότι όσοι δέχτηκαν τα μαθήματα των φιλοσόφων παρέμειναν απλοί πολίτες, ενώ κάποιοι έγιναν ικανοί ρήτορες χωρίς τη διδασκαλία των σοφιστών».¹⁴⁸

Ο Ισοκράτης εδώ ταυτίζει το ορθό αποτέλεσμα της φιλοσοφίας με την ικανότητα να χρησιμοποιεί κανείς τον λόγο και να ενεργεί ως πολίτης, ενώ χαρακτηριστική είναι η σεμνότητα του για ό,τι αξιώνει από τη φιλοσοφία. Αυτή η ικανότητα-δεξιότητα διεκπεραιώνεται με βάση το έμφυτο χάρισμα, την πρακτική εμπειρία και στην συνέχεια με την εκπαίδευση. Θεωρεί ότι οι κατώτερες φύσεις δεν μπορούν να ξεπεράσουν τις εγγενείς αδυναμίες τους, ωστόσο μπορούν να βελτιωθούν, να σημειώσουν πρόοδο και να αποκτήσουν μια πιο συγκροτημένη ματιά για τον κόσμο. Ο Ισοκράτης αναγνωρίζει ότι η φυσική καταβολή είναι ισχυρή και παραδέχεται ευθαρσώς ότι το φυσικό τάλαντο χωρίς μόρφωση πετυχαίνει περισσότερα από την απλή μόρφωση χωρίς ταλέντου. Η επίγνωση ότι η φύση είναι το θεμέλιο πάνω στο οποίο οφείλει να οικοδομηθεί η αγωγή είναι αναγνωρισμένο και από τη Σοφιστική.

Οι τρεις όμως καθοριστικοί παράγοντες κάθε μορφωτικής διαδικασίας: φύσις-ἐπιστήμη (*παιδεία και διδασκαλία*),- εμπειρία (*γυμνασία, άσκησης, ἐπιμέλεια*), οι οποίοι με τους Σοφιστές αποκτούν σημαίνοντα ρόλο, στον Ισοκράτη νοηματοδοτούνται περισσότερο, διαρθρώνονται και

147. Kennedy (2009). *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής* (μτφρ. Νίκος Νικολούδης).

148. Ψυχάρη Σ. (2017). *Σχέση Ρητορικής και Φιλοσοφίας κατά τον Ισοκράτη*. Καλαμάτα, σελ. 57-59

αξιολογούνται με πρωταρχικό γνώρισμα τη αγωνιστική άμιλλα και την επικράτηση. Ο αρχαίος Έλληνας αντιμετώπισε ουσιαστικά ολόκληρη τη ζωή και όχι μόνο την εκπαίδευση ως αγώνα, άποψη που ενισχύεται στον Πανηγυρικό του Ισοκράτη, όπου εκθειάζονται τα πνευματικά επιτεύγματα της Αθήνας έναντι των άλλων Ελλήνων.

Η διαφοροποίηση του Ισοκράτη από τους πρώτους Σοφιστές, κυρίως τον Πρωταγόρα, σχετίζεται με την ποιότητα των μαθητών που αναλάμβανε να διδάξει. Στην Αθήνα του 5ου αι π.Χ. μαθητές των σοφιστών ήταν κυρίως νέοι της αριστοκρατικής τάξης. Όταν οι Σοφιστές ισχυρίζονταν ότι διδάσκουν την αρετή δεν εννοούσαν ότι διδάσκουν κάποιον την ηθικότητα, αλλά την πολιτική γνώση και εμπειρία που θα τον καθιστούσε άξιο να αποκτήσει τον τίτλο αγαθός πολίτης, τίτλο κατ'εξοχήν πολιτικό και όχι ηθικό. Ο Ισοκράτης διαφοροποιείται επειδή θέτει ως προϋπόθεση την κατάλληλη φύση των μαθητών του. Υπακούει έτσι στις αριστοκρατικές αξίες, καθώς αρνείται την δυνατότητα απόκτησης της αρετής από όλους, μια πρόταση που αποτελούσε την καρδιά του εκπαιδευτικού συνθήματος των Σοφιστών και ξανακάνει την φρόνηση και την πολιτική σοφία αποκλειστικό προνόμιο των αριστοκρατών. Έτσι ο Ισοκράτης υποστηρίζει ότι η αρετή δε διδάσκεται, παραχωρώντας στους παραδοσιακά *άγαθους* την αποκλειστικότητα της φύσεως, αλλά φάνηκε επίσης ότι είναι εκείνος που διδάσκει τη σοφία των ποιητών και των άλλων σοφών.¹⁴⁹ Συνοψίζει δηλαδή τον κώδικα συμπεριφοράς των αγαθών και μπορεί να διδάξει μέσω αυτού του κώδικα τις αξίες τους και στους μη παραδοσιακά *άγαθούς*, διότι ήθελε τα χρήματα των πλουσίων, ώστε να αποκτήσουν την πολιτική αρετή και να γίνουν *αγαθοί* πολίτες, χαρακτηρισμό που ο κάθε πλούσιος Αθηναίος θα ήθελε για τον εαυτό του ή για τον γιο του. Αυτή είναι η παραχώρηση του Ισοκράτη στη σοφιστική διδασκαλία.

Ακόμη, προσπαθεί να δείξει ότι η φρόνηση είναι θεμελιώδης αρετή και ότι οδηγεί στα θετικά αποτελέσματα της παραδοσιακής αρετής, καθώς και ότι αποκτάται με τη σωστή εκπαίδευση και αγωγή. Πρώτα ο μαθητής πρέπει να έχει την εγγενή δυνατότητα, τη φυσικό έμφυτο στοιχείο και μετά η σωστή εκπαίδευση μπορεί να τον βελτιώσει. Θεωρεί ότι δεν είναι δύσκολο να μάθει κάποιος τις ιδέες, μεθόδους, από αυτούς που τις γνωρίζουν. Κατά τη Rummel οι ιδέες είναι ένα πρωταρχικό υλικό, μια σειρά θεμάτων, τα οποία πιθανόν να συναντούσε στην καριέρα του ο υποψήφιος ρήτορας. Αυτά θα ήταν χρήσιμα μόνο σε προκαταρκτικό στάδιο, και θα αποτελούσαν την αφετηρία για τη ρητορική τελειότητα.

«Ο Ισοκράτης δίνει έμφαση στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του μαθητή. Θεωρεί ότι ο εκπαιδευόμενος αυτές τις ιδέες πρέπει να τις συνδυάσει με τέτοιο τρόπο, ώστε να έχουν αισθητικό και ουσιαστικό αποτέλεσμα, φροντίζοντας δηλαδή όχι μόνο τη μορφή αλλά και το περιεχόμενο. Με αυτόν τον τρόπο αναπτύσσεται δημιουργικά και γόνιμα ο λόγος, επομένως η έμφασή του δίνεται στη δημιουργία και την ενίσχυση εκείνων των ικανοτήτων που το αρχικό υλικό θα γίνει λόγος ρητορικής τελειότητας. Η διαδικασία αποκτά τον ποιητικό χαρακτήρα που της αρμόζει και παύει να γίνεται μια απογυμνωμένη, ρηχή και στείρα μάθηση, όπως ακριβώς αυτή που προσφέρουν οι ανταγωνιστές του».¹⁵⁰

Στη συνέχεια, ο Ισοκράτης στο λόγο του στρέφεται στο θέμα της εκπαιδευτικής μεθόδου. Η ανώτατη βαθμίδα της εκπαίδευσης προϋποθέτει εκ μέρους του μαθητή την πλήρη γνώση των μεθόδων του λόγου και την άσκηση στη χρήση τους. Μάθηση και άσκηση θα εκπαιδεύσουν μια δεκτική φύση στους τύπους των λόγων, στα ρητορικά είδη, όπως ο ίδιος τα άσκησε: πανηγυρικούς, εγκώμια, απολογίες και επιστολές. Ο δάσκαλος απηνή άλλη πρέπει να ασκεί την ικανότητα να εισδύει μέχρι τα έσχατα όρια «του λογικώς εκμαθητού» και να καθιστά τον εαυτό του πρότυπο, καθώς ο ίδιος θα παραθέτει παραδείγματα προς μίμηση (παιδαγωγική αρχή της μίμησης), ώστε οι μαθητές μιμούμενοι αυτόν να μπορούν να εκφράζονται «άνθηρότερον και χαριέστερον τῶν ἄλλων». Άρα η ρητορική δεν είναι απλά μια τέχνη ή μια μέθοδος, αλλά πολύ περισσότερο μια άσκηση. Όλα αυτά όμως πρέπει να συνδυάζονται με φιλοσοφική μελέτη, ώστε να εξασφαλιστεί πλήρως η επιτυχία, και μόνο έτσι *οι φιλοσοφούντες* θα φτάσουν στην τελειότητα κατά τη σύνθεση των λόγων τους.

149.(Πρὸς Δημ. 51)

150.Ψυχάρη Σ.,ο.π.σελ.60-62

Ε2.ΠΕΡΙ ΑΝΤΙΔΟΣΕΩΣ

Ο Ισοκράτης δημοσιεύει επίσης, περίπου το 364 π.Χ. σε ηλικία 82 ετών, μια εκτενή αγόρευση του με τίτλο Περί Αντιδόσεως, στην οποία εκθέτει το βίο και τα έργα του και υπερασπίζεται τις αντιλήψεις του σχετικά με τη καλλιέργεια του πνεύματος.¹⁵¹ Η ισοκρατική φιλοσοφία σε αυτό το έργο είναι παιδεία με έντονα πρακτικό χαρακτήρα. Σύμφωνα με τον Ισοκράτη, η επιδίωξη της *επιστήμης*, της αληθινής γνώσης λόγων και έργων, αντίκειται στην ανθρώπινη φύση. Η παιδεία στοχεύει στην υγιή γνώμη (δόξαν), με την οποία μπορεί κανείς να πετύχει μέσα από τη σωστή εκτίμηση των περιστάσεων το καλύτερο αποτέλεσμα.¹⁵²

Η τέχνη του Ισοκράτη παρουσιάζεται στον λόγο **Περί Αντιδόσεως** και αποτυπώνεται η πρακτική φύση του Ισοκράτη και του σχολείου του. Στο λόγο αυτό ο Ισοκράτης, έπειτα από σαράντα περίπου χρόνια βιωμένης εκπαιδευτικής εμπειρίας, βλέπει και αποτιμά τη ρητορική και εκπαιδευτική του δραστηριότητα, τη ζωή και τη μέθοδο διδασκαλίας του και γενικά τη φιλοσοφία του. Η ρητορική εκπαίδευση που επαγγέλλεται ο Ισοκράτης για τους μαθητές του και η επίδοσή τους σε αυτήν στηρίζεται στη φυσική του ικανότητα, στην κατάλληλη εκπαίδευσή τους και στην πείρα και άσκηση στη χρήση και εφαρμογή αυτών που έμαθαν. Για την επίτευξη του στόχου απαιτείται οι διδάσκοντες να έχουν εκπαιδευτική ικανότητα, να κατευθύνουν δηλαδή σωστά τους μαθητές τους και να ασκούν επιμελημένη εποπτεία. Από την άλλη μεριά, οι διδασκόμενοι πρέπει να διαθέτουν τα αναγκαία φυσικά προσόντα και να συμμορφώνονται απολύτως προς τις οδηγίες των διδασκόντων. Άρα τρεις είναι οι βασικές προϋποθέσεις, κατά τον ρήτορα, για μια επιτυχή εκπαίδευση του μαθητή: η φύση, η μάθηση και η άσκηση. Ο συνδυασμός στο ίδιο πρόσωπο φυσικών προσόντων και επιμελούς μάθησης και άσκησης μπορεί να καταστήσει το άτομο ανυπέβλητο, πεπαιδευμένο.

Με τη σφοδρή αντιπαράθεση του προς τους εριστικούς φιλοσόφους και τους δικανικούς ρήτορες, ο Ισοκράτης αναλαμβάνει την υπεράσπιση του εκπαιδευτικού του έργου, της φιλοσοφίας όπως ο ίδιος την αντιλαμβάνεται υπογραμμίζοντας ότι: «τὴν τε φιλοσοφίαν ἐκ πολλῶν ἐνόμιζον ἐπιδείξειν ἀδίκως διαβεβλημένην, καὶ πολὺ ἂν δικαιότερως ἀγαπωμένην αὐτὴν ἢ μισουμένην (§170). Γι' αυτό θεωρούσε επιτακτική την ανάγκη της μόρφωσης των νέων, τονίζοντας ότι: ἀλλ' εἰ μὲν ἡ φιλοσοφία τοιαύτην ἔχει δύναμιν ὥστε διαφθεῖρειν τοὺς νεωτέρους, οὐ τοῦτον χρὴ μόνον κολάζειν ὃν ἂν γράψηται τις τούτων, ἀλλὰ πάντας ἐκποδῶν ποιεῖσθαι τοὺς περὶ τὴν διατριβὴν ταύτην ὄντας· εἰ δὲ τοῦναντίον πέφυκεν ὥστ' ὠφελεῖν καὶ βελτίους ποιεῖν τοὺς πλησιάζοντας καὶ πλέονος ἀξίους, τοὺς μὲν διαβεβλημένους πρὸς αὐτὴν παυστέον, τοὺς δὲ συκοφαντοῦντας ἀτιμητέον, τοῖς δὲ νεωτέροις συμβουλευτέον ἐν ταύτῃ διατριβῇ μᾶλλον ἢ τοῖς ἄλλοις ἐπιτηδεύμασι» (§175).

Συνεχίζοντας την απολογία για τον βίο και την τέχνη του, ο Ισοκράτης παρέθεσε τα ονόματα επιφανών μαθητών του, για να αποδείξει την αξία και την ποιότητα της διδασκαλίας του, ενώ επισήμανε την αφιλοχρηματία του, μια και από την ενασχόληση με τη ρητορική δεν απέκτησε περιουσία. Συγκρίνοντας τις επιδιώξεις και το έργο του γυμναστή και του δασκάλου της ρητορικής, επισήμανε ότι παρά τις προσπάθειές τους δεν κατορθώνουν να κάνουν άριστους όλους τους μαθητές τους.¹⁵³

Και συνεχίζει:

[186] “ Ὁ μὲν οὖν τύπος τῆς φιλοσοφίας τοιοῦτός τις ἐστίν. ἡγοῦμαι δ' ὑμᾶς μᾶλλον ἂν ἔτι καταμαθεῖν τὴν δύναμιν αὐτῆς, εἰ διέλθοιμι τὰς ὑποσχέσεις ἃς ποιούμεθα πρὸς τοὺς πλησιάζειν ἡμῖν βουλομένους. [187] λέγομεν γὰρ ὡς δεῖ τοὺς μέλλοντας διοίσειν ἢ περὶ τοὺς λόγους ἢ περὶ τὰς πράξεις ἢ περὶ τὰς ἄλλας ἐργασίας πρῶτον μὲν πρὸς τοῦτο πεφυκέναι καλῶς, πρὸς ὃ ἂν προηρημένοι τυγχάνωσιν, ἔπειτα παιδευθῆναι καὶ λαβεῖν τὴν ἐπιστήμην, ἥτις ἂν ἦ περὶ ἐκάστου, τρίτον ἐντριβεῖς γενέσθαι καὶ γυμνασθῆναι περὶ τὴν χρεῖαν καὶ τὴν ἐμπειρίαν αὐτῶν· ἐκ τούτων γὰρ ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐργασίαις τελείους γίνεσθαι καὶ πολὺ διαφέροντας τῶν ἄλλων. [188] εἶναι δὲ τούτων προσῆκον ἐκατέροις, τοῖς τε διδάσκουσι καὶ τοῖς μανθάνουσιν, ἴδιον μὲν τοῖς μὲν εἰσενέγκασθαι τὴν φύσιν οἷαν δεῖ, τοῖς δὲ δύνασθαι παιδεῦσαι τοὺς τοιούτους, κοινὸν δ' ἀμφοτέρων τὸ περὶ τὴν ἐμπειρίαν γυμνάσιον· δεῖν γὰρ τοὺς μὲν ἐπιμελῶς ἐπιστατῆσαι τοῖς παιδευομένοις, τοὺς

151.Βλ. Pernot (2005): σελ. 59

152.Ε.Αλεξίου,ό.π.,σελ.213

153.ΙΣΟΚΡ 15.186–192

δ' ἐγκρατῶς ἐμμεῖναι τοῖς προσταττομένοις οὐκ οἶδεν ὅτι τυχὼν ὁ τοιοῦτος παιδείας μὴ τῆς ἀπηκριβωμένης, ἀλλὰ τῆς ἐπιπολαίου καὶ πᾶσι κοινῆς, τοιοῦτος ἂν εἴη ρήτωρ οἷος οὐκ οἶδ' εἴ τις τῶν Ἑλλήνων γέγονεν;[192] Περὶ μὲν οὖν τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐμπειρίας ταῦτα γινώσκω· περὶ δὲ τῆς παιδείας οὐκ ἔχω τοιοῦτον λόγον εἰπεῖν· οὔτε γὰρ ὁμοίαν οὔτε παραπλησίαν ἔχει τούτοις τὴν δύναμιν. εἰ γὰρ τις διακούσειεν ἅπαντα τὰ περὶ τοὺς λόγους καὶ διακριβωθείη μᾶλλον τῶν ἄλλων, λόγων μὲν ποιητῆς τυχὼν ἂν χαριέστερος γένοιτο τῶν πολλῶν, εἰς ὄχλον δὲ καταστάς, τούτου μόνον ἀποστερηθεῖς, τοῦ τολμᾶν, οὐδ' ἂν φθέγγασθαι δυνηθείη.”

Μετάφραση: «Αὐτὴ μὲν λοιπὸν εἶναι ἡ μορφή τῆς πνευματικῆς μορφώσεως. Εγὼ δε νομίζω ὅτι σεις καλῦτερα ἠθέλετε ἀντιληφθῆ τὴν δύναμιν αὐτῆς, εἴαν ἠθέλον ἐκθέσει εἰς σας τας υποσχέσεις τας ὁποίας δίδομεν εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ μας πλησιάζουν. Λέγομεν λοιπὸν εἰς αὐτούς, ὅτι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι πρόκειται νὰ διακριθῶν εἴτε εἰς τοὺς λόγους εἴτε εἰς τὴν πράξιν εἴτε εἰς παν ἄλλο εἶδος ἀσχολίας, πρέπει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ εἶναι πλουσίως προικισμένοι ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ τὴν ἐργασίαν, τὴν ὁποῖαν ἐξέλεξαν, ἔπειτα δε νὰ λάβουν τὴν μὲν μορφωσιν καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία ἀρμόζει εἰς ἐκάστην ἐργασίαν, τρίτον δε νὰ γίνων ἐμπειροὶ καὶ ἀσκηθῶν ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν καὶ τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν· διότι διὰ τῶν μέσων τούτων εἰς παν εἶδος δραστηριότητος κατορθώνει τις νὰ γίνῃ τέλειος καὶ νὰ ξεπεράσῃ πολὺ τοὺς ἄλλους. Εξ ὅλων τούτων προκύπτει ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχουν καθήκον καὶ οἱ δύο, καὶ οἱ διδάσκοντες καὶ οἱ μαθάνοντες, εἶναι οἱ μὲν μαθηταὶ νὰ εἰσφέρουν εἰς τὴν μελέτην τὰ ἀναγκαῖα φυσικὰ προτερήματα, οἱ δε διδάσκαλοι νὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ παιδεύσουν τοὺς οὕτω προικισμένους, κοινὸν δε καθήκον καὶ τῶν δύο ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν γνώσεων· διότι πρέπει οἱ μὲν διδάσκαλοι νὰ κατευθύνουν προσεκτικὰ τοὺς μαθητὰς τῶν, οἱ δε μαθηταὶ νὰ παρακολουθήσουν με φροντίδα ἐνεργητικὴν τας συμβουλὰς τας ὁποίας τοὺς δίδουν.

Αὐτὰ μὲν λοιπὸν εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα λέγομεν δι' ὅλα τὰ επαγγέλματα· εἴαν δε κανεὶς ἀφήσας κατὰ μέρος τὰ ἄλλα ἠθέλε με ἐρωτήσῃ, ποῖον ἐκ τούτων ἔχει τὴν μεγαλυτέραν σημασίαν διὰ τὴν ρητορικὴν μὲν μορφωσιν, ἠθέλον ἀπαντήσῃ εἰς αὐτόν, ὅτι τὰ φυσικὰ προτερήματα εἶναι ἀνυπέβλητα καὶ ξεπερνοῦν ὅλα τὰ ἄλλα· διότι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔχει διάνοιαν κατάλληλον νὰ εὐρίσκη, νὰ μαθάνῃ, νὰ κοπιᾷ καὶ νὰ ἐνθυμῆται, τὴν δε φωνὴν καὶ τὴν καθαρότητα τῆς ἀπαγγελίας τοιαύτην, ὥστε ὄχι μόνον διὰ τῶν λόγων του, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἐπιτυχούς διατάξεως τούτων νὰ πείθῃ τοὺς ἀκούοντας, προσέτι δε εἴαν ἔχη τόλμην, ὄχι τοιαύτην, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ ἀναισχυντίαν, ἀλλ' ἐκείνην ἡ ὁποία συνοδεύεται με σφροσύνην καὶ παρασκευάζει τὴν ψυχὴν, ὥστε νὰ μὴ ἔχη ὀλιγώτερον θάρρος, ὅταν ομιλεῖ ὁ ρήτωρ ἐνώπιον ὅλων τῶν πολιτῶν παρά ὅταν σκέπτεται καθ' ἑαυτόν, ποῖος ἀγνοεῖ, ὅτι λαβὼν τοιαύτην μὲν μορφωσιν, ὄχι τελείαν, ἀλλ' ἐπιφανειακὴν, ὁποῖαν πᾶς τις δύναται νὰ λάβῃ, οὗτος θα γίνῃ τοιοῦτος ρήτωρ, ὁποῖος δὲν γνωρίζω ἀν ὑπάρχη ἄλλος μετὰ τῶν Ἑλλήνων; Εξ ἄλλου γνωρίζομεν ὅτι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εἶναι κατώτεροι κατὰ τὰ φυσικὰ προτερήματα τῶν προηγουμένων, προέχουν δε κατὰ τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἀσκήσιν, γίνονται ἀνώτεροι ὄχι μόνον τῶν ἐαυτῶν τῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι εἶναι μὲν προικισμένοι με ἐξαιρετὰ φυσικὰ προτερήματα, ἔχουν ὅμως παραμελήσῃ πάρα πολὺ τοὺς ἐαυτοὺς τῶν· ὥστε καθὲν ἐκ τῶν δύο τούτων προτερημάτων (φύσις-ἀσκησις) δύναται νὰ κάμῃ ἓνα ἄνθρωπον ἱκανὸν νὰ ομιλῇ καὶ νὰ πράττῃ, ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ἠνωμένα εἰς ἓν ἄτομον δύναται νὰ καταστήσῃ τούτο ἀνυπέβλητον ὑπὸ τῶν ἄλλων. Αὐτὴν μὲν λοιπὸν τὴν γνώμην ἔχω ἐν σχέσει πρὸς τὰ φυσικὰ προτερήματα καὶ τὴν ἀσκήσιν· ὅσον ἀφορᾷ ὅμως εἰς τὴν μὲν μορφωσιν (ἀγωγὴν) δὲν δύναμαι νὰ εἶπω τὰ ἴδια, διότι ἡ δύναμις τῆς δὲν εἶναι οὔτε ἴση, οὔτε ἀνάλογος πρὸς τὰ προηγούμενα προσόντα (φύσιν καὶ ἀσκήσιν). Εἴαν πράγματι κάποιος ἠθέλε ἀκούσει προσεκτικὰ ὅλα τὰ μαθήματα περὶ εὐγλωττίας καὶ κατεῖχεν ὅλας τας λεπτομερείας περὶ αὐτῆς καλῦτερον ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους, ἀλλ' ἐμφανιζόμενος ἐνώπιον τοῦ ὄχλου, εἴαν ἠθέλε στερηθῆ ἐνός μόνον, δηλαδὴ τῆς τόλμης, δὲν θα ἠδύνατο οὐδέ μίαν λέξιν νὰ εἴπῃ».¹⁵⁴

Στον λόγο του Περὶ Ἀντιδόσεως ἀναφέρει ὅτι ἡ διδασκαλία στὴν Ἀκαδημία δὲν εἶχε καμία οὐσιαστικὴ πρακτικὴ χρησιμότητα στὴν πραγματικὴ ζωὴ, ἐνῶ ἡ δική του διδασκαλία ἦταν γόνιμη μόνον σ' ἐκείνους που ἦταν ἐκ φύσεως ἐπιδεκτικοὶ (§260-268). «Ὁ Πλάτων εἶχε πολλές φορές κατηγορήσει τὴ ρητορικὴ γιὰ τὸ ὅτι μποροῦσε νὰ διδάσκει κάποιον πὼς νὰ πείθῃ τὸ ἀκροατήριό του γιὰ τις ἀπόψεις του, χωρὶς νὰ χρησιμοποιοῖ ὑψηλὰ ἰδανικά καὶ ἠθικὴ στόχευση. Ἡ ρητορικὴ γιὰ

154. Μτφρ. Κ.Θ. Αραπόπουλος, 1958. *Ἰσοκράτους Περὶ ἀντιδόσεως*. Αρχαῖον κείμενον, εἰσαγωγή, μετάφρασις, σημειώσεις. Ἀθῆνα: Πάπυρος.

τον φιλόσοφο αποτελούσε ένα πρακτικό μέσο που παρείχε μεθόδους, για να πετύχει κανείς ανήθικους σκοπούς. Παρ' όλα αυτά ο Ισοκράτης βρήκε τον τρόπο ν' απαντήσει στο θέμα που έθεσε ο Πλάτων με την υιοθέτηση ενός πανελληνίου ιδεώδους». ¹⁵⁵

Ο Ισοκράτης στον λόγο του *Περὶ Ἀντιδόσεως* αναφέρει ότι τού προσφέρθηκε τέτοια παιδεία, ώστε να γίνει ἐπιφανέστερος καὶ γνωριμώτερος ἀνάμεσα στους συμπολίτες του. ¹⁵⁶ Πολύ πιο νωρίς, στον *Κατὰ τῶν Σοφιστῶν* λόγο παρ.(15), εξέφρασε την πεποίθηση ότι, ἀκόμη και εκείνοι που ἔχουν τὴν φύσιν καταδεεστέραν, μπορούσαν να γίνουν φρονιμώτεροι, ἀκολουθώντας τη διδασκαλία του και ὅτι η φιλοσοφία του κάνει τους μαθητές του *επιεικεῖς*, ὅρος συνώνυμος του *ἀγαθός*: «Καίτοι τοὺς βουλομένους πειθαρχεῖν τοῖς ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας ταύτης προσταττομένοις πολὺ ἂν θάττον πρὸς ἐπιείκειαν ἢ πρὸς ῥητορείαν ὠφελήσειεν. Καὶ μηδεὶς οἰέσθω με λέγειν ὡς ἔστιν δικαιοσύνη διδακτόν· ὅλως μὲν γὰρ οὐδεμίαν ἡγοῦμαι τοιαύτην εἶναι τέχνην, ἥτις τοῖς κακῶς πεφυκόσιν πρὸς ἀρετὴν σωφροσύνην ἂν καὶ δικαιοσύνην ἐμπούσειεν· οὐ μὴν ἀλλὰ συμπαρακελεύσασθαι γε καὶ συνασκήσαι μάλιστα· ἂν οἶμαι τὴν τῶν λόγων τῶν πολιτικῶν ἐπιμέλειαν».

Εκτός ἀπὸ τα παραπάνω και ἀφοῦ δεν ἀποδεχόταν τὴν ὑπαρξὴ ρητορικῶν κανόνων και δεν πίστευε στη μετάδοση μιᾶς συστηματικῆς θεωρίας για τὴ ρητορικὴ, ἐπέμενε σε μιᾶ συντηρητικότερη πρόσληψή της ὡς ικανότητας που βασίζεται σε τρεῖς συνιστώσες, κατάλληλη φύση, ἐμπειρία - ἡ ὁποία προϋποθέτει πολιτικὴ ἐνασχόληση - και τὴ διδασκαλία, ἡ ὁποία οδηγεῖ στην ἀπόκτηση τῆς *ορθῆς δόξης*, ὡστε να γίνουν οἱ μαθητές του Ισοκράτη τέλειοι και να διαφέρουν κατὰ πολὺ ἀπὸ ὄλους τους ἄλλους. Τονίζει ὅτι ἡ ἐκπαίδευση ἔχει μόνον ἓνα ρόλο και δεν μπορεί να ἐπιτύχει τίποτε, εἰάν δεν ὑπάρχει ἡ φύσις ¹⁵⁷. «Ἡ παίδευσις ἀπὸ μόνῃ της δεν εἶναι δυνατό να δημιουργήσῃ ἀγωνιστὰς ἀγαθοὺς ἢ λόγων ποιητὰς, μπορεί ὁμως να κάνει ἐκείνους που ἔχουν καταδεεστέραν φύσιν φρονιμωτέρους» ¹⁵⁸. Οἱ δάσκαλοι μπορούν να συμβάλλουν θετικά, ἀλλὰ οἱ ικανότητες ἀναπτύσσονται πλήρως σε ἐκείνους που ξεχωρίζουν τόσο για τὴν φυσικὴ τους προδιάθεση, ὅσο και για τὴν ἐκπαίδευσή τους.

Ε6. ΠΡΟΣ ΔΗΜΟΝΙΚΟΝ

Ἡ ἐπιστολὴ Πρὸς Δημόνικον γράφτηκε γύρω στο 374-372 π.Χ. Αὐτός ο συγκεκριμένος λόγος, ἀποτελεῖ μιᾶ ἠθικὴ θεωρία σε ἐπιστολικὴ μορφή και προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς διδασκαλίας δραστηριότητας του Ισοκράτη, ὅπου ἀναπτύσσει ἓνα ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα, που ἀπομακρύνεται ριζικὰ ἀπὸ τον σοφιστικὸ σχετικισμό, θέτοντας τὴ ρητορικὴ ὡς θεμέλιο τῆς παιδείας.

Οἱ παραινετικοὶ λόγοι του Ισοκράτη θεωροῦνται πολὺ σημαντικοί, διότι ἀποτελοῦν ἰδανικὴ περίπτωση για τὴ μελέτη τῆς συνέχισης τῶν ἠθικῶν ἀξιών τῆς ἀρχαϊκῆς ἢ τῆς ἐποχῆς ἢ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, καθὼς συνδυάζουν δυο ἀποκλειστικὲς μέχρι τότε, λειτουργίες τῆς ποίησης: τὸν *αἶνον* (ἐπαινο και παραινέση) και τὸν ὕμνο τῆς ἀρετῆς και τῶν πράξεων τῶν ἀγαθῶν. Οἱ λόγοι Πρὸς Νικοκλέα, Νικοκλῆς ἢ Κύπριοι και Πρὸς Δημόνικον ἀποτελοῦν τὶς πρακτικὲς ἀπαντήσεις του Ισοκράτη για τὸ ζήτημα τῆς διδασκαλίας τῆς ἀρετῆς και τῆς ἠθικῆς βελτίωσης, ὄχι μόνον σε δημόσιο, ἀλλὰ και σε ἰδιωτικὸ ἐπίπεδο.

Συνεχίζοντας, ο Ισοκράτης παρατηρεῖ πὼς ἡ τύχη τον ευνοεῖ, ἀφοῦ ο νεαρός Δημόνικος θέλει να μορφωθεῖ και ο ἴδιος ἔχει ἀναλάβει να διδάσκει και να μορφώνει ἀνθρώπους. Μάλιστα παρατηρεῖ πὼς καθοδηγεῖ σωστὰ αὐτοὺς που σπουδάζουν φιλοσοφία. Για ἀκόμη μιᾶ φορά ἐδῶ ο Ισοκράτης προωθεῖ τὴν ἀποψή του για τὴ διδασκαλία του και τὴ γενικὴ ἀποψή του για τον εαυτό του, πὼς δηλαδὴ δίδασκε φιλοσοφία. Ἐπιπλέον, δε χάνει ευκαιρία να κατακρίνει με ἔμμεσο τρόπο τους σοφιστὲς, χωρὶς να τους κατονομάζει βέβαια. Ἀναφέρει πὼς οἱ ἐπαγγελματίες ῥήτορες (ὄσοι λόγους συγγράφουσι) μπορεί να διδάσκουν τους μαθητές τους να γράφουν καλοὺς λόγους και να ἀποκτήσουν ρητορικὴ δεινότητα (τὴν δεινότητα τὴν ἐν τοῖς λόγοις ἀσκήσουσι), ὁμως οἱ φιλόσοφοι εἶναι αὐτοὶ που ἀσχολοῦνται με τὸ καλύτερο μέρος τῆς φιλοσοφίας. Αὐτοὶ εἶναι που μορφώνουν καλύτερα τους μαθητές, διότι αὐτοὶ ἔχουν ἀναλάβει να σμιλεύσουν τὸ ἦθος τῶν μαθητῶν τους και

155. Πέτροπούλου, ο.π. σελ. 60

156. (Ἀντιδ. 161).

157. (Ἀντιδ. 185)

158. (Σοφ. 15)

να διορθώνουν τον χαρακτήρα τους. Αντίθετα οι σοφιστές, δεν ενδιαφέρονται για την πραγματική μόρφωση των μαθητών τους, αλλά η προσπάθειά τους έτεινε προς την επίδειξη.

Ολόκληρος ο λόγος Πρὸς Δημόνικον αποτελεί μια υποθήκη σοφίας, ένα σύνολο αποφθεγμάτων τα οποία συμπυκνώνουν την πολιτική και ποιητική σοφία των προγενεστερών σοφιστών και ποιητών. Και ειδικά στο τέλος του λόγου του¹⁵⁹ ο Ισοκράτης συνδέει άμεσα τον εαυτό του με την ποιητική παράδοση, παραινώντας τον Δημόνικο να επιθυμεί την καλοκαγαθία, να μην υπακούει μόνο στον ίδιο τον Ισοκράτη, αλλά να γνωρίσει καλά τις γνώμες των ποιητών και των άλλων σοφιστών διαλέγοντας το χρήσιμο υλικό «όπως η μέλισσα, η οποία, αν και πηγαίνει σε πολλά λουλούδια, διαλέγει τον καλύτερο χυμό από τα άνθη». Υποστηρίζει ότι με την *ορθή δόξα*, οι μαθητές του Ισοκράτη μπορούν να γίνουν τέλειοι και να διαφέρουν κατά πολύ από όλους τους άλλους. Τονίζει ότι η εκπαίδευση έχει μόνο ένα ρόλο και δεν μπορεί να επιτύχει τίποτε, εάν δεν υπάρχει η φύσις¹⁶⁰. «Ἡ παιδείσις ἀπὸ μόνῃ τῆς δεν εἶναι δυνατό να δημιουργήσει ἀγωνιστὰς ἀγαθοὺς ἢ λόγων ποιητὰς, μπορεῖ ὁμως να κάνει ἐκείνους που ἔχουν καταδεεστέραν φύσιν φρονιμωτέρους»¹⁶¹. Οι δάσκαλοι μπορούν να συμβάλλουν θετικά, αλλά οι ικανότητες αναπτύσσονται πλήρως σε εκείνους που ξεχωρίζουν τόσο για την φυσική τους προδιάθεση, όσο και για την εκπαίδευσή τους.

E4.Περὶ Εἰρήνης

Ο Ισοκράτης στον **Περὶ Εἰρήνης** λόγο του παραδέχεται, αφού συμφωνεί με τον Σωκράτη πως τέσσερα είναι τα μέρη στα οποία διακρίνεται η αρετή: η οσιότητα, η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη και η ανδρεία. Η συγγραφή του συγκεκριμένου λόγου τοποθετείται το 357 ή το 355 π.Χ., δηλαδή στη μέση ή στο τέλος του Συμμαχικού Πολέμου. Ο ρήτορας επαινεί τους προγόνους των Αθηναίων, διότι παρέδωσαν στα χέρια των απογόνων τους την πόλη ευτυχισμένη και άφησαν τη μνήμη της αρετής και των πράξεων τους αθάνατες και αιώνιες: «Καὶ γὰρ οἱ πρόγονοι τοιοῦτους αὐτοὺς παρασχόντες τὴν τε πόλιν εὐδαιμονεστάτην τοῖς ἐπιγιγνομένοις παρέδοσαν καὶ τῆς αὐτῶν ἀρετῆς ἀθάνατον τὴν μνήμην κατέλιπον». Ο λογογράφος ισχυρίζεται πως αποτελεί αναγκαία τακτική η καλλιέργεια της αρετής και η αποφυγή κάθε κακής ενέργειας. Για να υποστηρίξει αυτό το επιχείρημα ο Ισοκράτης, αναφέρει πως ακόμη και αν ένας άνθρωπος που έχει διαπράξει αδικίες και κακά δεν καταδικασθεί λόγω του αναπάντεχου θανάτου του, για παράδειγμα, θα υποστεί τότε η πόλη στην οποία ανήκει τις συνέπειες όλων του των πράξεων. Γι' αυτό διατείνεται πως η αρετή πρέπει να αποτελεί τον αυτοσκοπό του ανθρώπου και μέσω αυτής να βελτιώνεται και ο ίδιος αλλά και η πόλη, στην οποία ανήκει. Και αυτή η καλλιέργεια της αρετής επιτυγχάνεται μόνο μέσα από τη ρητορική αγωγή και τη σωστή εκπαίδευση.¹⁶² Η αρετή δηλαδή είναι αποτέλεσμα ενάρετων πράξεων, που πραγματώνονται ύστερα από την κατάλληλη παιδεία που επιδέχεται ο κάθε άνθρωπος που τείνει προς τη μάθηση και τη βελτίωση του χαρακτήρα του.

E5. Παναθηναϊκός

Στον λόγο του αυτόν, τον οποίον ξεκίνησε να γράφει σε ηλικία ενενήντα τεσσάρων ετών, ο Ισοκράτης επαινεί την Αθήνα, παρουσιάζει και υπερασπίζεται το έργο του και προβληματίζεται αναφορικά με το ιδανικό πολίτευμα. Η έννοια που αποδίδει ο Ισοκράτης στον πεπαιδευμένο αποτυπώνεται με ιδιαίτερη ευγλωττία στον Παναθηναϊκό (30-32).¹⁶³ Ξεκινώντας το εκτενές *προοίμιον*,¹⁶⁴ ο ρήτορας επιχείρησε μια αποτίμηση του βίου του: αναφέρθηκε στα φυσικά του προτερήματα και ελαττώματα, που καθόρισαν και τον τρόπο ενασχόλησής του με τη ρητορική και την πολιτική, καθώς και σε όσους συκοφάντησαν κατ' επανάληψη τα έργα του και τον κατηγορήσαν ότι απέρριπτε όλες τις πνευματικές ενασχολήσεις και τα δημιουργήματα εκτός από τα δικά του. Και συνεχίζει:

159.(Πρὸς Δημ. 51)

160.(Ἀντιδ. 185)

161.(Σοφ. 15)

162.Πετροπούλου,ο.π.σελ.54

163Ψυχάρη Σ.,ο.π.σελ.62

164.(ΙΣΟΚΡ 12.1–40)

[26] «Τῆς μὲν οὖν παιδείας τῆς ὑπὸ τῶν προγόνων καταλειφθείσης τοσοῦτου δέω καταφρονεῖν, ὥστε καὶ τὴν ἐφ' ἡμῶν κατασταθεῖσαν ἐπαινῶ, λέγω δὲ τὴν τε γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρολογίαν καὶ τοὺς διαλόγους τοὺς ἐριστικούς καλουμένους, οἷς οἱ μὲν νεώτεροι μᾶλλον χαίρουσι τοῦ δέοντος, τῶν δὲ πρεσβυτέρων οὐδεὶς ἔστιν ὅστις ἂν ἀνεκτοὺς αὐτοὺς εἶναι φήσειεν. [27] ἀλλ' ὅμως ἐγὼ τοῖς ὀρμημένοις ἐπὶ ταῦτα παρακελεύομαι πονεῖν καὶ προσέχειν τὸν νοῦν ἅπασι τούτοις, λέγων ὡς εἰ καὶ μηδὲν ἄλλο δύναται τὰ μαθήματα ταῦτα ποιεῖν ἀγαθόν, ἀλλ' οὖν ἀποτρέπει γε τοὺς νεωτέρους πολλῶν ἄλλων ἀμαρτημάτων. τοῖς μὲν οὖν τηλικούτοις οὐδέποτ' ἂν εὐρεθῆναι νομίζω διατριβὰς ὠφελιμωτέρας τούτων οὐδὲ μᾶλλον πρεπούσας·

Τίνας οὖν καλῶ πεπαιδευμένους, ἐπειδὴ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς δυνάμεις ἀποδοκιμάζω; πρῶτον μὲν τοὺς καλῶς χρωμένους τοῖς πράγμασι τοῖς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκάστην προσπίπτουσι, καὶ τὴν δόξαν ἐπιτυχῆ τῶν καιρῶν ἔχοντας καὶ δυναμένην ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ στοχάζεσθαι τοῦ συμφέροντος· [31] ἔπειτα τοὺς πρεπόντως καὶ δικαίως ὁμιλοῦντας τοῖς ἀεὶ πλησιάζουσι, καὶ τὰς μὲν τῶν ἄλλων ἀηδίας καὶ βαρύτητας εὐκόλως καὶ ῥαδίως φέροντας, σφᾶς δ' αὐτοὺς ὡς δυνατόν ἐλαφροτάτους καὶ μετριοτάτους τοῖς συνοῦσι παρέχοντας· [33] Περὶ μὲν οὖν τῶν πεπαιδευμένων τυγχάνων ταῦτα γινώσκων. περὶ δὲ τῆς Ὀμήρου καὶ τῆς Ἡσιόδου καὶ τῆς τῶν ἄλλων ποιήσεως ἐπιθυμῶ μὲν εἰπεῖν, οἷμαι γὰρ ἂν παῦσαι τοὺς ἐν τῷ Λυκείῳ ῥαψωδοῦντας τὰ κείνων καὶ ληροῦντας περὶ αὐτῶν, αἰσθάνομαι δ' ἑμαυτὸν ἔξω φερόμενον τῆς συμμετρίας τῆς συντεταγμένης τοῖς προοιμίαις. ἔστι δ' ἀνδρὸς νοῦν ἔχοντος μὴ τὴν εὐπορίαν ἀγαπᾶν, ἣν ἔχη τις περὶ τῶν αὐτῶν πλείω τῶν ἄλλων εἰπεῖν, ἀλλὰ τὴν εὐκαιρίαν διαφυλάττειν ὑπὲρ ὧν ἂν αἰεὶ τυγχάνη διαλεγόμενος· ὅπερ ἐμοὶ ποιητέον ἐστίν. περὶ μὲν οὖν τῶν ποιητῶν αὐθις ἐροῦμεν, ἣν μὴ με προανέλη τὸ γῆρας, ἢ περὶ σπουδαιότερων πραγμάτων ἔχω τι λέγειν ἢ τούτων ».

Μετάφραση: «Τὴν παιδεία λοιπὸν ποὺ μας ἐκληροδότησαν οἱ πρόγονοί μας τόσο πολὺ ἀπέχω νὰ τὴν περιφρονῶ, ὥστε εγκρίνω κι' αὐτὴν ποὺ εἰσήχθη στὴ δική μας ἐποχὴ καὶ ἐννοῶ τὴ γεωμετρία καὶ τὴν ἀστρονομία καὶ αὐτοὺς ποὺ ονομάζουν ἐριστικούς διαλόγους, ποὺ μ' αὐτοὺς οἱ μὲν νεώτεροι εὐχαριστοῦνται περισσότερο ἀπ' ὅ,τι πρέπει, ἀπὸ τοὺς πρεσβυτέρους ὅμως δὲν ὑπάρχει οὔτε ἓνας ποὺ νὰ μὴ τοὺς βρίσκη ἀνυπόφορους.

Εγὼ ὅμως σ' ἐκείνους ποὺ θέλουν νὰ καταγίνουν μ' αὐτά, τοὺς συνιστῶ νὰ καταβάλλουν προσπάθειες καὶ πάντα νὰ προσέχουν καὶ προσθέτω, ὅτι, ἀν καμμιά ἄλλη ὠφέλεια δὲν φέρουν τὰ μαθήματα αὐτά, ἀσφαλῶς ἀποτρέπουν τουλάχιστον τοὺς νεωτέρους ἀπὸ πολλῆς ἄλλης παρεκτροπῆς. Πράγματι στους ἀνθρώπους αὐτῆς τῆς ἡλικίας ἔχω τὴν ἰδέα, ὅτι δὲν μποροῦν νὰ βρεθοῦν μελέτες ὠφελιμώτερες ἀπ' αὐτές οὔτε νὰ τοὺς ταιριάζουν περισσότερο· εἰς τοὺς πρεσβυτέρους ὅμως καὶ ἐκείνους ποὺ ἐγίναν πλέον ἄνδρες ἐπιμένω, ὅτι οἱ σπουδῆς αὐτές δὲν ταιριάζουν. Βλέπω δηλαδὴ μερικούς ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν τελειοποιηθῆ εἰς τοὺς κλάδους αὐτοὺς τόσο ὥστε νὰ τοὺς διδάσκουν καὶ στους ἄλλους, ὅτι οὔτε χρησιμοποιοῦν τὴν εἰδικότητα ποὺ ἔχουν, ὅταν πρέπει, καὶ συγχρόνως στα ἄλλα ζητήματα τῆς ζωῆς ὅτι εἶναι περισσότερο ἀνόητοι ἀπὸ τοὺς μαθητὰς τῶν, γιὰ νὰ μὴ εἰπῶ ἀπὸ τοὺς δούλους τῶν.

Ποίους λοιπὸν ονομάζω μορφωμένους, ἀφοῦ δὲν ἐπιδοκιμάζω τὶς τέχνες καὶ τὶς ἐπιστήμες καὶ τὶς φυσικὲς ἰκανότητες; Πρῶτα πρῶτα αὐτοὺς ποὺ χειρίζονται καλὰ τὰ ζητήματα ποὺ τοὺς παρουσιάζονται κάθε μέρα καὶ ἔχουν τὴ νοημοσύνη νὰ ἐπωφελοῦνται τῶν περιστάσεων καὶ νὰ εἶναι ἰκανοὶ νὰ πετυχαίνουν τὶς περισσότερες φορές ἐκεῖνο ποὺ συμφέρει· ἔπειτα ἐκείνους ποὺ εἶναι ἀξιοπρεπεῖς καὶ δίκαιοι πρὸς αὐτοὺς ποὺ τοὺς συναναστρέφονται συχνά καὶ ποὺ ἀνέχονται ἡρεμοὶ τοὺς δυσάρεστους καὶ οἰκλήρους τύπους, ἐνῶ οἱ ἴδιοι φέρονται πρὸς τοὺς φίλους τῶν με τὴ μεγαλύτερη καλωσύνη καὶ ἠπιότητα.

Επὶ πλέον ἐκείνους ποὺ εἶναι πάντοτε ἐγκρατεῖς εἰς τὰς ἡδονάς, καὶ δὲν τοὺς κατασυντρίβουν οἱ συμφορές, παρά τῆρου ἀνδρική στάση καὶ ἀντάξια τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης· τέταρτον, τὸ καὶ σπουδαιότερο, αὐτοὺς ποὺ δὲν τοὺς διαφθείρει τῆς τύχης ἡ εὐνοία, ποὺ μῆτε γίνονται ἄλλοι ἀνθρώποι μῆτε γίνονται υπερήφανοι, ἀλλὰ παραμένουν ἀνθρώποι λογικοὶ καὶ ποὺ δὲν χαίρουν γιὰ τὰ ἀγαθὰ ποὺ τοὺς ἔδωσε ἡ τύχη περισσότερο παρά γιὰ τὰ ἀγαθὰ ποὺ ἀπέκτησαν ἐξ ἀρχῆς με τὸ φυσικὸ τοὺς χαρακτήρα καὶ τὴν ὀρθοφροσύνη τοὺς. Ἐκεῖνοι ὅμως ποὺ εὐκόλα προσαρμολογῶν τὸν ἐσωτερικὸ τοὺς ἀνθρώπο πρὸς ὅλα αὐτὰ γενικῶς, αὐτοὶ ἐπιμένω, ὅτι εἶναι καὶ συνετοὶ καὶ τέλειοι ἄνδρες καὶ ὅτι κατέχουν ὅλες τὶς ἀρετές. Περὶ τῶν μορφωμένων λοιπὸν ἀνθρώπων αὕτη εἶναι ἡ γνώμη μου. Ὅσο γιὰ τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου καὶ τῶν ἄλλων ποιητῶν θέλω μὲν

να μιλήσω, διότι φαντάζομαι, ότι μπορώ να αποστομώσω αυτούς που απαγγέλλουν τα έργα εκείνων εις το Λύκειον και λένε ανοησίες γι' αυτά, αλλά νοιώθω τον εαυτό μου να παρασύρεται έξω από τη συμμετρία που ανήκει οργανικά εις τα προοίμια. [34]Χαρακτηριστικό δε του συνετού ανθρώπου είναι όχι ν' αγαπά την ευχέρεια του λόγου, εάν κανένας είναι εις θέσιν να ειπή περισσότερα από τους άλλους για τα ίδια ζητήματα, αλλά να διαλέγη την κατάλληλη στιγμή για ζητήματα περί των οποίων ομιλεί. Κι' αυτό ακριβώς έχω καθήκον να κάνω. Περί των ποιητών λοιπόν θα τα ξαναπούμε, εκτός αν προλάβουν τα γεράματα και με γονατίσουν, ή αν δεν έχω να ειπώ τίποτε για ζητήματα σπουδαιότερα απ' αυτά.»¹⁶⁵

Ο μαθητής διαβάσει τον Παναθηναϊκό ως ένα κείμενο που υπερβαίνει την αντιλογία, επαινώντας την Αθήνα για τους Αθηναίους και τη Σπάρτη για τους Σπαρτιάτες, πράγμα που σε κάθε περίπτωση μπορεί να είναι ο καλύτερος τρόπος να τους εντάξει στον κατάλογο του πανελληνίου πολιτιστικού και πολιτικού προγράμματος. Επομένως πρόκειται για την καλύτερη ενέργεια που έχει να κάνει εκείνος που ασκεί τη φιλοσοφία. Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο του διαλόγου είναι ότι κάνει το έργο του Ισοκράτη να τελειώνει σαν να απεικονίζει ένα είδος σκηνης που διαδραματίζεται σε σχολική αίθουσα και όπου η ίδια η φιγούρα του Ισοκράτη απομακρύνεται από τον κλασικό έλεγχο του παιδαγωγού και της αυθεντίας που αυτός εκφράζει. «Αυτή η εικόνα μπορεί να είναι ένας τρόπος να φανεί ότι δεν είναι τόσο σημαίνοντα αυτά καθ' εαυτά τα γραπτά έργα του Ισοκράτη, αλλά οι πρακτικές που επιδεικνύονται σε αυτά και που θα πρέπει να λειτουργήσουν ως παράδειγμα για τη μελλοντική εκπαιδευτική πράξη. Κλείνει το λόγο, επαινώντας τους ακροατές εκείνους που αναγνωρίζουν ότι οι «διδασκτικοί και έντεχνοι λόγοι» οι οποίοι κατακρίνουν τα σφάλματα και αποσκοπούν στην αλήθεια είναι καλύτεροι από εκείνους που αποσκοπούν στην ευχαρίστηση».¹⁶⁶

Ο Παναθηναϊκός είναι το τελευταίο έργο της σταδιοδρομίας του ρήτορα. Σε αυτό αναφέρεται ότι κάποιοι από τους μαθητές του Ισοκράτη τού αφηγήθηκαν ένα περιστατικό που συνέβη στο Λύκειο, κατά το οποίο κάποιοι «κοινοί σοφιστές» έκαναν μια δημοφιλή επίδειξη για την ποίηση του Ομήρου και του Ησίοδου. Προσπάθησαν με αυτό τον τρόπο να κατηγορήσουν τον Ισοκράτη ότι περιφρονεί όλες τις δραστηριότητες και ότι τελικά απορρίπτει όλες τις μορφές της φιλοσοφίας και της παιδείας, εκτός από τη δική του. Στο τέλος του έργου ο Ισοκράτης αναγνωρίζει που πρέπει να σταματά η λαϊκή φιλοσοφία και πού να αρχίζει ο πολιτικός λόγος. Στο Λύκειο ένας μαθητής, φίλος της σπαρτιατικής αγωγής, διατύπωσε ανατρεπτικά σχόλια για τη ρητορική και τη φιλοσοφία του Ισοκράτη. Όμως, με τη «δική του» φωνή ο Ισοκράτης δεν καταφέρεται εναντίον του, αλλά επιτρέπει στο μαθητή να «παραμείνει στην κατάσταση στην οποία έχει τοποθετήσει τον εαυτό του». Εκφράζεται δηλαδή μια αινιγματική αποδοχή για τα όρια της παιδαγωγικής σχέσης. Ο διάλογος ανάμεσα στον Ισοκράτη και στον μαθητή του θα μπορούσε να διαβαστεί ως επίδειξη του ότι, σε αντίθεση με την προκατάληψη των σοφιστών του Λυκείου, η φιλοσοφία του Ισοκράτη είναι ικανή να αγκαλιάσει απόψεις που ισχύουν με διαφορετικούς τρόπους.

Ε6. Πανηγυρικός

«Ο Πανηγυρικός επίσης παρουσιάζεται ως επίδειξη φιλοσοφικής οξύνοιας που εκφράζεται μέσα από τους λόγους. Το αντικείμενο της φιλοσοφίας ταυτίζεται τώρα με το αντικείμενο της φρονήσεως και παρουσιάζεται ως πρακτική σοφία που διδάσκει την ηθική και πολιτική συμπεριφορά. Η φιλοσοφία υμνείται, γιατί αυτή δίδαξε τους Αθηναίους και ευρύτερα τους Έλληνες τον τρόπο συμπεριφοράς τους, αλλά και επειδή εισήγαγε την πραότητα στις μεταξύ τους σχέσεις, δηλαδή ο λόγος είναι για τις αρετές. Επιπλέον, η φιλοσοφία διαχώρισε την ηθική ευθύνη από την ανάγκη και δίδαξε τον ορθολογικό τρόπο αποφυγής των συμφορών που οφείλονται στην αμάθεια».¹⁶⁷

Ο λόγος παίζει καθοριστικό ρόλο και στον Πανηγυρικό, αυτή τη φορά με σημείο αναφοράς την Αθήνα ως ζωντανό πολιτιστικό κέντρο του αρχαίου κόσμου. Η αθηναϊκή κουλτούρα ήταν

165“**Μτφρ. Ε. Πανέτσος. 1959. Ισοκράτης. Λόγοι. IV, Αρχίδαμος, Παναθηναϊκός, Τραπεζικός. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, σελ.26**

166.Κλαμπανιστή Ευφρ.(2015).Ο λόγος της Ρητορικής και ο λόγος της Φιλοσοφίας στον Πλάτωνα.Διπλ.Εργ.Καλαμάτα,σελ.82

167.Ψυχάρη Σ.,(2017).Σχέση Ρητορικής και Φιλοσοφίας κατά τον Ισοκράτη.Καλαμάτα,σελ.104

πρωτοποριακή και ο Ισοκράτης συνέδεε άμεσα την πολιτισμική της επίδραση με το ανθρωπιστικό παιδαγωγικό του ιδεώδες, το οποίο στην ισοκρατική ορολογία αποκαλείται φιλοσοφία.¹⁶⁸

Στον Πανηγυρικό, όπου τίθεται συστηματικά στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος η πανελλήνια ιδέα, δηλαδή η συμφιλίωση των Ελλήνων και ο πόλεμος εναντίον των Περσών, ο Ισοκράτης εξυμνεί το συνολικό χαρακτήρα της αθηναϊκής πολιτισμικής υπεροχής: *το εὖ λέγειν και το εὖ φρονεῖν*, δηλαδή ο καλός λόγος και η ορθή σκέψη, χαρακτηρίζουν την πνευματική υπεροχή της Αθήνας, η οποία αναδεικνύεται σε δάσκαλο των υπολοίπων και φορέα της ελληνικής παιδείας. Ο Ισοκράτης φιλοτεχνεί μια εξιδανικευμένη *πάτριον πολιτείαν* – τόσο της Αθήνας όσο και της Σπάρτης – πριν και κατά τη διάρκεια των Περσικών πολέμων, όπου σε αντίθεση με τις σύγχρονες ατομικές φιλοδοξίες σε βάρος της πόλης, οι ηγέτες – παιδαγωγοί καλλιέργησαν τα ήθη των πολιτικών και οδήγησαν στις εξαιρετικές επιδόσεις των Περσικών πολέμων.

Στον Πανηγυρικό, 48-50 παρ., ο Ισοκράτης εξυμνεί τον λόγον, ενδιάθετο και προφορικό, ως τη βασική ειδοποιό διαφορά μεταξύ ανθρώπων και ζώων. Η πνευματική καλλιέργεια συνεπάγεται έναν μετριοπαθή και ήπιο χαρακτήρα των πολιτών, άμεσα συνυφασμένο με τη ρητορική. Κεντρική είναι η πεποίθησή του ότι ηθική, παιδεία και πολιτική συνυφαίνονται άρρηκτα μεταξύ τους. Η ικανότητα του *φρονεῖν και λέγειν* είναι αξιολογικό κριτήριο τόσο της ατομικής προσωπικότητας, όσο και της συνολικής πόλης. Οι άνθρωποι που έχουν το φρόνημα ενός ελεύθερου ανθρώπου (τούς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐλευθερίως τεθραμμένους) δεν διακρίνονται από την ανδρεία, τον πλούτο και άλλα ανάλογα αγαθά, αλλά ξεχωρίζουν μέσα από τους λόγους τους. Οι έντεχνοι ρητορικοί λόγοι αποτελούν ένα επιπλέον βήμα, καθώς δεν χαρακτηρίζουν όλους τους ανθρώπους, αλλά μόνο τους πεπαιδευμένους: “τῶν δέ λόγων τῶν καλῶς καί τεχνικῶς ἐχόντων οὐ μετὰν τοῖς φαύλοις, ἀλλά ψυχῆς εὖ φρονούσης ἔργον ὄντας.

Ο λόγος είναι το πιο αξιόπιστο κριτήριο της παιδείας του καθενός.(σύμβολον τῆς παιδεύσεως ἡμῶν).Με τη μεταφορά *σύμβολον αποδεδειγμένον*, ο Ισοκράτης περιγράφει αυτό το κριτήριο ως ένα επίσημα αναγνωρισμένο σύμβολο της παιδείας ενός ανθρώπου. Το *εὖ λέγειν και το εὖ φρονεῖν*, δηλαδή οι δύο πυλώνες της ισοκρατικής παιδείας, χαρακτηρίζουν την πνευματική υπεροχή της Αθήνας.

Ε7.Ευαγόρας

Στον Ευαγόρα ο Ισοκράτης μεταφέρει, έννοιες από τη ρητορική παιδεία στην πολιτική ζωή.Ο Κύπριος βασιλιάς Ευαγόρας, ως εκπρόσωπος της ισοκρατικής διδασκαλίας και της ρητορικής παιδείας, απορρίπτει *το αὐτοσχεδιάζειν* στις πολιτικές υποθέσεις, το οποίο σε συνδυασμό με το *ὀλιγωρεῖν*¹⁶⁹ έχει αρνητικές συνδηλώσεις: πρόκειται για την έλλειψη συστηματικής και επιμελημένης φροντίδας των δημοσίων πραγμάτων (οὐκ ὦ ἦθη δεῖν ὀλιγωρεῖν οὐδ’ αὐτοσχεδιάζειν). Με την *ἐπιμέλειαν τῆς ψυχῆς και τη φρόνησιν*, μια θεμελιώδη αξία για την ισοκρατική κλίμακα αξιών, ο Ισοκράτης υπαινίσσεται τη σχέση του Ευαγόρα με την ισοκρατική φιλοσοφία, με την οποία καλλιεργεί τις εξαιρετες έμφυτες καταβολές του και, όπως ένας ικανός μορφωμένος, είναι σε θέση να αντιμετωπίζει τις καθημερινές αντιξοότητες σε οποιαδήποτε θέση και αν βρεθεί.¹⁷⁰

Το έργο αυτό αποτελεί εγκώμιο που γράφτηκε στη μνήμη του βασιλιά της Σαλαμίνας και πατέρα του Νικοκλή, τον Ευαγόρα. Στην αρχή του *Προοιμίου* ο ρήτορας τόνισε την αξία της συγγραφής των εγκωμίων, τα οποία κατορθώνουν να εξασφαλίσουν την αθανασία όσων εξυμνούνται. Επισημαίνει την αξία του πεζού λόγου και της ποίησης, προκειμένου να εγκωμιάζεται η αρετή ενός σπουδαίου άνδρα. “Γνωρίζω λοιπόν, ότι είναι δύσκολον αυτό που πρόκειται να κάμω, να εγκωμιάζω δηλαδή με (πεζά) λόγια την αρετήν ενός ανδρός. Πολύ μεγάλη δε απόδειξις αυτού που λέγω είναι το εξής: Εκείνοι που ασχολούνται με την φιλοσοφίαν τολμούν μεν να μιλούν περί πολλών άλλων και ποικίλων πραγμάτων, αλλά κανείς τους δεν επεχείρησε ποτέ να συγγράψη γι' αυτού του είδους τα πράγματα. Και τους συγχωρώ πολύ. Διότι οι μεν ποιηταί μπορούν με πολλούς τρόπους να στολίζουν τα λόγια των· διότι, αφού φέρουν τους ανθρώπους κοντά στους θεούς,

168.Ε.Αλεξίου.ό.π.,σελ.84

169.(αδιαφορώ, δεν προσηλώνομαι σε κάτι· Αρεοπ. 46, 51· Ειρ. 96)

170.Κλαμπανιστή Ε.,(2015),ο.π.σελ.

μπορούν να τους κάμουν και να μιλούν και να συναγωνίζονται εις εκείνα που θα ήθελαν και να εκφράζονται γι' αυτά όχι μόνον με τις συνηθισμένες λέξεις, αλλά γι' άλλα μεν με ξένες, γι' άλλα με νέες και γι' άλλα με μεταφορές, και τίποτε να μη παραλείπουν, αλλά με κάθε τρόπο να στολίζουν τα τραγούδια.

Εκείνοι όμως που ασχολούνται με τον πεζόν λόγον δεν μπορούν να κάμουν τίποτε από αυτά, αλλ' είναι ανάγκη να μεταχειρίζονται και από τα ονόματα, όσα χρησιμοποιούν εις την πόλιν, και από τους συλλογισμούς, εκείνους, που έχουν σχέσιν με τα πράγματα. Εκτός αυτού οι μεν ποιηταί κάμουν όλα τα έργα των με μέτρο και ρυθμό, ενώ οι πεζογράφοι τίποτε από αυτά δεν χρησιμοποιούν· και όμως έχουν τόση χάρι, ώστε κι' αν στις λέξεις και στους συλλογισμούς είναι κακά, εν τούτοις μ' αυτή την ευρυθμία και τη συμμετρία τέρπουν τους ακροατάς. Από κει ακριβώς θα μπορούσε κανείς ν' αντιληφθή τη δύναμή των· διότι αν κανείς αφήση κατά μέρος τας λέξεις και το νόημα των καλών ποιημάτων και αφαιρέση το μέτρον, θα φανούν πολύ κατώτερα από την ιδέα, που έχομε σχηματίσει γι' αυτά. Και όμως, μολονότι τόσο υπερέχει η ποίησις, δεν πρέπει να διστάζη κανείς, αλλ' απεναντίας να προσπαθήση να γράψη τους πεζούς λόγους, μήπως κατορθώση και τούτο, δηλ. να εγκωμιάζη τους ενδόξους άνδρας όχι χειρότερα από εκείνους που τους εγκωμιάζουν στις ωδές και στα ρυθμικά τραγούδια.¹⁷¹

ΣΤ. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΠΛΑΤΩΝΑ-ΙΣΟΚΡΑΤΗ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τη διερεύνηση του θέματος για τις παιδαγωγικές αντιλήψεις του Πλάτωνα και του Ισοκράτη και όσον αφορά τις απόψεις τους για την εκπαίδευση μέσα από τα έργα τους, προέκυψαν τα εξής συμπεράσματα: Ο Πλάτωνας ήταν ο πρώτος που δημιούργησε μια φιλοσοφία της αγωγής. Υποστήριξε ότι η γνώση του Αγαθού, η γνώση των σκοπών, που οφείλουν να κατευθύνουν τη διαγωγή των ανθρώπων, δεν είναι όμοια με τη γνώση των αντικειμένων. Η γνώση του Αγαθού περιέχει μέσα της μια σχέση μεταξύ του ανθρώπου και της δραστηριότητάς του. Η αρετή είναι γνώση και η ηθικότητα θεμελιώνεται πάνω σε αρχές, στη γνώση ενός ιδανικού και στην υψηλή κρίση κάθε πράξης. Η γνώση αυτή είναι η ανώτερη σοφία, η κορυφή της γενικής αγωγής, «της παιδείας». Ο Ισοκράτης ήταν ένας στοχαστής που κατέλαβε κεντρική θέση στο πνευματικό τοπίο του 4ου αιώνα και προφανώς γνώριζε και βίωνε το πρόβλημα των αξιών της εποχής του. Με το έργο του συνδύασε τον συμβουλευτικό και τον επιδεικτικό λόγο, επισημαίνοντας τη διπλή σημασία του *εἶ λέγειν*, που για τον Ισοκράτη εξέφραζε τη σημασία της αρετής ως λόγου αποτελεσματικού και επιτυχημένου από τη μια, και ταυτόχρονα και ως λόγου που επαινεί την αρετή και τον αγαθό, από την άλλη. Για τον Ισοκράτη η φιλοσοφία συνίσταται στην ορθή χρήση του λόγου και στην άσκηση της ιδιότητας του πολίτη (το *λέγειν* και το *πολιτεύεσθαι*). Προνομιακό πεδίο είναι το να καλλιεργεί την ικανότητα λήψης αποφάσεων (το *βουλευέσθαι*), μέσα από τη συστηματική άσκηση στην παραγωγή πολιτικού λόγου. Συμβαδίζοντας με την παράδοση του Πρωταγόρα, ο Ισοκράτης υποστηρίζει ότι η εκπαίδευση βελτιώνει όσους ανθρώπους είναι ήδη προικισμένοι με την κατάλληλη φύση. Για τον Πλάτωνα η ρητορική είναι κακέκτυπο αληθινής τέχνης, ενώ για τον Ισοκράτη είναι εικόνα της συνολικής προσωπικότητας ενός ανθρώπου. Ο λόγος αποτελούσε για τον Ισοκράτη το καλύτερο σύμβολο της ορθής σκέψης και δήλωνε ότι ο αληθινός, δίκαιος και νόμιμος λόγος καθρεπτίζει ένα χρηστό και αξιοπιστο πνεύμα. Άρα μετατρέπεται σε πολιτιστική και ανθρωπιστική δύναμη που ξεπερνά τα σύνορα του σχολείου.¹⁷²

Ο Ισοκράτης και ο Πλάτων ήταν δύο πνεύματα ανήσυχα και δύο χαρακτήρες εντελώς διαφορετικοί. Ο ένας κινείται στο όριο του σχετικού, του πιθανού και του ενδεχόμενου και ο άλλος σε αυτό του αιωνίου και του απόλυτου. Ασχέτως όμως με τις διαφορετικές κατευθύνσεις και τις αμφιλεγόμενες προσωπικές σχέσεις ανάμεσα τους, οι απόψεις για τον σκοπό και τη φύση της τέχνης του λόγου είναι αυτές που αποτελούν κατεξοχήν τη βάση της διαφορετικής τοποθέτησής τους. Ο Ισοκράτης επιθυμεί με τη σχολή του να μορφώσει ανθρώπους που να βρίσκονται σε θέση να τακτοποιήσουν τα προσωπικά τους ζητήματα και να συμμετέχουν με επιτυχία στη ζωή του κράτους. Διεκδικεί για

171 Μτφρ. Α.Μ. Γεωργαντόπουλος, Μ. Πρωτοψάλτης & Ι. Ιωαννίδη-Φαληριώτη. [1939] χ.χ. Ισοκράτης. Λόγοι. ΙΙ, Αρεοπαγίτικος, Ευαγόρας, Ελένη, Πλαταϊκός, Περί του ζεύγους. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.

172.Ε.Αλεξίου,ό.π.σελ.83

τον εαυτό του την αληθινή φιλοσοφία. Αυτή είναι που τον εμπνέει και τον διδάσκει ότι η απόλυτη γνώση αποκλείεται από τον άνθρωπο εξαιτίας της φύσης του, και γι' αυτό πρέπει να εξασφαλίζει κανείς για τον εαυτό του την επιτυχία και την προκοπή σε κάθε περίπτωση της ζωής του, με βάση τη σωστή γνώμη (δόξα) ή αδράχνοντας την ευκαιρία (καιρός).

Ο Ισοκράτης ακόμη και στα προγραμματικά του κείμενα για το θέμα της ρητορικής, αξιολογεί σε ανώτερο βαθμό τη φυσική κλίση και σε κατώτερο την εξάσκηση και τη σπουδή. Με αυτό τον τρόπο μετατρέπεται σε κύριο εκφραστή της εποχής του, γιατί η κατευθυντήρια γραμμή που φωτίζει όλη την πνευματική του δραστηριότητα είναι η παιδεία. Παιδεία, πάνω απ' όλα για τον Ισοκράτη, σημαίνει να εξουσιάζει κανείς τον λόγο και με αυτή ακριβώς τη δύναμη του λόγου ξεχωρίζει ο άνθρωπος από τα υπόλοιπα άλογα όντα και ο Έλληνας από τον βάρβαρο. Παρά την ελλιπή παιδεία που προσέφερε ο Ισοκράτης, όπως υποστήριζε ο Πλάτων, το γεγονός και μόνο ότι αυτή βασιζόταν σε μια φωτισμένη ιδέα για τον Πανελληνισμό και ο ρήτορας αποτελούσε τη σημαντικότερη φωνή που εξέφραζε αυτό το πνεύμα, αποτελεί αρκετά ικανοποιητικό στοιχείο, ώστε να εξηγήσει πως ο μεγάλος φιλόσοφος αποδίδει στον δάσκαλο του τον Σωκράτη την ρήση ότι στο πρόσωπο του Ισοκράτη υπήρχε μια φιλοσοφική ροπή (ένεστί τις φιλοσοφία τῆ τοῦ ἀνδρὸς διανοία).¹⁷³ Βέβαια, ο Πλάτων αναγνώριζε ότι ο Ισοκράτης την τέχνη της ρητορικής που παρέλαβε από τον Γοργία τη εξύψωσε όσο το δυνατόν περισσότερο. Προ παντός όμως αναγνώριζε ότι ο Ισοκράτης διέθετε εξαιρετικό ταλέντο το οποίο σε συνδυασμό με την ορθή παιδεία θα ωφελούσε σε μεγάλο βαθμό τη πατρίδα.

Η θέση του Ισοκράτη στην αρχαία ελληνική γραμματεία είναι διττή: βρίσκεται ανάμεσα στον φιλόσοφο και τον πολιτικό. Ο σκοπός του είναι να συνθέσει χρήσιμα έργα για την εκπαίδευση και την καλλιέργεια του ακροατηρίου του που να ξεχειλίζουν από πολιτικές και ηθικές ιδέες. Η ρητορική στο μυαλό του αποτελεί μέθοδο κατεξοχήν εκπαιδευτική και παράλληλα είναι και φιλοσοφία, διότι αυτή έχει μόνο ένα πρακτικό σκοπό. Σε σύγκριση με τον Πλάτωνα που εμβαθύνει στην έκφραση και στην καλλιέργεια των ιδεών του, δίνεται η εντύπωση ότι ο Ισοκράτης κινείται σ' ένα πιο θεωρητικό επίπεδο κατά τη διατύπωση των ηθικών του εννοιών, όπως είναι η αρετή, η ανδρεία και η σωφροσύνη. Η φιλοσοφία είναι μια ανώτερη δύναμη που για να την κατακτήσει κάποιος χρειάζεται πολλή προσπάθεια και κόπο. Το ζητούμενο επομένως στη δεδομένη στιγμή, δεν είναι η ανωτερότητα ή μη του Πλάτωνα έναντι του Ισοκράτη, αλλά η ερμηνεία της διαφορετικής στόχευσης του ενός και του άλλου.¹⁷⁴

Τόσο ο Πλάτων όσο και ο Ισοκράτης ίδρυσαν σχολές, ο πρώτος φιλοσοφική και ο δεύτερος ρητορική, με κοινό χαρακτηριστικό ότι αποτέλεσαν πηγή εκπαιδευτικού συστήματος. Μάλιστα, αυτό το στοιχείο ήταν και ιδιαίτερα πρωτοποριακό για την πλατωνική Ακαδημία, αφού δεν υπήρχε τέτοιου είδους σχολή με αντικείμενο τη διδασκαλία. Οι δύο αυτές σχολές βρέθηκαν σε αντιπαλότητα, η οποία ξεκίνησε από τους εκπροσώπους της καθεμιάς, λόγω της διαφοροποίησης του αντικειμένου τους και της διαφορετικής οπτικής τους για την παιδεία.

Ένα βασικό σημείο διαφωνίας, αποτέλεσε το περιεχόμενο του όρου «φιλοσοφία», ο οποίος εμφανίστηκε στον τέταρτο αιώνα. Η διαμάχη αυτή εδράζεται στην συνεχιζόμενη διαπάλη φιλοσοφίας και ρητορικής και φαίνεται να έχει την προέλευσή της στην αμφισβήτηση, εκ μέρους του Ισοκράτη, της διδασκαλίας του Πλάτωνα. Ειδικότερα, ο πρώτος υποστήριζε, πως το αντικείμενο της διδασκαλίας στην Ακαδημία, δεν ανταποκρίνεται στο πραγματικό περιεχόμενο της έννοιας της φιλοσοφίας, εδραζόμενος στην αρχική έννοια του ρήματος φιλοσοφώ, όπως αυτή αποτυπώνεται σε παλαιότερα εμβληματικά κείμενα, με αντιπροσωπευτικό τον Επιτάφιο λόγο του Περικλή, όπως παρατίθεται από τον Θουκυδίδη. Αντίθετα, ο Ισοκράτης πρέσβευε ότι το περιεχόμενο του δικού του εκπαιδευτικού προγράμματος ανταποκρίνεται στον επίμαχο όρο.

Αναφορικά δε με τον Πλάτωνα, η δική του πολεμική απευθύνεται στη ρητορική και τους σοφιστές συλλήβδην, αλλά μέσα σε αυτούς διακρίνει συγκεκριμένες μορφές, τις οποίες περιβάλλει με σεβασμό. Μια τέτοια φιγούρα αποτελεί και ο Ισοκράτης, στον οποίο ο Πλάτων εντοπίζει φιλοσοφικά χαρακτηριστικά, διαφορετικά από εκείνα που αντιλαμβάνεται ο ρήτορας για τον εαυτό του. Κομβικό ρόλο, λοιπόν, στην πρόσληψη της έννοιας της φιλοσοφίας από τους δύο διανοητές

¹⁷³.Βλ. Αθανασάτος (2011): σελ. 494

¹⁷⁴.Πετροπούλου,ο.π.σελ.47-49

διαδραματίζει η έννοια της φύσεως. Κατά τον Πλάτωνα, η φιλοσοφική ενασχόληση δεν αρμόζει σε όλους, αλλά απαιτούνται κάποια έμφυτα χαρακτηριστικά,¹⁷⁵ από τα οποία εκκινεί κανείς και τα διαμορφώνει προς την ορθή κατεύθυνση. Και γενικά οι πλατωνικοί διάλογοι αποτελούν εξαιρετικά λογοτεχνικά κείμενα με περίτεχνο ύφος και προβάλλουν ένα πλατωνικό μοντέλο φιλοσοφικής ρητορικής.

Στον Ισοκράτη η πορεία είναι αντίστροφη. Η παιδεία που περιλαμβάνεται στην δική του διδασκαλία, φιλοδοξεί να επιδρά και να βελτιώνει τον κάθε άνθρωπο. Βέβαια και αυτός στα τρία στοιχεία που θεωρεί απαραίτητα για την πρόοδο του μαθητή περιλαμβάνει και τη φυσική ικανότητα, πλάι στη μάθηση και την άσκηση. «Ωστόσο, όπως ο ίδιος διευκρινίζει, μόνο οι απόλυτα διεφθαρμένες φύσεις δεν μπορούν να βελτιωθούν. Αντίθετα, η παιδεία του φιλοδοξεί να απευθυνθεί όχι μόνο σε μελλοντικούς ρήτορες-ηγέτες της πόλης, αλλά και σε απλούς πολίτες. Διότι, το εκπαιδευτικό του πρόγραμμα προσφέρει την ικανότητα να εφαρμόζει ο μαθητής τις αρχές, των οποίων γίνεται κοινωνός, σε διάφορες καταστάσεις της καθημερινότητας και με τον τρόπο αυτό αποτελεί ένα βασικό εφόδιο για την ζωή του στην πόλη».¹⁷⁶

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, η φιλοσοφία δεν αποτελεί επιφανειακή και ανούσια ενασχόληση. Το βασικό χαρακτηριστικό της είναι πως συνίσταται στο ότι αποτελεί φίλια της σοφίας, επιδίωξη που θέτει ως τέρμα της την σοφία. Μόνο ο Θεός είναι σοφός. Η κατοχή της σοφίας για τον άνθρωπο είναι διαρκής και συνεχής κίνηση προς τη σοφία, ατελεύτητος και ακοίμητος έρωτας.¹⁷⁷

Από την αντίθετη πλευρά, ο Ισοκράτης υπήρξε ρήτορας και δάσκαλος της ρητορικής, που όμως ασχολήθηκε ιδιαίτερος με το θέμα της φιλοσοφίας. Καλλιέργησε κυρίως αυτό τον όρο, χωρίς ν' αγνοεί το σημασιολογικό και συμβολικό του φορτίο, και επειδή για τον ίδιο η ευγλωττία ήταν στενά συνδεδεμένη με την αρετή και την ευφύια. Η λέξη λόγος σημαίνει ομιλία, λογική. Ο Ισοκράτης έχοντας ως αφετηρία αυτή τη διαπίστωση εγκωμιάζει την αξία του λόγου, αναφέροντας ότι είναι θεϊκό δώρο που ξεχωρίζει τον άνθρωπο από τα υπόλοιπα άλογα όντα. Η ρητορική, κατά την άποψη του, οδηγεί στην αναζήτηση της αλήθειας, διερευνά την πραγματικότητα και οδηγεί στην ηθική τελείωση. Η ισοκρατική αυτή αντίληψη φαίνεται πως θεμελίωσε τις βάσεις του ανθρωπισμού, της λογοτεχνικής παιδείας και της ρητορικής σπουδής και επέδρασε σημαντικά στην ιστορία της εκπαίδευσης της Δύσης.¹⁷⁸

Ειδικότερα, η φιλοσοφία του Ισοκράτη ταυτίζεται με τη ρητορική. Η τέχνη αυτή αποτελεί την ιδανικότερη εκπαίδευση για τη διαμόρφωση χαρακτήρων, οι οποίοι θα κρίνονται άξιοι ν' αποφασίζουν με τον καταλληλότερο τρόπο για κάθε θέμα που θα κληθούν να διευθετήσουν. Φιλοσοφία του λοιπόν είναι η παιδεία του πολίτη. Ο Ισοκράτης θεωρεί ως βασικό αξίωμα το γεγονός ότι η παιδεία αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη διαμόρφωση της ικανότητας και της επικοινωνίας των πολιτών. Υπογραμμίζει ότι η παιδεία δεν αποτελεί άθροισμα κάθε είδους γνώσεων, αλλά έκφραση εκείνων των δυνάμεων που περιέχονται στην ανθρώπινη κοινωνία και οι οποίες συνεχονται στην έννοια του λόγου. Από αυτό το σημείο απορρέει η πίστη πως η πραγματική παιδεία κατακτάται με τη συστηματική εκπαίδευση στη γλώσσα που αφορά υποθέσεις ζωτικής σημασίας σχετικές με την πόλη.

«Στόχος του ρήτορα είναι να ερμηνεύσει τη φύση και τη δύναμη που διαθέτει η φιλοσοφία, καθώς και να τη συσχετίσει με τις άλλες επιστήμες. Σύμφωνα με την ισοκρατική σκέψη, πυρήνας της μόρφωσης και της αγωγής αποτελεί η ρητορική κατάρτιση, η οποία ταυτίζεται με τη φιλοσοφία και διακρίνεται σε δύο βασικές εκμαθήσεις που αφορούν την άσκηση του σώματος και της ψυχής. Η μία είναι η *παιδοτριβική*, μέρος της οποίας είναι η γυμναστική για το σώμα, και η άλλη είναι η *φιλοσοφία* που χρησιμεύει στην καλλιέργεια της ψυχής. Με βάση τις απόψεις του Ισοκράτη, οι δάσκαλοι αυτών των δύο μαθήσεων διδάσκουν τους νέους, με σκοπό να εξελίσσονται συνεχώς. Αυτοί οι οποίοι ακολουθούν τη γυμναστική βελτιώνουν το σώμα τους και αυτοί οι οποίοι ακολουθούν τη φιλοσοφία μαθαίνουν να σκέπτονται και να δρουν καλύτερα. Ο

175.(Πολιτεία 475c)

176.Ντότσικα,σελ.40

177.Βλ. Γεωργούλης (2004): σελ. 213 Γεωργούλης Δ. Κωνσταντίνος (2004): Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας, Παπαδήμας, Αθήνα

178.Βλ. Pernot (2005): σελ. 95-96 Pernot Laurent (2005): Η ρητορική στην αρχαιότητα, Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα

σκοπός όμως αυτός επιτυγχάνεται μόνο με τη συνδρομή των φυσικών προδιαθέσεων του ανθρώπου και τη συστηματική διδασκαλία. Επομένως τα τρία βασικά κριτήρια για την επιτυχή εκπαίδευση του μαθητή αποτελούν η φύση, η μάθηση και η άσκηση».¹⁷⁹

Ο Πλάτων, διεύρυνε τα χρονικά όρια της μόρφωσης, τα ταύτιζε με τη διάρκεια της ίδιας της ζωής, επικυρώνοντας την αξία της **δια βίου εκπαίδευσης**, μέσα και έξω από τους σχολικούς χώρους, σε κάθε τελικά δραστηριότητα του ανθρώπου. Κατά τον Πλάτωνα, η γυμναστική, η ποίηση και η μουσική, οι απαραίτητες για την αντιμετώπιση των καθημερινών προβλημάτων μαθηματικές γνώσεις και οι αντίστοιχες της αστρονομίας, αποτελούν τα βασικά μαθήματα σπουδών για όλους τους πολίτες, ενώ τα ανώτερα μαθηματικά, η διαλεκτική και η θεολογία προορίζονται για τους λίγους.¹⁸⁰ Ο φιλόσοφος με αυτό το πρόγραμμα σπουδών εισηγείται ουσιαστικά τις βαθμίδες της κατώτερης, μέσης και ανώτερης εκπαίδευσης, αντιτιθέμενος στην υπερβολική αισιοδοξία των σοφιστών, που υπόσχονταν ανώτατη παιδεία σε όλους τους ανθρώπους, ανεξαρτήτως των ικανοτήτων τους ή της προηγούμενης προπαρασκευής τους.¹⁸¹

Ο Πλάτωνας τις παιδαγωγικές του απόψεις τις εξέφραζε κυρίως στα έργα του «Πολιτεία» και «Νόμοι», στα οποία η Παιδεία παίζει καταλυτικό ρόλο, έτσι ώστε να συγκροτηθεί μία αναπτυγμένη κοινωνία ανθρώπων. Υποστήριζε ακράδαντα την αδιάκοπη εκπαίδευση των πολιτών, έως ότου αυτοί φτάσουν στην ευδαιμονία και καταστούν άριστοι. Με τον τρόπο αυτό θα μπορούσαν μελλοντικά να ζουν στο πλαίσιο της δικαιοσύνης, της αμέριστης ευτυχίας και την υπευθυνότητας. Τα μαθήματα και η εκπαίδευση που έπρεπε να λάβουν οι πολίτες κυμαίνονταν σχεδόν στις ίδιες σταθερές για τους φιλοσόφους. Υπερασπιζόταν πως είναι αναγκαία η εκμάθηση χορού, μουσικής, γυμναστικής, γραφής, αριθμητικής και στη συνέχεια της διαλεκτικής, της φιλοσοφίας. Όλα αυτά με τη συγκεκριμένη χρονική σειρά και διάρκεια. Στην πλατωνική Πολιτεία η παιδεία πραγματοποιείται με τη γυμναστική και τη μουσική και κορυφώνεται με τη διαλεκτική. Η πλατωνική παιδεία αποσκοπεί στην απόκτηση της αρετής από τους νέους, σε κοινωνικό, ηθικό, πολιτικό και πνευματικό επίπεδο. Ο τέλειος πολίτης, και άνθρωπος μαζί, θα δημιουργηθεί, υποστηρίζει ο φιλόσοφος, όταν η παιδεία των νέων αποτελέσει αντικείμενο συνειδητής καθολικής προσπάθειας, όταν δηλαδή τόσο ο δάσκαλος όσο και ο πολιτικός, ο δικαστής, ο βουλευτής, ο ποιητής, ο καλλιτέχνης, ο τεχνίτης και κάθε ανεξαιρέτως πολίτης ασκεί θετική παιδευτική επίδραση στους νέους με το παράδειγμα των λόγων και των έργων του.¹⁸²

Την εποχή εκείνη, όσοι νέοι ήθελαν να μορφωθούν είχαν να διαλέξουν ανάμεσα στον Πλάτωνα και στον Ισοκράτη, δηλαδή ανάμεσα σε δύο αντίπαλες προσωπικότητες για την παιδεία και την εκπαίδευση. Ίσως πρέπει να υπογραμμισθεί το γεγονός ότι από τη στιγμή όπου η εκπαίδευση αποκτά στους αρχαίους, κατά κάποιον τρόπο, θεσμικό χαρακτήρα, εμφανίζεται υπό διπλή, αντίπαλη όψη: αφενός ένας τύπος εκπαίδευσης στον οποίο κυρίαρχο είναι το φιλοσοφικό στοιχείο και αφετέρου ένας τύπος εκπαίδευσης στον οποίο κυριαρχεί το στοιχείο της ρητορικής.

Πλάτων και Ισοκράτης, αν θέλουμε να συνοψίσουμε, πρόκειται για εξέχοντα ονόματα που ενσαρκώνουν τις δύο μορφές που παίρνουν η παιδεία και η εκπαίδευση. Ο Πλάτων, όπως είναι γνωστό, οικοδομεί το σύστημα της εκπαίδευσης στη βασική έννοια της αλήθειας ή, ακριβέστερα, στην κατάκτησή της μέσω της επιστήμης, δηλαδή της ορθής γνώσης που θεμελιώνεται στον λόγο, σε αντίθεση με τη δόξα, η οποία αναφέρεται στο τι πρεσβεύει ο πρώτος τυχών, όταν αποφασίσει να προβάλει τις απόψεις του. Η κατοχή της αλήθειας αποτελεί, για τον Πλάτωνα, το αδιαφιλονίκητο κριτήριο με το οποίο ορίζεται ο πραγματικός ρήτορας σε αντίθεση με τον σοφιστή, ο πραγματικός γιατρός και, βεβαίως, ο πραγματικός φιλόσοφος.

Από τη σκοπιά αυτή, η παιδεία και η εκπαίδευση έχουν καθολικό χαρακτήρα, ανεξάρτητο από την περιοχή της ανθρώπινης δραστηριότητας στην οποία εφαρμόζονται, και ο χαρακτήρας αυτός συνίσταται στην κατοχή της πραγματικής επιστήμης. Από το προηγούμενο σχήμα δεν εξαιρείται, το αντίθετο μάλιστα, η πολιτική, γιατί ο πραγματικός *πολιτικός ανήρ* είναι αυτός που κατέχει την

179.Πετροπούλου,ο.π.σελ.44

180.Ν. Κ. Ασπρουλάκης, «Νόμοι και άρχοντες...», σσ. 20 – 21, 25 – 26.

181.Η. Ι. Μαργου «Η ιστορία της εκπαιδευσεως...», σ. 125

182.Ασπρουλάκης Ν. Κ., (1979).Νόμοι και άρχοντες σε σχέση με το παιδευτικό πρόβλημα στον Πλάτωνα, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα,σελ.82,88-90

πολιτική επιστήμη. Κατά συνέπεια, η πλατωνική παιδαγωγική αδιαφορεί για τις συνταγές της επιτυχίας και ρυθμίζεται από τον κανόνα της αλήθειας· από αυτό το σημείο εκπηγάξει και η ευθυγράμμιση της γνώσης με τη γεωμετρική αυστηρότητα, η οποία αποκαλύπτει ότι η αρετή προϋποθέτει, αν δεν ταυτίζεται με αυτήν, τη γνώση του Αγαθού, απελευθερώνοντας την ψυχή από την απαιδευσία, που είναι το χειρότερο κακό. Οι προηγούμενες αρχές εφαρμόζονται επί σαράντα χρόνια (387-348 π.Χ.) στην ομάδα που περιβάλλει τον Πλάτωνα και συγκροτεί την Ακαδημία, της οποίας σήμερα πια γνωρίζουμε, αλλά μόνο με σχετική ακρίβεια, το οργανωτικό πλαίσιο.

Δυστυχώς, το πρόγραμμα των μαθημάτων στην Ακαδημία δεν είναι ικανοποιητικά γνωστό, παρ' όλο που γνωρίζουμε ότι υπήρχαν τέσσερις μορφές διδασκαλίας: (α) ο διάλογος, που στοιχιζόταν με το πλατωνικό πρότυπό του· (β) η συζήτηση, με αφορμή μία θέση και την αντίθεσή της· (γ) η έκθεση ενός θέματος, στο πρότυπο του περίφημου μαθήματος Περί Αγαθού, που δίδαξε ο ίδιος ο Πλάτων και (δ) σεμινάρια υπό τύπο ασκήσεων με αντικείμενο τις διαιρέσεις και τους ορισμούς των εννοιών. Η μέθοδος στην Ακαδημία ήταν η διαλεκτική, σε αντιπαράθεση με την εμπειρική μέθοδο που θα εγκαινιάσει αργότερα ο Αριστοτέλης στο Λύκειο. Το πεδίο της έρευνας ήταν εκτεταμένο και περιλάμβανε τα μαθηματικά, τη μουσική, την αστρονομία, την ηθική, την πολιτική, την ιατρική, τη λογοτεχνία, την ιστορία των επιστημών και, στην κορυφή, τη φιλοσοφία ως αναζήτηση και ανεύρεση της αλήθειας. Σε όλη τη διάρκεια των σπουδών ούτε για μία στιγμή δεν παραμελείται η γυμναστική, παρ' όλο που ο Πλάτωνας ήταν αντίθετος με κάθε είδους πρωταθλητισμό.

Αν από την Ακαδημία περάσουμε στη σχολή του Ισοκράτη, το σκηνικό αλλάζει. Ο Ισοκράτης δεν είναι φιλόσοφος, παρ' όλο που διεκδικεί για τον εαυτό του και το κύρος και την τιμή του τίτλου· είναι δάσκαλος ρητορικής, ο πραγματικός δημιουργός του επιδεικτικού λόγου, τον οποίο καθιστά

όργανο για την πολιτική δράση: το μέσον που πρέπει να έχει στη διάθεσή του ο πολιτικός, ώστε να μπορέσει να διαδώσει τις ιδέες του και να επιδράσει αποτελεσματικά στους συγχρόνους του. Οι στόχοι της εκπαίδευσης και της παιδείας ευρύτερα για τον Ισοκράτη είναι άμεσοι και πρακτικοί: πρέπει να εφοδιάσουν τον πολίτη με τη χρήσιμη εκείνη γνώση που είναι απαραίτητη στη διακυβέρνηση της πόλης. Το εκπαιδευτικό σύστημά του δεν θεμελιώνεται στην αλήθεια, αλλά στις αρετές του λόγου και της ομιλίας, στο “εὖ λέγειν”. Στην προοπτική αυτή, υπέρτατη τέχνη είναι η ρητορική, την οποία ο Ισοκράτης αρνείται κατηγορηματικά να υποτάξει στη φιλοσοφία και στη διαλεκτική μέθοδο, ειρωνευόμενος μάλιστα αυτούς που ασχολούνται ακόμη με τη φιλοσοφία, ενώ βρίσκονται σε ώριμη ηλικία.

Ο Ισοκράτης εφάρμοσε ως επαγγελματίας παιδαγωγός τις αντιλήψεις του στη σχολή που ίδρυσε, κοντά στο γυμναστήριο του Λυκείου, εκεί όπου, χρόνια αργότερα, θα εγκατασταθεί και ο Αριστοτέλης. Η διδασκαλία γίνεται επ' αμοιβή η οποία ανέρχεται, για έναν πλήρη κύκλο μαθημάτων, που εκτείνεται σε τρία ή τέσσερα χρόνια, στο καθόλου ευκαταφρόνητο ποσό των χιλίων δραχμών, ποσό που πληρώνουν ευχαρίστως οι πολυάριθμοι μαθητές, οι οποίοι συρρέουν από όλα τα μέρη της Ελλάδας, αλλά και του ελληνικού κόσμου για να ακούσουν τον δάσκαλο. Η επιτυχία του Ισοκράτη ήταν πραγματική και οφείλεται ίσως στο γεγονός ότι ο τελευταίος αρνείται, έστω και για μία στιγμή, να εγκαταλείψει τον ορίζοντα της καθημερινής ζωής και της πρακτικής αποτελεσματικότητας.

Ενώ ο Πλάτων υπερασπίζεται την ανάγκη ενός μεγάλου και δυσβάστακτου κύκλου σπουδών, τόσο στο πρακτικό επίπεδο των μαθημάτων που διδάσκονται στην Ακαδημία όσο και στο θεωρητικό επίπεδο του εκπαιδευτικού προγράμματος που επεξεργάζεται στους Διαλόγους, ο Ισοκράτης, πρακτικότερος όπως ισχυρίζεται ο ίδιος, υποστηρίζει ότι ο πραγματικά καλλιεργημένος άνθρωπος, ο πεπαιδευμένος, είναι αυτός που μπορεί να πετύχει την ορθή λύση, αυτήν δηλαδή που συμπλέει με τη συγκυρία, γιατί έχει μάθει να οικειοποιείται και να χειρίζεται τη σωστή γνώμη, τη δόξα.¹⁸³

Εν κατακλείδι, είναι αναγκαίο να τονίσουμε πως ο Πλάτωνας, ήταν ο πρωτεργάτης της θεμελίωσης της Παιδείας, ο οποίος κατέστησε συστηματική την εκπαίδευση με σκοπό την ευδαιμονία του ανθρώπου, αλλά και ολόκληρης της κοινωνίας. Ήταν αυτός ο φιλόσοφος που θέλησε να εμβαθύνει μέσα στην ψυχή του ανθρώπου και να την μορφώσει με στόχο τόσο την ατομική του ευδαιμονία, όσο και ολόκληρης της κοινωνίας που τον περιβάλλει. Ο Ισοκράτης από την άλλη πλευρά, απαγκιστρώνεται από την τεχνική φορμαλιστική ρητορική των σοφιστών. Διδάσκει την

183. iniochos.blogspot.com/2011/05/blog-post_07.html. Πλάτων-Ισοκράτης και Αριστοτέλης

ανθρωπιστική παιδεία και είναι ο εκπρόσωπος των παραδοσιακών αξιών, τις οποίες δεν αναπαράγει απλώς, αλλά τις προσαρμόζει στις ιδέες της εποχής του και έτσι παρουσιάζει τον κάθε εν δυνάμει άνθρωπο ως προσωπική και πολιτική οντότητα.

Ωστόσο θεωρείται "ο πατέρας του περιοδικού ύφους». Χρησιμοποιεί ωραία δομημένες και ισορροπημένες περιόδους λόγου, καθαρή σύνταξη και ρυθμό. Το Ισοκράτη ύφος είναι πρωτότυπο και προσεγγίζει τον πεζό και ποιητικό λόγο.¹⁸⁴

Συγκριτικά και οι δύο διανοητές στοχεύουν στην βελτίωση του ατόμου μέσω της μόρφωσης και της άσκησης, με στόχο την κατάκτηση της ευδαιμονίας, εξαίρουν την αξία της παιδείας-εκπαίδευσης, αναγνωρίζουν τη σημασία της προικισμένης φύσης και επιδιώκουν την αρμονία εσωτερικής και εξωτερικής εικόνας του ατόμου. Αν και οι διαφορές τους ενίοτε μπορεί να είναι ουσιώδεις, ωστόσο, οι δύο θεωρίες τους περί φιλοσοφίας συγκλίνουν σε επίσης σημαντικά σημεία.

184.Ε.Αλεξίου,ό.π.,σελ.492-493.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδρόνικος Μ.(1984):Ο Πλάτων και η τέχνη, Οι Πλατωνικές απόψεις για το ωραίο και τις εικαστικές τέχνες, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα
- Αθανασάτος Π. Κωνσταντίνος (2011): Πλάτων και Σοφιστική Ρητορική, Δεδεμάδης, Αθήνα
- Αλεξίου Ε.Η Ρητορική του 4ου Αι.π.Χ. Εκδ. Gutenberg
- Αραπόπουλος Κ.Θ.(1958):Ισοκράτους Περί αντιδόσεως. Αρχαίον κείμενον, εισαγωγή, μετάφρασις, σημειώσεις. Αθήνα: Πάπυρος.
- Γεωργαντόπουλος, Μ. Πρωτοψάλτης & Ι. Ιωαννίδη–Φαληριώτη.Ισοκράτης.
- Λόγοι.Π,Αρεοπαγитικός, Ευαγόρας, Ελένη, Πλαταϊκός, Περί του ζεύγους.Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος,1939
- Γιαννικόπουλος Α. (2003).Η εκπαίδευση στην Προκλασική και κλασική αρχαιότητα, Αθήνα
- Γεωργούλης Κ.Δ.(1975).Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας
- Gottfried Martin,(1991). Πλάτων, εκδ., Πλέθρον, Αθήνα
- Ζιόγου-Καραστεργίου Σ.(1996).Η παιδαγωγική σκέψη από τον Πλάτωνα ως τη Μ.Μοντεσσόρι,Ανθολογία κειμένων
- Jaeger W.,Παιδεία,Η μόρφωσις του Έλληνα ανθρώπου,μετ.Γ.Βέρροϊου,1971,τόμος Β
- Ζουρμπάνος Θ.Οι παιδαγωγικές απόψεις του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη
- Ηλιάδη Α.(2010).Η ζωή και το έργο του Πλάτωνα.Περιοδικό Εθνικός Κήρυξ
- Θεοδωρακόπουλος Ι.(2012). Εισαγωγή στον Πλάτωνα, Βιβλιοπωλείον της 'Εστίας', Αθήνα
- Θεοδωρακόπουλος Ι.Ν. 1980. Πλάτωνος Θεαίτητος. Εισαγωγή, αρχαίο και νέο ελληνικό κείμενο. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας.
- Ισηγόνης Α,(1964).Ιστορία της παιδείας
- Καρζής, Θ.(1997), Η παιδεία στην αρχαιότητα, Αθήνα: εκδ. Φιλιππότη
- Kennedy (2009). Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής (μτφρ.Νίκος Νικολούδης), Αθήνα, Παπαδήμα
- Kolobova K.M.– E. L. Ozereckaja.(2009).Η καθημερινή ζωή στην αρχαία Ελλάδα.Παπαδήμας
- Κολοκοντές Δ.,Πλάτων Θεαίτητος,Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια
- Κύρκος Β., (1993).«Η ελληνική έννοια της Παιδείας ως διαχρονική αξία», Διαχρονική αξία της ελληνικής αρχαιότητας στις επιστήμες της Αγωγής, Αθήνα
- Lesky A.(1981).Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας,Θεσ/νίκη
- Μαζαράκη Σ. (1978).«Πολιτεία» ή «Περί Δικαίου πολιτικός»: φιλοσοφικές, πολιτικές, κοινωνικές,ψυχολογικές, παιδαγωγικές, παιδαγωγικές απόψεις του Πλάτωνος, χ.ό. Θεσσαλονίκη
- Μαργου, Η.Ι.(1948), Η ιστορία της εκπαίδευσης στην αρχαιότητα (Ο ελληνικός κόσμος), μτφ: Βάλια Σερέτη, Αθήνα: εκδ. Δαίδαλος, Ι. Ζαχαρόπουλος
- Μαυρόπουλος, Θ.(2006),Πλάτων, Πολιτεία
- Μελανίτης Ν., (1976).Εισαγωγή εις την παιδαγωγική, Αθήνα
- Νασιάκου Κ.,«Ηπαιδεία στον Πλάτωνα»
- Κ. Π. Πάλλης, «Παιδαγωγικές αντιλήψεις...
- Rappas, N.(1995), Πολιτεία του Πλάτωνα, (Παπαγιαννάκος, Δ.(2006), μτφ.), Αθήνα: εκδ. Οκτώ
- Πετράκης, Πλάτων, Μένων, 29-30

Πλουτάρχου, Βίοι των Δέκα ρητόρων Δ' 42

Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο Οκτώβριος 2014

Πατσαβρίδου Γ.,(2010).*Πλάτων, Φαίδρος*,Θεσ/νίκη

Pernot L.(2005):*Η ρητορική στην αρχαιότητα*, Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος,Αθήνα

Ροζοκόκη, Α.(2002).Πλάτωνος Ίων. Αθήνα

Z.Z.Ρουσό.Οι εξομολογήσεις του Ρουσό, εκδ. Πολιτεία,Δεκέμβριος 1997

Σακκάς Δ.,(1985).*Πλάτωνας,μια κριτική ανάλυση της κοινωνικής-πολιτικής θεωρίας του*

Σακορράφου Δ., *Πλάτωνος Κοινωνιολογικά και Παιδαγωγικά αρχαία*, εκδ. Εμμ. Πετράκη, Χανιά, 1957

Taylor, A.E. (1992), *Πλάτων, Ο άνθρωπος και το έργο του*, (Αρζόγλου, Ι., μτφ.) Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

Τριπουλά Ι. «*Η θέση του Ομήρου στην Ιδανική Πολιτεία: γνώση και μεταφυσική στην υπηρεσία της πολιτικής*», Φιλοσοφείν

Field G.C. (2000). *Ο Πλάτων και η εποχή του* (μτφρ Α.Η.Σακελλαρίου), Αθήνα, Γρηγόρης

Πλάτωνος Πολιτεία, τομ. Α, Β, μτφρσ. Γρυπάρη, εκδ.Ι.Ζαχαρόπουλος

Πλάτωνος Νόμοι, τομ.Α,Β, απόδ. Μοσκόβη Β., Νομική Βιβλιοθήκη

ΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ-ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ

Αγγελοπούλου Ε.,Η πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνα.Πτυχιακή εργασία.Θεσ/νίκη 2012

Αλεξανδρή Ε.,Αρχαϊκές ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αττική ρητορεία:Ισοκράτης.Διδακτορική Διατριβή.Ιωάννινα 2014

Ασπρουλάκης Ν. Κ., Νόμοι και άρχοντες σε σχέση με το παιδευτικό πρόβλημα στον Πλάτωνα, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1979

Βότση Ε.«*Παιδαγωγική θεωρία στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη και η διαχείριση του ελεύθερου χρόνου στην κλασική Αθήνα*»,Διπλωματική εργασία,Μυτιλήνη 2008

Γρουσουζάκου Σ.,Ρητορική και αγωγή των νέων τον 4ο αιώνα π.Χ.Η συμβολή του Ισοκράτη,Διπλ.Εργ.,Καλαμάτα,2016

Κλαμπανιστή Ε.,(2015).Ο λόγος της ρητορικής και ο λόγος της φιλοσοφίας στον Πλάτωνα: Γοργίας-Μενέξενος-Συμπόσιον-Φαίδρος.Διπλ.εργασία.Καλαμάτα

Λίτσα Α.Ρητορική Ισοκράτη – Φιλοσοφία Πλάτωνα,Φλώρινα 2016

Ντότσικα Κ.Συγκριτική μελέτη του όρου «φιλοσοφία»στον Πλάτωνα και στον Ισοκράτη Πάτρα ΜΑΪΟΣ 2017

Παλάζη Π.,(2018),Οι απόψεις του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη για την παιδεία,Φλώρινα,Πτυχιακή εργασία

Παπαϊωάννου Μ.,Η έννοια της παιδείας στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη ως προς τη συγκρότηση μιας αναπτυγμένης κοινωνίας,Πτυχιακή εργασία,Φλώρινα 2018

Παπανδρίτσα Α.Η Εκπαιδευτική Πολιτική στον Πλάτωνα»,Διπλωματική εργασία,

Πετροπούλου Χ-Π.,Η σύγκρουση ρητορικής και φιλοσοφίας στον Πλάτωνα και τον Ισοκράτη,Μετ.Διπλ.Εργ.,Καλαμάτα 2014

Στεφάνου Ν., Πλατωνικές Παιδαγωγικές Απόψεις, Πτυχιακή εργασία, Θεσ/νίκη 2009

Τζημούλη Ε., Ανθρώπινη φύση και παιδεία στον Πλάτωνα και η επίδρασή τους στις νεώτερες και σύγχρονες παιδαγωγικές θεωρήσεις, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2007

Τζαβέλλα Κ., Οι εκπαιδευτικές αντιλήψεις του Πλάτωνα, Διπλωματική εργασία, Αθήνα 2015

Τσακαλίδης Α., Οι θεωρητικοπαιδαγωγικές αρχές στην Πολιτεία του Πλάτωνα, Θεσ/νίκη 2010

Τζιφοπούλου Ο., Ίων και Πολιτεία: Οι θέσεις του Πλάτωνα για την ποίηση, Διπλωματική εργασία, Θεσ/νίκη 2016

Ψυχάρη Σ., Σχέση Ρητορικής και Φιλοσοφίας κατά τον Ισοκράτη: Κατά τῶν Σοφιστῶν Καλαμάτα, Μάιος 2017

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

theancientwebgreece.wordpress.com/2017/07/17/ο-πλάτων-και-η-φιλοσοφική-ακαδημία

Ο φιλόσοφος Πλάτων (427-347 π.Χ.), Σελίδες Ιστορίας και επιστήμης, Διαδίκτυο

Πηγή: Schooltime.gr

<https://el.wikipedia.org/wiki/Πρωταγόρας>

www.study4exams.gr/anc_greek/course/view.

Η εγκυκλοπαίδεια του Πλάτωνα, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Διαδίκτυο

www.ethics.gr

eranistis.net/wordpress/2014/06/.../ο-ισοκράτης-436-π-χ-338-π-χ-σύντομη-παρουσίαση

Oi-paidagogikes-aropseis-toy-platona-kai-toy-aristoteli.html

Σ Μπρισένιου-Χ. Παππά, η εκπαίδευση στην αρχαία Ελλάδα, Διαδίκτυο